

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VARGA CSABA:

A Magyar Szemle újraindításáról

KERESZTES CSABA: Minisztériumi dokumentumok Csurka Istvánról

BOZÓK FERENC:

Isten Márai Füves könyvében

5

XXXVIII. évfolyam

2025. május

840 Ft

KESKENY PARTOK

TARTALOM

- 3 Borsodi L. László: Keskeny partok
- 19 Farkas Arnold Levente: Majdnem tökéletes
- 31 Kovács István: Cybulski a csatorna gyémánt-fénytörésében
- 35 D. Molnár István: Széttört dió közel egy országhatárhoz
(5. részlet egy talán soha el nem készülő regényből)
- 49 Szondy-Adorján György: Végállomás; Emlék
- 52 Aniszi Kálmán: Mécsvilággal a politika útvesztőjében
- 59 Kriskó János: Tól-ig: Hegedűs 2 László jubileumi kiállítása Kecskeméten
- 61 Isó M. Emese: Levelek S.-nek
(4. Mennyei slejm)
- 67 Keresztes Csaba: „Ha valamelyik nyugati szerző írta volna, gondolkodás nélkül előadnánk”
(Minisztériumi dokumentumok Csurka Istvánról, 1965–1972)
- 83 Kiss Gy. Csaba: Pataji levelek
(Für Lajos elfelejtett könyvéről)
- 87 Bozók Ferenc: Isten mivolta Márai Sándor *Füves könyvében*
- 92 Paár Ádám: Írók a gyermekekért
(Az egyke kérdése a szépirodalomban)
- 106 Varga Csaba: A Magyar Szemle újraindításáról
- 118 Oláh András: „Menni és maradni”
(Fecske Csaba: Őszi napozás)
- 120 Szemes Péter: Vissza a lélek aranykorába
(Szentmártoni János: Eső előtt hazaérni)
- 123 Pető Zsolt: A fény, amely áttöri a sötétség bársonyát
(Sturm László: Az író Karátson Gábor)
- 129 Könyvajánló // Kötter Tamás: Piaci viszonyok

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képei Kriskó János írását kísérve engednek betekintést

Hegedűs 2 László *Tól-ig* című rövidfilmjének képkockáiba. A színes képmelléklet Isó M. Emese írását kíséri.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 9360 Ft, fél évre 4680 Ft. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2025-ben. Felelős vezető: Balla László vezérigazgató. www.gyomaiakner.hu; ISSN 0238–9908.

Hegedűs 2 László: Től-ig, részlet, 1999

Borsodi L. László

Keskeny partok

„Nincs is az a szó. Üresség van ott.
Ki van szakadva alatta minden, papír, lélek.”
(Greccsó Krisztián)

Zs

Mellem piros, mint a vér, zaklatott-félbemaradt ecsetvonások,
vállam sárgás, de átüt rajta a zöld, feketés, mire nyakamhoz ér,
állkapcsom, fülem, homlokom kék, arcom szürkésbordó játék,
a szájam csendje körül mélyzöld, barna és okker- és narancssárga,
orromon a szemüveg lefolyik, szemöldököm fekete vonal,
hajam zöldessárga, de hiába keresem. A szemem helyén lyukak.
Hol van a tekintetem, kérdem. Nem tudom, feleli.
Csak figyeld, ahogy kirajzolódom belőled.

Z

Először egy pizzázóban találkoztunk. Hetek múlva. Azok után.
Ülünk egymással szemben, piszkálsz a tányérban az ételt. Én is.
Kényszeredett vigyor, mi végtelen kacagás volt. A tekintetünk szűkebb.
Nem döndül úgy, hiába csuktad rám az ajtót. Nem tudom kinyitni újra.
Közös lakásunk neked félig otthon, félig menekültszálló. Nekem az se.
Arra várunk, újra meghalljuk a kapucsengőt, a régi kopogtatást,
és szobáinkban példás rend lesz, a konyhában sütemény illata száll.
Persze a feltételek adottak – tudod, tudom. És nem kereshetünk tovább.

V

Az iskolában ma ismét bántottak: nem tudsz nem gondolni rájuk.
Építéd a falakat, sehol egy ajtó, sehol egy ablak, legalább egy rés.
Ketten próbáljuk visszabontani és előlről kezdeni az egészet,
de hiába rakosgatjuk újra, hagyjuk ki a fény helyét, nem megy.

BORSODI L. LÁSZLÓ (1976, Csíkszereda) költő, irodalomtörténész, kritikus, tanár. Legutóbbi kötete: *Te fordítsd el* (versek, Kolozsvár, 2024, Erdélyi Híradó Kiadó).

Egyre sötétebb pólókat viselsz, szemedbe hull a hajad, hagyod.
Legutóbb felfedezett kedvenc zenészedről meséled, hogyan halt meg.
Metál korszakomban vagyok, ez egy életézés, magyarázod.
Sűrűsödnek szép bőrödön a golyóstollnyomok, sokasodik benned,
minek a nevét nem tudod, én se értem, csak elképzelem.

Ű

Mindegyik hülye. Nem értik, miért öltözöm úgy, ahogy.
Pedig biztos, hallottak Freddie Mercury-ről, Axelről,
Slash-ről, Kurt Cobainról, a többiről. Mégsem értik.
Nem képesek felfogni, miért az ő zenéjüket kedvelem.
A vallástanárnő kegyeskedését hallgassam?
Ahogy szétfolyik a hangja, és szemforgatóan sérteget?
Azt tanuljam meg, mit csináltak az ókorban, a középkorban?
Bár az biztos, sok olyasmit, amit mi nem. De nem értem.
Miért kellene vágnom a matekot, az irodalmat?
A testnevelés óra egyenesen borzalmas, maga a pokol.
Mert mindenki ügyesebb, mozgékonyabb, hajlékonyabb,
mint én. Mindig csak bakot ugrani, sehol egy labda!
Fotoszintézis, földmozgás, ezekből a múltkor négyes.
És tanultunk a gravitációról is. Na, azt értem. Nem! Érzem!
Mert annál nincs jobb: ejtőzni szünetben a hátsó udvaron,
a lépcsőn a barátnőmmel, akivel szavak nélkül is, tekintetből,
érezni, ahogy fúj a szél, süt a nap, madarak röpködnek,
szépen énekelnek, elrepülnek, és nem akarnak tőlünk semmit.

Ü

Megmutatod képeken, kisvideón,
milyen az új szobabútorod, a lámpád,
miket ragasztottál a falra, a szekrényekre,
az új szőnyegen a régi babzsákod,
azt még együtt vásároltuk, azt szereted,
nem engednéd a viláért, hogy kidobják,
a gitár a falon, azt pengeted esténként,
az íróasztalon könyvek és a rajzaid,
ezekből külön-külön is lefényképeztél
néhányat, hogy megmutathasd.
A szobám az otthonom, mondd.

És rám nézel. Az ajtón néha kilesek,
vajon nem te jöttél-e haza,
de erre elfordulsz, és elfordulok.
Ez egy hétvége. Apalánya hétvége.

Ú

Idén kettesben nyaralunk, ahol két éve négyen:
ugyanaz a szálloda, ugyanaz a tenger, ugyanaz a part,
ugyanaz a nap süt, és ugyanaz a szél fúj,
még a madarak röpte, a delfinek csobbanása is ugyanaz.
Állunk ketten a vízben, mint két kőszikla, hagyjuk,
mossa a lábunkat, hozzánk érjen iszap, medúza,
sok kicsi hal, és locsogjanak körülöttünk a hullámok.
Ha megtudhatnám, miről beszélnek, megjegyezném,
ha tudnák, mi hullámozik bennem, értenék a mosolyomat,
a hajam lobogását, és hogy miért hunyorítok néha.

U

Amikor cigarettázik, tudom, úgy száll benne a gondolat,
mint feje körül a füst. Amikor zenét hallgatok, nem szól hozzám.
Amikor olvas, nem kérdezem meg tőle, milyen színű az ég.
Reggelre müzlit eszem áfonyával és tejjel, ő omlettet,
de nem vitatkozunk, hogy melyik egészségesebb, miért.
A lépcsőn ülünk: én teát kortyolgotok, ő kávé tejjel,
közben leszáll egy barázdabillegető a fűre, közelünkbe sétál,
és én arra gondolok, vajon van-e a madaraknak lelkük.
Az esőcseppeket számolgotom, ő tenyerébe gyűjti,
s bár a kettő metszi egymást, nem vonunk le következtetést,
még a szomszédból áthallatszó kutyaugatás sem örök.
Olyanok vagyunk, mint fa és az árnyéka –
hosszú sétákról álmodozunk.

Ty

Ezt a képet visszafelé kellene rajzolni,
ezt a számot a visszajáról kellene énekelni,
tétől számolni vissza az időt, és megállítani,
ott állítani meg, ahol valami megbillent,
megrepedt, kettévált, végül darabonként szét.

Csak nézem, ahogy külön megőszül apa,
és külön megőszül anya is.
Ott állok kettejük között, átfúj rajtam a szél.
Olyan vagyok, mint a parti sáv:
egyik oldalamon a tenger, másikon kövek,
dadogás.

T

Nem hétköznappá gyúrt ünnepeink,
a percre kiszámolt örömök,
nem az alkoholszagú, hosszú esték,
a civódások utáni hallgatások,
nem a betakart csaláncsípések,
kelések, hólyagok, vágások,
nem a sziklává nőtt apró kavicsok,
az óceánná dagadt tócsák,
nem az ajtón kihúzott bőrönd,
a napokig tartó dobozolás,
nem az elmaradt kirándulás, séta,
a benne maradt csönd,
és nem is a bennem feltörő zokogás.
Nem.

Sz

Nem akarok, nem tudok olyan lenni, mint ő:
ő szavakból épít, ki tudja, miket,
én a testemből építetek templomot, várat,
a tegnap is száznyolcvan kilót nyomtam ki;
neki pénzből a kevés is elég, beosztja,
nekem több kell, több kellene, és nem itt,
nem ebben a városban, nem ebben az országban
akarok élni. Élni akarok, itt csak lakni lehet.
Előbb egy jó autó kellene, majd ház is,
mondjuk egy nagyvárosban, közel a tengerhez,
ahonnan gyakran felhívnám, és elmondanám neki,
jó nekem itt, és meg is hívnám magamhoz,
hogy lássa, lehet másként, jobban, hogy az is jó,
ahogy én akarom, én tudom, én szeretem.
És azt hiszem, örülne, és magához szoritana.
Azt fogja mondani: ez igen, ezt megcsináltad.

S

Egész évben azt terveztem, diákmunkára jelentkezem.
Zs. apja hónapok óta ígérte, hogy az ő cégénél majd lehet,
a Barátoknál, ahol a tavaly dolgoztam, szintén megígérték,
de a biztonság kedvéért a pékségnél, a sörgyárnál is jelentkeztem,
végül Zs. apja, egy héttel a vakáció előtt, azt mondta,
nincs olyan munkájuk, most épp nem aktuális, majd jövőre,
a Barátoknál idén nem alkalmaznak szezonmunkásokat,
a pékségnél változott a *cégpolitika*, a sörgyár talán a csőd szélén,
és a csőd szélén állok én is –
tudom, mit mondana erre apa is, anya is, most már külön-külön,
tudom, hogy a tanulásra gondolnak, de nem szólnak semmit,
hát nekem kell kitalálnom a nyarat is, magamat is.

R

Valahol olvastam, hogy a virágában levő,
kék színű illóolajat főleg gyulladáscsökkentésre
használják, hogy a benne levő flavonoidok
(ki se tudnám ejteni ezt az idegen szót!)
görcsoldó hatásúak, illetve még azt is olvastam,
hogy gombaellenes és antibakteriális hatása van
(milyen furcsa ez az antibakteriális szó is!),
egyes hatóanyagai pedig sebgyógyításra alkalmasak.
A belőle készített tea, írják, nyugtató hatású,
és gátolja a bélrendszerben levő fekélyek kialakulását.
Belsőleg használva a felső légúti panaszokat enyhíti,
remek öblögetőszer torokgyulladás esetén.
Egy másik helyen azt állítják róla,
az emésztő szervrendszerre is jó hatással van:
gyomorfekély, gyomor- és bélhurut esetén,
ha puffadással küzdünk, remekül alkalmazhatjuk
a belőle készült teát, ha meg nehezen alszunk el,
akkor is érdemes elkortyolgatni belőle egy csészényit.
Azt javasolják, mivel enyhe hatású,
az adagolást betartva bátran alkalmazhatjuk,
de aki érzékeny rá, annál allergiás reakciót is kiválthat.
Na igen, ez a sok jó mind igaz, az allergiaokozás is néha,
de főleg az, ami az összes leírásból kimaradt:
hogy szívbántalomra a legkiválóbb *Kamilla*.

P

Olyan szörnyű, olyan rettenetes ez az egész,
hogy az iskolában, tavaly a nyári táborban is,
ma otthon anyával, a tegnap pedig a barátnőm!
Nem tudom, hogy volt elképzelve, kitalálva,
hogy hol rontják el, és én hol rontom el,
mit láthatnak bennem, és főleg mit nem,
pedig annyira szeretném, ha tudnák, hogy,
és annyira szeretném én is tudni, amit,
de mindig elakad félúton vagy még előtte,
és nem tudom fülükbe suddogni, fejükbe lopni,
szívükbe morzézni, hogy igen, hogy nem,
hogy most épp, majd máskor, de mindig, mindig.

Ő

Attól tartok, akármennyire is szeretném, nem lesz teljes
ez az ábécé, s ha valami véletlen folytán mégis az lenne,
akkor sem lesz egész, mert folyton betolakszanak idegen betűk,
rosszlelkű szavak, voltaképpen hiánytól terhes mindegyik,
mert azt kellene leírni, hogy kő, hegy, fecske, csillag, égbolt,
anya,
de tele van a pince is, a padlás is mással, a szekrényből néha
furcsa hangokat hallani, a felbontott levelek olvashatatlanok.
Hiába a sorrend felszíne, üresség van az alján, kiszakadt papír,
elszakadt lélek. Hiába tudom, nekem ők az egyetlen esélyem,
hogy ne tűnjek el nyomtalanul, létezésük rendszerhibát sejtet:
hogy a nyelv tékozló fiú, aki nem térhet meg az atyai házba.

Ö

Csak a barátaimtól ne hallanám,
csak az utca ne beszélne, zúgná,
csak ismerné, hol kezdődik, hol van vége,
csak érthetném, ha nem, akkor megint miért,
ha hihetném, hogy többé nem, sohasem:
hogy ne kelljen ígérnie nekem, magának,
hogy legyen végre apály, csendes szellő,
valamikor lábnyomaink egy távoli parton.

Ó

„viola sugár az Ő szeméből”
(Arthur Rimbaud)

Mindegy, mit mondanak róla.
Esendő ember vagyok, mondja magáról.
Ez igaz. Elég gyakran elesik,
de felkel, és én büszke vagyok rá,
mert kemény harcos, csatázik magával,
és nyer. S nem baj, ha újra veszít,
mert újra győzni fog, tudom.
De azt is szeretném tudni,
miért, kivel, mivel harcol.
Ha nem is mond semmit erről,
mert *nem nekem való*, én érzem.
Ahogy ő sem kérdezősködik,
amikor hallgatni van kedvem,
vagy nem tudok beszélni.
Egymás szeméből olvasunk.
S ez legtöbbször épp elég.

O

Egyik mamám fél évvel azelőtt halt meg,
hogy én megszülettem volna – csak magzat
koromban látott felvételen, nagyon betegen.
Két tatámmal sokat voltam – szerettem velük
beszélgetni, másik mamámnak segíteni a konyhában.
Belőlük is lettem, kicsit olyan is lettem, mint ők,
és persze egészen más, és egészen más,
mint anya és apa, akik már különanya és különapa.
Azt hiszem, ez a más és ez a külön vagyok én.

Ny

Írt rólam egy könyvet, korábban a Tesómról is.
Azokban mindketten óvodások vagyunk,
együtt van még benne apa és anya, Mami,
aki vigyázott ránk, amikor anyáék dolgoztak,
Bebe, a nagynéném, egyik mamám és két tatám.

Az új könyve, amelyből most nekem is adott,
felnőtteknek szól, de elolvastam, mert ő írta.
Úgy érzem, ez egy szomorú könyv –
ebben, azt hiszem, egyedül van.
Meg talán Istennel. Vele vitázik.
És saját magával.
Anyát, magamat és a Tesómat nem látom.
Bár ki tudja: annyira mi is benne lehetünk,
mint Isten.

N

Amióta elköltözött otthonról, minden más:
gyakran felhívom telefonon, gyakran felhív,
beszélgetünk fontos dolgokról és semmiségekről,
találkozunk a lakásában vagy egy vendéglő teraszán,
de már másként öltözködik, más az illata, hangja,
most is apa, de nem otthonapa, nem hétköznapi,
a régi, együtt töltött ünnepekről nem is beszélve.
Mintha gondolatban mindig máshol járna,
és nekem abba a két-három órába kellene
belepréselnem, mit érzek, mit gondolok,
hogy a fia vagyok.

M

Két szárny közé szorult repülés vagytok.
Én megtört fa egy elsüllyedt délutánban.

Ly

Ha kövek záporoznak, akkor is,
ha mennydörög, villámlik, akkor is,
ha ájulásig megsüt a nap, akkor is,
ha szélcsend van, enyhe eső, akkor is,
ha kifestem a körmöm, a szám, akkor is,
ha telefestem a karom, a lábam, akkor is,
ha ugratjuk egymást, röhögünk, akkor is,
ha látja, sírni lenne kedvem, akkor is,
ha cigarettát cigarettára gyújt, akkor is,
ha nem szól, és nem szólok, akkor is,
ha nincs velem, akkor is.

L

Kisfiú, a hátán ficáncolok, gyúrom a hátát, bírja.
Üveggolyózunk a földön, én találom el többször.
Szkanderezünk, kardozunk, nem tudok veszíteni.
Most már erősebb vagyok, de nem harcolunk.
A fegyverét letette, hagyott a napra jutni.
Még egy-két év, és magasabb leszek, mint ő.
De mihez kezdjek a tanácsaival, a hallgatásával?
Csak a lakásból költözött el, az otthonunkból soha.

K

Amikor tizenhatalcadik leszek, mint a k betű az ábécében,
és felnőtt, mint a nagy K, végre szabad leszek:
oda utazom, ahová akarok, reggelig maradok a barátnőmnél,
azt olvasok, olyan filmet nézek, amihez kedvem van,
autót vezethetek, autóbust, kamiont, hajót vagy repülőt,
saját munkám lesz, és saját házam, saját udvarom és kutyám,
ajtót nyitok, attól függ, ki áll előtte, és mit gondolok róla,
vagy átmehegek az út túloldalára, ahol nincs járda,
ösvény nélküli erdőkben csatangolhatok kedvemre,
bámulhatom estétől estig, hogyan hullámszik a tenger.
Amikor tizenhatalc leszek, nagy, mint a K betű,
kinövöm nagyanyámat, nagyapámat, anyámat, apámat,
mint a nadrágot, az inget, a kabátot, a cipőt,
kinövök magamból – és csak én, csak én és egyedül.

J

„még a kék égnek sem sikerül
soha kéknek lennie”
(Nádas Péter)

Jó lenne elmenni innen, nagyon messze menni,
ahol nincsenek többé fél szavak, kínos hallgatás,
sértődöttség, repedés, szakadás, elguruló nevetés,
ahol nem marad otthon az egyik, nem megy el a másik,
jó lenne elmenni valahová, ahol nincs iskola,

nincsenek tanárok, unalmas bohócok, vizsgák,
bajkeverő osztálytársak, tudálékos pszichológusok.
Láttam a térképen, milyen nagyok az óceánok,
s hogy az óceánokban vannak apró szigetek,
na, azok közül kellene egyikre eljutni, és ott élni,
ahol senki nem zavar, nem kérdez, nem parancsol,
s bár rengeteg út vezet ki a városból, ki tudja,
visznek-e valamerre, elvezetnek-e oda, ahol,
mert rajzolni bárki tud, szigetet is, óceánt is,
de még utakat, repülőt és hajót is, és lehet,
hogy az egész csak ámítás, hazugság, álom,
hogy nincs, nincs, csak ez a nyomorult város,
ez a blokkrengeteg, közérttel, piaccal, autókkal,
szomorú emberekkel, üresfejű gyermekekkel,
hogy a város szélén csak a domb van, a folyó,
és azon túl nincs más ország, nincs óceán, se sziget,
csak a nagy kék, és semmi, semmi, semmi, semmi.

Í

Jó lenne megkérdezni, milyen volt, amikor nem voltam,
hogyan találoztak, milyen volt, amikor először egymásra néztek,
mit gondoltak magukban, mit éreztek, hogyan képzelték el egymást,
milyenek voltak az első találkozások, mikor és hogyan csókolóztak,
vagy miket suttoztak, miket csináltak a lesötétített szobában,
amiről tudom, nem szabad beszélnem, csak titokban elképzelem,
mikor és miért mondták el egymásnak, hogy ők talán együtt,
és melyikük akarta, hogy együtt lakjanak, éljenek, és sejtették-e,
hogy egyszer bekövetkezhet, számoltak-e azzal, ami most van,
de ha nem, hogyan éltek nélkülem, előttem, miket csináltak ketten,
és egyszer csak miért akarták a Tesómat, majd engem,
mikor döntötték el, hogy legyünk, miért ebben a sorrendben,
hogyan tudtak úgy is szeretni, hogy nem ismertek minket,
mit mondtak a szüleiknek, barátaiknak, mi lett anyával,
miért érkezünk kilenc hónap múlva,
miként vártak ránk, s örültek-e egyáltalán.
Hát most itt vagyunk. De ők ketten hol vannak?

I

„miért nő a fű, hogyha majd leszárad?
miért szárad le, hogyha újra nő?”
(Babits Mihály)

Mikor kezdődött, ami így ért véget?
Mi volt az első kicsorbult szó?
Miért kellett magyarázkodniuk?
Miért nem értették?
Mi miatt a fojtogató csend?
Mire való volt a sok teszkek-veszek?
Hol kezdett csikorogni a padló?
Meddig tartott a lakásban a huzat?
Hogyan lehetett zárt ajtókon át?
Melyik sarokban jelent meg a penész?
Mikortól a párhuzamos esők?
Miért kezdődött, ha el sem kezdődött?

H

Szépnek találtál.
Gyönyörűnek.
Most azt mondom:
gonosz vagyok, áruló.
Kiköltöztettél magadból.
Útra váltam belőled.
Te otthonra találtál.
Én albérlő lettem.
Szóvégi néma há.

Gy

Két életem van: egy anyaéletem és egy apaéletem.
Két igenből lettem én. Most két nem között élek.

G

Hiába kérem, hiába várom mástól,
csupán ti ketten, csak ti maradtatok,
ti köttök engem a parti sávhoz,
így vagyok szabad – veletek, egyedül.

Csak a szemetekben ne látnám,
csak a szavaitok közötti szünetben
ne hallanám, csak álmaimban,
elvetélt ünnepeinkben ne térne vissza,
amiről nem tudunk, nem lehet,
nincs miért.

A platánfák ágain átfúj a szél.
Hosszúra nyúlt árnyékaik vagyunk.

F

„[...] ez a küszöb
szó maga is csak és riadtan
tévelygek a szavak között”
(Baka István)

Akkor, ott megváltozott. A szerkezete változott meg.
Átrendeződtek a részek, és másként áramlanak,
lehet, nem is kapcsolódnak egymáshoz.
A mondatok elhínárosodtak, el-elbotlanak a szavak,
megnevezhetetlen tartományokból jönnek, nem tudni,
merre tartanak, egyáltalán tartanak-e valamerre.
Küszöb, fal, árok, küszöb, fal, árok, ismétелgetik.
Talán a betűk rendje fordult meg, és betűnként kellene
leásni, hogy megtudjuk, mi van mögöttük, a mélyben,
hogy van-e mély, s ha van is, mihez kezdhetünk vele,
vagy mihez kezdjünk akkor, ha nincs, csak ez:
formák játéka fehér papíron, foltok, üresség?

É

„és állt a nagymamám nevelésének centrumában,
hogy a csúnya szavaknak nincsen értelmük, üresek,
hiányzik hozzájuk a létező csúnyaság,
hiányzik hozzájuk a világ úgymond megfelelő része.
És amikor édesapám falubéli játszótársaitól mégiscsak
tanult »olyan« szavakat, akkor a nagymama szomorú dühvel
beterelte édesapámat a fürdőszobába,
és szappanos vízzel kimosta a száját”
(Esterházy Péter)

Mi a fasz van? – kérdezte egy reggel apa.
A kérdést senki nem értette a családban.
(Ekkor még volt család, de ez már félreérthetetlen
jele volt annak, hogy nemsokára nem lesz, csak akkor
még nem gondoltuk, hogy ilyen közel van ez a nemsokára.)

Mint ahogy azt sem, amikor azt kérdezte: mi a pítsa?
(Ts-sel ejtve, városiasan, csak választékosan, mondta.)
Anyának elképzelései, tervei, vágyai voltak,
apának gondolatai, elvei, meg fehér egerei.
Azóta anya maradt a terveivel,
apa a gondolataival és a fehér egereivel,
mi meg (én és a Tesóm) maradtunk anyával,
és persze maradtunk apával is, csak másképp.
Mert – szintén – egy reggel azt kérdezte: mi az örök
szerelem titka? És válaszolt is: házasság vagy szerelem,
vagy a harmadik. Ő az utóbbi kettőt választotta,
és – szintén egy reggel – kiment az ajtón.
Azóta kicsit olyan lett, mint az Isten, azzal a különbséggel,
hogy mindenütt ott van, csak éppen itt nincs.

E

Ha felnőtt leszek, mondjuk huszonöt, harmincéves,
jó anya leszek: főzök, mosok, vasalok a gyermekeimre,
leülök velük játszani, beszélgetni, és sétálni, biciklizni,
játszótérre, cukrászdába, pizzázóba viszem őket,
hagyom, hogy filmet nézzenek, zenét hallgassanak,
rajzoljanak, olvassanak, telefonozzanak, és későn keljenek,
nem szidom meg őket, azt akarom, hogy mindent elmondjanak,
ami aznap velük történt, amit szerettek, vagy ami rossz volt nekik.
Nagyjából mindent úgy fogok csinálni, mint velem anya.
Ha fiú lennék, apa lennék, de nem távolapa, hanem otthonapa,
akit nem kell folyton telefonon keresni, máshol találkozni,
hanem elég lenne, ha átjönnének hozzám a szomszéd szobába,
és kirakósoznánk, vagy csak hozzám bújnának, mint én apához régen.

Dzs

A hajunk, az arcunk, a mosolyunk,
a testtartásunk, a dühünk, a fél szavaink.
Amikor találkozunk, elcsendesedik a tenger,
megszelídülnek medvék, farkasok, viperák.
Amikor ketten vagyunk, csak ketten vagyunk:
nincs kő, fű, bokor, fa, hegy, felhő, ég,
nincs kopogás, telefonhívás, sziréna, harang.

Amikor kérdezzük egymást, ablakok nyílnak,
amiket mondunk, a belső szobánkba zárjuk,
és mindketten sejtjük, érezzük, tudjuk, tapintjuk,
nem szavak vannak a szavakon túl.
Egymás folytatásai vagyunk.

Dz

„A beszorult mondatok jönnek-e majd velem?”
(Esti Kornél együttes)

Magammal tudom-e vinni? Magammal tudom-e vinni,
ami beszorult, amiért én, egyedül én vagyok a felelős,
amit én követtem el? Felelős vagyok-e azért, amit
az énem másik fele, az énemen belüli vagy kívüli énem
esetleg a neménem tett velem? De ha az a másik tette,
vagy az a nem, akkor ki a felelős mindazért, ami
megtörténhetett bennem, általam? Mégiscsak én, aki
hagyta, hogy megtörténjen? Ha azonban ennyi rész,
részlet, töredék, kuszaság, dzsungel vagyok, ki
fog mindenért felelni, kit lehet számon kérni?
És ki jön, ki veszi a bátorságot, hogy hozzám fogjon,
és számon kérjen? Ki látja át majd félelmetes éneimet,
ki merül alá a mocsárba, sárba, ki vonszol egyenként
a felszínre, a partra, ha egyáltalán van felszín vagy part?
Ki hagy szárítkozni a napon?

D

„S kérdem magamtól, miért nem érti
gyümölcs a törzset?”
(Kosztolányi Dezső)

Azt mondja, nem figyelek, azt kérdi, hová sietek,
azt hajtogatja, türelmetlen vagyok, felszínes.
Nem érti, ez az én ritmusom. Így mozgok, élek.
Gyakran visszakérdez, gyakran visszakérdezek:
vannak szavak, amelyeket én használok, de nem ért,
és ő is használ olyan szavakat, amelyeket én nem.
Párhuzamos monológok, vágja oda, és ez belém sajdul.
Próbálok magyarázni, próbálja megmagyarázni.
Sokszor ezen a *megen* is elakadunk – forró lesz a kő,
valami engem befelé húz, valami benne összeroskad.

Órákig hallgatunk, majd jön a száraz, a hideg.
Így próbáljuk felejtetni, ami kettőnkben összeér,
de nem közös.

Cs

Amikor együtt vagyunk, erdő, végtelen napsütés,
homokos part, csendesen hullámzó tenger,
élénk madárcsicsergés, friss gyümölcsök tálban,
hűvös szoba, halk zene, kirajzolódó arcok egy lapon.
Amikor együtt vagyunk, nincs házi olvasmány,
idegen szavak, számtanpélda, bukfenc, osztódás,
hagyjuk egybefolyni a szavakat, nem várunk semmire,
nem gondolunk a tegnapi esőre, és arra meg arra sem.
Amikor együtt vagyunk, megérezzük, sejtjük,
hogy igen, de nem mondjuk, nem lehet kimondani,
csak elnézzük, ahogy estébe süllyed a nappal,
és olyan jó, hogy nem történhet meg semmi ugyanúgy.

C

Attól a naptól a szótáramból bizonyos szavak kikerültek,
mint például *apa-anya, család, együtt, közös, miénk*,
és el kellett viselnem, hogy újak tolakszanak a helyükre,
idegen hangzásuk törlik a régieket, és nem engedik,
hogy kiköpjem őket, rájuk tapossak, vízbe fojtsam:
árvaanya, de, egyedül, egyedülálló, enyém, költözés,
külön, nemcsalád, nevelés, nő, önmetszés, övé, pénz,
problémás, pszichológus, sírás, távolapa, válás – – –

B

Csak az árnyékom, csak az árnyékokot nő,
az éjszakában léptek surrogását hallani,
valaki visszakövetel titeket, valaki nem enged,
szólnék, szólítanálak, de kifogynak belőlem,
magamra hagynak a szavak, szótagokká,
betűkké sorvadnak, majd sorba behullnak
a hang előtti csendbe, magukba húzza,
csavarja, elnyeli egy láthatatlan spirál.

Már árnyékom, árnyékok sincs,
az éjszakában léptek surrogását hallani,
valaki titokban tart titeket, lehunyja szemét,
befogja számat, eltakarja szememet:
csak folt, foltok – nem vagytok sehol.

Á

Nem indul meg a hegy, nem mozdulnak a kövek,
a ház falát befutja a borostyán, leszárad,
az éjszakák ferde kések, beléd vágnak,
kiáltanál, de késő, kiáltanál, de csend van,
a víz egyenletesen emelkedik és apad,
hagy süllyedni, majd partra vet tikkadtan.
Nincs semmid – hiába akartál új ábécét,
a visszajukról szólaltak meg, kirajzolódta
belőled a betűk, magadra hagytak.
Nincs mód újra. A némaságuk hallani.

(A)

A műben idézetek, parafrázisok, utalások olvashatók Babits Mihálytól, Baka Istvántól, Esterházy Pétertől, az Esti Kornél együttestől, Grecsó Krisztiántól, Györffi Kálmántól, Háty Jánostól, József Attilától, Kelemen Hunortól, Kosztolányi Dezsőtől, Kovács Lajostól, Nádas Pétertől, Pilinszky Jánostól, Tóth Árpádtól, Wirth Imrétől.

Farkas Arnold Levente

Majdnem tökéletes

Barna téved, pedig igaza van.

Bármennyire hízelgő rám nézve, hogy szövege egyetlen (értő) olvasójának engem tekint, természetesen ez nem így van. Az a Levente, akire gondol, nem én vagyok. Az a Levente egy ideális olvasó, tehát nem azonos velem, így Barna szövegének egyetlen (értő) olvasója a Barna képzeletében létező Levente. Mivel pedig a Barna képzeletében létező Levente a Barna képzeletének a terméke, a Barna képzelete pedig mégiscsak a Barnaé, megállapíthatjuk, hogy Barna szövegének egyetlen (értő) olvasója maga a szerző.

Persze ez mindig is így volt, az ember magának ír. Ha társaságra vágyom, egyedül maradok.

Iskolánkban egy évben kétszer van papírgyűjtés, ősszel és tavasszal. A Négykezes regényhez pedig úgy jutottam, hogy Dezső szólt. Levente, gyere, van itt egy csomó könyv, a papírgyűjtésre hozták, válogass.

Dezső rendes ember, pedig tornatanár.

Dérytól soha semmit nem olvastam.

Amikor Panka született, Fekete István regényét olvastam, A koppányi aga testamentumát. De rosszul emlékszem. A Tüskevár volt, amit akkor olvastam. Amikor Lócika született, Örkény István regényét olvastam, a Macskajátékot.

Fekete is István, Örkény is István. A Fekete három szótag, az Örkény két szótag. Az a tervem, hogy amikor Gellértke születik, egy olyan regényt fogok olvasni, aminek az íróját Istvánnak hívják, a családneve pedig csak egy szótag.

Barnának igaza van, nem ér semmit az irodalom.

Szilveszter mondta, hogy olvassam el a Tonio Krögert, de én kamasz voltam éppen, dacos. Mondtam, hogy majd elolvasom, de most éppen valami mást olvasok.

Szilveszter magányos volt, azt hiszem. Egyszer behívott a szobájába, és felolvasta nekem Heidegger tanulmányát Hölderlinről (és költőien lakozik az ember), mert azt hitte, okos vagyok.

FARKAS ARNOLD LEVENTE (1979) költő, író. Legutóbbi kötete: *brácsahúr* (2022).

Abban az évben szentelték, amikor érettségiztünk. Nagymamám falujából származott. Elmentünk a szentelésre délelőtt és a primíciára délután. Emlékszem, Thomas Mann regényét olvastam, Egy szélhámos vallomásai.

Akkor találkoztam vele utoljára, amikor novícius voltam. Kérdezte, miért hagytam ott az egyetemet, miért léptem be a rendbe, jöttek a vizsgák, feleltem félig viccesen.

Csak rövid ideig voltam novícius. Februárban már Váradon voltam. Minden este ministráltam.

Egyik mise előtt a sekrestyében mondta valaki, hogy Szilveszter megnősült. Hová bújjak el, nekem már nincsenek vizsgáim. Utánaszámoltam, nem telt el egy teljes év a szentelése óta.

Úgy éreztem, én vagyok a hibás, ha elolvastam volna a Tonio Krögert, a hiúság dacára, pap maradt volna mindörökké Melkizedek rendje szerint.

Szeptemberben visszamentem az egyetemre. Elolvastam a Tonio Krögert. Állok az üveglablaknál. Nézem a táncoló párokat. Nem tartozom közéjük.

Barna mondta egyszer, hogy a legjobb könyv, amit valaha olvasott, a Moszkva-Petuski. Ideadta. Elolvastam. Nem tetszett.

A legjobb könyv, amit valaha olvastam, Cioran naplója, a Füzetek. Egyszer talán majd odaadom Barnának. Barna talán majd elolvassa. Nem fog neki tettszeni biztosan.

A legemlékezetesebb rész a Moszkva-Petuskiból, amikor Goethe titkos tanácsosról mesél az elbeszélő. Goethe titkos tanácsos (állítólag) soha nem ivott, ám a szereplőit folyton itatta.

Déry Goethére hasonlít. Erre sem emlékszem. Barna Pálóczi Horváth Ádámot kutatja, Örkény Pálóczi Horváth Ádám valamelyik Balatonról szóló költeményét idézi a kézirat végén, ezért is adtam Barnának a könyvet. Barna visszaadta.

Minek foglalkoznánk folyton az irodalommal? Vasárnap a surányi játszótérre vittem a gyerekeket.

Panka szerint a csúszda beteg volt. Meg kellett simogatni, attól gyógyult meg. Lócika papucs volt a játszótérdoktor. Amihez a papucs hozzáért, az a beteg játék meggyógyult.

Nem olvastam Tolsztojt. Nem olvastam Dosztojevszkijt. Nem olvasok oroszul. Hessét Thomas Mann ajánlotta az Irodalmi Nobel-díj Bizottság figyelmébe. Nem olvastam Hessét. Nem olvasok Thomas Mannt. Nem olvasok németül.

A legjobb könyv, amit tavaly olvastam, Dümmerth Dezső kiváló munkája, Az Anjou-ház nyomában. Celesztint Bonifác követte a pápai trónon. Mindkét név három szótagból áll.

Brigitta mondta, hogy film készült az Anna Kareninából (Tom Stoppard írta a forgatókönyvet, ezt már én mondtam), ám mielőtt megnézné a filmet, el szeretné olvasni a könyvet. Kölcsönadtam. Elolvasta. Bizonyos részeket átugrott.

Azokat a részeket ugrotta át, amik Annáról szólnak. Aztán később, mielőtt a könyvet visszaadta, az átugrott részeket is elolvasta.

Barna szövegében latin betűk váltakoznak arab számokkal, én ezt nem szeretem. Ezért nálam így: Ötödik Celesztint Nyolcadik Bonifác váltotta a pápai trónon. Bonifác neve jótevőt jelent, ám kortársai Malfatiusnak nevezték.

Brigitta nyolcadikos (volt, amikor az Anna Kareninát olvasta), az ilyen tanítványokat szoktuk szeretni.

Tolsztoj nem kapott Nobel-díjat, én még kaphatok.

Veled beszélek, ha magányra vágyom.

Nem ér semmit az irodalom.

Ám ezzel is úgy vagyok, mint Iggy Pop és Tom Waits Jim Jarmusch filmjében (Kávé és cigaretta), amikor egy kocsmában találkoznak, és találnak az asztalon egy csomag cigarettát. Dohányzol? Leszoktam. Én is. Akkor gyűjtsunk rá.

Az idegen nevekkal vigyázni kell.

Barna említi, hogy három könyvet adtam neki, mindháromhoz Dezső révén jutottam. Az egyik a Négykezes regény, ennek apropóján írt Barna tizenegy oldalt. A másik kettő: Ödön von Horváth Hogy lettem én néger című regénye és Mándy Ivántól A Trafik. Ez A Trafik most, a nemzeti dohányboltok idején, lehetne akár aktuális is.

Amikor Barna a pesszimista-öngyilkos irodalom lehetőségeiről ír, John Barth regénye jutott eszembe, Az Úszó Opera. Esztertől kaptam születésnapomra. Szörnyű volt. A narrátor öngyilkos akar lenni, ám ez mégse sikerül neki.

Valaki másnak azonban, akivel az élet értelmetlenségéről beszélget, sikerülni fog.

Az élet értelme, hogy megpróbálunk értelmet adni annak, aminek semmi értelme, írja Cioran. Megpróbáltam úgy élni, hogy ne tegyek különbséget élet és halál között. Nem sikerült. Ezt is ő írja.

Örkény és Déry regénykísérlete unalmas. Örkény le is írja az elején, hogy csak egyszer kísérelt meg olyan könyvet olvasni, amit többen írtak (négy francia), ám unalmasnak találta szerfölött.

Esztertől egyszer kaptam egy regényt. Tizenöt kortárs ír regényíró írta. Unalmas volt.

Pilinszky szerint a nagy művek unalmasak.

Olykor megkísért a gondolat, hogy vidám könyveket kellene olvasni. Nemrég elolvastam a Három ember egy csónakban című regényt. Jókat hallottam róla. Abban bíztam, hogy vicces lesz.

Az angol humor klasszikusai, állt nagybetűkkel a borítón. Ehhez képest a tizenkilenc fejezetből csak a tizenhetedik ért valamit. Igen, az vicces volt, a többi azonban untatott. Pedig a könyvet csak egy ember írta.

Mikszáthtól is olvastam néhány vidám novellát, azok csakugyan vidámak voltak.

Csak magyar szerzőket lenne szabad olvasni, néha ezt gondolom.

A versekkel az a baj, hogy nincs testük, nem lehet birtokolni őket.

Barna szövege nyugtalanít. Úgy kellene írni, mintha nem lenne fontos.

Barna szövege tizenegy oldal. A Koportos tizenegy fejezet. Kafkának van egy novellája, Tizenegy fiam, ez a címe.

A tizenegy prímuszám. Csak önmagával osztható. Meg eggyel.

Petrarca szonettjeinek egy-egy sora tizenegy szótag.

A tizenkettő a tökéletesség szimbóluma. Osztható kettővel, hárommal, négygyel és hattal. A tizenegy egy híján tizenkettő. Majdnem tökéletes.

Egyedül Sánta Ferencnél éreztem, hogy az írásnak tétje van. Mert az ember vagy jó, vagy nem az. Aki majdnem jó, az rossz.

Persze minden mondatom megkérdőjelezhető, önmagam számára is, hiszen például a Koportosnál is éreztem, hogy a szövegnek tétje van. Az ember jó akar lenni, de a körülmények nem engedik. Az ember olyan valami, amit le kell győzni.

Assisi Szent Ferenc felismerése, hogy az ember maga is csak körülmény.

Valahányszor megkérdem apámtól, hogy hogy van, azt szokta válaszolni, hogy a körülményekhez képest jól.

Barnának igaza van. Az irodalomnak nincs semmi értelme. Hiszen ha volna, megváltoznánk egy-egy könyv elolvasásakor. Hiszen megváltozunk. Elolvasod a Káma-Szútrát, és rájössz, hogy nem a szexről szól.

Levente téved. Nincs igaza.

Téved, hiszen a kedvenc könyvem nem a Moszkva – Petuski (igen, így írják helyesen, Moszkva, szóköz, nagykötőjel, szóköz, Petuski), hanem az, amelyiket még nem olvastam el, hiszen még meg sem írtam.

Ez így nem lesz jó, kezdjük előlről.

Levente téved, jöllehet igaza van.

Téved, hiszen már évek óta nem a Moszkva – Petuski a kedvenc könyvem. Igen, a címet így írják helyesen: Moszkva, szóköz, nagykötőjel, szóköz, Petuski. Ám mégiscsak igaza van, hiszen volt idő, amikor a kedvenc könyvem volt, vagy legalábbis azt gondoltam, hogy a kedvenc könyvem, ha pedig azt gondoltam, bizony az is volt.

Talán már Leventének sem a Füzetek a kedvence. Levente azt írja, hogy kedvenc olvasmánya a Füzetek Ciorantól. Talán jobb volna az előző két mondatot felcserélni. Nem tudom, Levente tudja-e, hogy a Füzeteket az a Réz Pál fordította, aki Örkénynek és Dérynek az előleget vitte.

Megjegyzés, első, a Balatonhoz.

Megjegyzés, második, a magam számára.

Megjegyzés, harmadik, meg kéne kérdezni.

Megjegyzés, negyedik, mármint Leventét.

Megjegyzés, ötödik, nem, úgy se lenne jobb.

Természetesen engem is be lehet csapni, de most (sem) sikerült. Hogy mire is gondolok? Levente megpróbált úgy írni egy szöveget, mintha én írtam volna azt, megpróbálta elhíttetni az olvasóval, hogy a szöveg szerzője nem ő, ő csak

egy név (egy ürügy, egy körülmény) a szövegben, ám azzal nem számolt, hogy időnként én is olvasó vagyok.

Barna szövege hidegen hagy. Ez persze nincs teljesen így.

Barna azt írja, hogy valamikor januárban járt nálunk. Nincs okom kételkedni a dátumot illetően. Akkor adtam neki a Négykezes regényt.

Egészen pontosan július tizenhatodikán, egy keddi nap, adta vissza Barna a félig olvasott könyvet tizenegy gépelt oldal kíséretében.

Első kitérő. Azt írom, tizenegy gépelt oldal kíséretében, de ez félrevezető. Az olvasó még azt találja hinni, hogy Barna írógép segédelmével vetette tizenegy oldalra gondolatait, mint Jónás prófétát a cet. Pedig nem így van. Helyesebb, ha tizenegy nyomtatott oldalról beszélek, mert próza az, amit kinyomtatnak.

Ezt megelőzően felhívott telefonon, elkérte a címemet, mondta, hogy küldeni akar valamit. Ekkor jeleztem neki, hogy hamarosan feltűnünk abban a városban, ahol él, ne költjön bélyegre.

Július huszadikán, szombaton érkeztünk haza. Másnap, július huszonegyedikén, vasárnap este olvastam el Barna szövegét. Azóta nyugtalan vagyok.

Leghelyesebb, ha úgy írok, hogy tudomást se veszek erről a tizenegy oldalról.

Második kitérő. Ha volt első kitérő, az olvasó elvárja, hogy legyen második is.

Folyamatosan úgy érzem, hogy van itt valaki, aki be akar jönni. A kapu látható, a kutya is látható, ám az a valaki láthatatlan.

Barna ugyanazt írja a filmekről, amit Spiró. A különbség csak annyi, hogy nem Barna dedikált a Vörösmarty téren.

János, mielőtt a haját levágta, írt néhány szöveget, amikben benne vagyok.

Az egyikben szerepel egy Levente nevű alak, aki Roland Barthes A szöveg öröme című örömszövegét olvassa, miközben attól retteg, hogy valaki (talán egy nőnemű lény) kasztrálni akarja.

Egy másikban szintén szerepel egy Levente nevű figura, aki Nobel-díjat kap (irodalmit), ám ebből mit sem ért, annyit fog fel csupán, hogy a hatalmas mennyiségű pénzből rengeteg ukrán zárjegyes cigarettát lehet vásárolni.

Barnának is van egy szövege, amiben a János nevű szereplőnek van egy sérült testvére, akit intézetben ápolnak, János időnként meglátogatja. Azért volt félelmetes olvasni, mert eszembe idézte Jánost, aki azt mesélte annak idején, hogy polgári szolgálatosként egy intézetben dolgozott, ahol sérülteket ápoltak. Amennyire én tudom, János nem mesélt erről Barnának.

Prózámra (ha van) János és Barna volt a legnagyobb hatással. A dolog pikantériája, hogy nekem előbb jelent meg önálló kötetem, mint nekik. Bocs.

Barna említi Majoros Csabát is. Véletlenül olvastam a kötetét. A közepe tetszett. Az eleje nem. A vége jobban tetszett, mint a közepe. A elejéből és a végéből hiányzott az őszinteség.

Az a tervem, mivel tehetségtelen vagyok, de a számokat szeretem, hogy írok tizenegy oldalt, a Négykezes regény kíséretében ánégyes borítékba csúsztatom, elküldöm Barnának, majd várokozom.

Előtte persze felhívom telefonon.

Barna szerint nem tesz jót egy szövegnek a kapkodás. Az élet is szöveg. A létezést sérti a kapkodás. Persze valamiképp a kapkodás maga is létező. Létezővé teszi az, aki kapkod a szövegben.

Csütörtökön Kapolcsra utazom. Egyszer már jártam ott. Varga Zolival egy patak partján töltöttük az éjszakát. Különös patak volt, mondhatom. Száraz időben sok volt benne a víz, amikor azonban esett, éppen csak csordogált.

Akkor még mindketten dohányoztunk. Ma már csak én.

Meg kell küzdeni a terjedelemmel.

Ha hinnék abban, hogy értelmes dolog az irodalom, átírnám ezt a szöveget. Amikor azt írom, átírnám ezt a szöveget, egy másik szövegre gondolok. Persze úgy vagyok, mint Schopenhauer, kételkedem a dalban, ebéd után mégis fuvolázom. Azt hiszem, Schopenhauer arra várt, hogy valaki vagy valami majd kívülről oldja a pesszimizmusát.

Schopenhauer tehát idealista volt, bár egyáltalán nem az ideális idealista.

Le kell számolnom Barna szövegével. Nem foglalkozni vele, ez az egyetlen feladat.

Ha gyöngy vagyok a víz alatt, de nem tudják, hogy létezem, akkor nem is létezem. Ez nem így van, hiszen létezem, csak a többi létező számára (például kapkodás) nem vagyok. Nem vagyok számukra való. Ha tudomást szereznének létezésemről, lehetnék.

Olyan ez, mint Atlantisz szobrainak az esete.

A műalkotás befogadása, ezt a tételt húztam esztétikából. A műalkotás befogadásához szükség van műalkotásra és befogadóra.

Berkeley szerint isten minden pillanatban érzékeli a világot, Atlantisz elsüllyedt szobrai is. Ha más nem, isten tehát, aki teremtette az alkotót, érzékeli a számunkra nem létező alkotásokat is.

Minden szöveg feltételez egy olvasót. A Füzeteket Cioran fiókjában találták meg halála után. *À détrouir*, ez szerepelt egy cetlin, megsemmisíteni, ám ha valóban azt szerette volna, hogy annak a szövegnek ne legyen olvasója (csak az Isten, akinek létezésében kételkedett, valahányszor nem Bach zenéjét hallgatta), akkor a tűzre veti.

Cioran is a szövegen kívül kereste a megoldást.

Sándor talán a legbölcsebb lator. Ahelyett, hogy írna, megpróbál halat fogni. Péter jut eszembe, aki a hal szájában sztáterre lel. A költők mind hazudnak. Sándor is költő.

Csütörtök van. Kapolcsra készülök. Kiszorultunk a végtelenből. Ej, de szépen hangzik, ejsze versbe kívánkozok. Minden szó egy-egy kopogó fájdalom. Minden mondat izzó seb a papíron.

Egy négykezes regény tanulságos története, ez a teljes cím. Egy, mert nem több, nem is kevesebb, már ha a számokat tekintjük, szigorúan csak a számok birodalmát. Négykezes, mert ketten írják, két embernek pedig négy keze van, általában. Regény, mert fejezetekre tagolódik. Története, mert befejezetlen, mint a mondat. A tanulság pedig az unalom.

Sándor nevűt ismertem többet is. Az egyik pap lett. A másik is. A harmadik halott. Az egyik azt mondta, reneszánsz.

Reneszánszát éli most a reneszánsz. Elég, ha Renátóra gondolok. Barna szövegével nem foglalkozom. Ezt a mondatot ismétlem szüntelen.

Halottat s papot ne szeress, ezt írtam egykoron, halott papot pláne ne. Nagyváraddon születtem. A szomszéd asztalnál Nagyváradról beszélgetnek. Kedvem lenne nekem is bekapcsolódni, kikapcsolódni, lekapcsolódni.

Görömbei mesélt egyszer egy regényről, Erdélyben írta valaki, a nevére nem emlékszem. Volt ebben a regényben egy szereplő, akit a cenzúra kihúzott, csak az ujjá maradt rajta a villanykapcsolón.

Barna írja, hogy tevékenykedni kell időnként a ház körül, megöltem harminc darazsat a padláson.

Dél előtt elhoztunk Ildiétől két kölyökmacsskát. Nem tudom, hogy megmaradnak-e. Eszter felébredt az egyik nyávogására, felkelt, visz egy kis tejet nekik.

A disznószar miatt sok a légy, azokat is gyilkolom. Leteszem egy pillanatra a tollat, lecsapok egy feketét. Nem hal meg teljesen, két ujjal összeroppantom, kukába dobom.

A darazsakat úgy öltem meg, hogy felvittem egy vödörben vizet meg egy kiszuperált fakanalat, a fakanállal a vödörbe vertem a darázsfészkeket, a megfulladni nem akaró darazsakat pedig a fakanál segítségével a vödör műanyag falához nyomkodtam. Semmit nem tudok a darazsakról. Szörnyű, hogy a gyilkos áldozatát nem ismeri. A legnagyobb darázsfészek akkora volt, mint ujjak nélkül a tenyerem.

Balázs megkérdezte tőlünk Kapolcson, hogy mit gondolunk az irodalom társadalomformáló szerepéről. Tolmácsoltam Barna gondolatát. A beszélgetést csak egy ember kísérte figyelemmel. A végén megvette a kötetemet.

Meg akart hívni minket valamire, de először mi hívtuk meg egy fröccsre. Érdekes ember. Üzletember, de érdeklő az irodalom társadalomformáló szerepe, ezért beiratkozott magyar szakra, illetve alapított egy díjat fiatal prózaírók számára.

Remélem, idén Barnának ítélik oda a díjat. Jövőre együtt fogunk felolvasni Kapolcson. Így legalább ketten mondhatnánk el, hogy az irodalomnak semmi értelme.

István Tóték címmel kisregényt írt (há nélkül), Barnát is Tóthnak hívják (téhával), Tóth úr pedig (szintén téhával) becsületes könyvkereskedő Debrecenben.

- Anyja neve?

- Barta Éva, há nélkül.

Volt idő, amikor erre a kérdésre azt feleltem, hogy Barta Éva, téhá nélkül, ám valaki (nagyon okosan) rávilágított, hogy akkor Bara Évának hívnák anyámat.

Keresztapám, anyám testvére, Bartha Jóska. Volt egy mási keresztapám is (nem él már), szintén Bartha Jóskának hívták, ez az ember mentette meg apám életét.

Anyám tehát há nélkül írja a nevét, a bátyja pedig téhával. Járt már így más neves család is a történelem során. Ott van például Széchenyi esete Széchenyivel, hogy Szécsényiről ne is beszéljünk. De mit is akarok mondani? Semmit. Azt is csak mellékesen.

Nyár elején felraktam a szúnyoghálókat, ám az áru sem tökéletes, és én sem vagyok eléggé ügyes.

Amikor első gyermekem született, Tömörkény Istvánt olvastam. Amikor második gyermekem született, Örkény Istvánt olvastam. Harmadik gyermekem születésekor Kény Istvánt fogok olvasni.

A kiváló grafológus végül úgy döntött, analfabéta lányt vesz feleségül. Lop-tam. Egyik gyermekem sírását másik gyermekem sírásától megkülönböztetni nem tudom. Saját.

Barna szövegét elküldtem néhány idegennek, akiket erősen foglalkoztat az irodalom társadalomformáló szerepe. Az az igazság, hogy engem már nagyon nyugtalanít ez a szöveg, gondoltam, nyugtalanodjanak ők is egy keveset, esetleg nevéssenek, megengedem.

A szöveg először nyugtalanított, mára már azonban idegesít. Nem is annyira a benne foglaltak, hanem inkább a kényszer, amit magamra vettem, hogy válaszolok.

A baj tehát nem az, hogy a szerző felveti egy öngyilkos-pesszimista irodalom lehetőségét, bár nem tartom szerencsésnek, ha valaki írásomat olvasva felköti magát, a probléma azonban mégis az, hogy írni kell.

Igen, a hiba az, amivel nem tudok kibékülni. Valahányszor írok, nem azt írom, amit kigondolok. A gondolatok, amiket betűkre bízok, a le nem írt gondolatokhoz képest szükségképpen elégtelenek.

Hamvas Béla szerint az ember egészen ritkán írja azt, amit akar. Hogyan lehetséges ez? Mit akarok írni? Azt akarom írni, hogy ház, leírom tehát, ház. De miért írtam le? Valóban én voltam az, aki le akarta írni ezt a szót? Nem csupán azért került papírra a ház szó, mert éppen egy házban ülök? Maga a ház akarta volna, hogy leírjam a nevét?

Talán azt akarom megfogalmazni egyetlen mondatban, hogy mit is jelent az, hogy Barna szövege idegesít, de nem találok azokat a szavakat, amikből ezt a mondatot felépíthetném.

Ma Tahiban voltunk a hídi vásáron. Lócikával ötször is felültünk a traktorra. Ha rajta múlt volna, le se szállunk. Egyszer Panka is felült.

Tegnap Perőcsényben voltunk, Eszternek volt osztálytalálkozója. Visszafelé beugrottunk Nagybörzsönybe, hogy megnézzük az Árpád-kori román templomot. Először jártam benne. Gyönyörű.

A tahisi vásáron (nyelvészek figyelmébe ajánlom) Endréekkel találkoztunk. Említette, hogy portás lehetne Rómában két hónapig, amúgy orvos, éppen állást keres.

Olvastam egyszer egy könyvet, Áldozati báránycomb, ez volt a címe, tizenhárom detektívtörténetet tartalmazott. Volt benne valami Simenontól is, a címére nem emlékszem. Holnap, míg Eszter a fogorvosnál lesz, elmegyek a gyerekekkel a könyvtárba, kivesszek valamit Simenontól. Ő írta A londoni férfit is, amiből Tarr Béla filmet csinált. Nem láttam.

A címadó novellát Roald Dahl írta, tőle se olvastam egyebet. Ötletes volt, és rövid, ilyeneket kellene írni. Spirónak igaza van, az olvasó (az olvasás révén) könnyen és gyorsan kíván minőségi élményhez jutni.

A mamánál ebédeltünk. Előtte Lócikát be kellett rakni a papa traktorjába. Ki se akart jönni, úgy kellett kihalásznom erőszakkal.

Ma van anyósom hatvannyolcadik születésnapja. Anyósom egy napon született nagymamámmal. Nagymamám ezerkilencszáztizenegy augusztus tizenegyedikén született (rosszul mondom, ezerkilencszáztizenhét), és kétezer-tizenegy decemberében halt meg. Vannak sebek, amiket nem jó kapargatni, Barna érteni fogja ezt a mondatot.

Megkérdezem istent, hogy mit olvassak, de isten hallgat. Lehet, hogy rosszul kérdezek.

Megkérdezem istent, hogy mit írjak, de isten hallgat. Lehet, hogy megint rosszul kérdezek.

Van kutyánk, macskánk, disznónk, tyúkunk meg gyerekünk, ismerjük tehát a szar természetét, ráadásul szeptemberben megkezdődik az iskola. (Ez a mondat Levente szövegében található, mindazonáltal, ismervén a szerző finom lelkét, hitelességében kételkednünk kell – Barna megjegyzése.)

Tegnap elzarándokoltunk a Kacsaszigethez. Eszter gyermekkorában még valóban sziget lehetett. Karinthy Ferenc, aki vele szemben lakott Leányfalun, Pócsmegyeri-szigetként aposztrofálta. A menetrend szerinti hajón mindig bemondták, most Karinthy Ferenc Kossuth-díjas író házához érkezünk, ha szerencsénk van, megleshetjük, mint zuhanyzik az udvaron.

Dél előtt az udvaron voltam a gyerekekkel. Bekentem őket naptejgel. (A csillogot is kenjük be naptejgel, nehogy napszúrást kapjon – Panka megjegyzése.)

Eszter a Schubert-ünnepségre készülő plakáton dolgozott. A templomban hangverseny lesz, a kocsmában emléktáblát avatnak, mindenkinek a lelke a szeméig emelkedik.

Zsoltinak ma van a születésnapja. Julika néninek is ma van a születésnapja. Anyósom és Julika néni között tizenegy év van, Julika néni és Zsolti között tizenegy év van, anyósom és Zsolti között huszonekét év a korkülönbség. A tizenegy prímszám, csak eggyel és önmagával osztható.

Amikor először találkoztunk, hosszú hajad volt, mint nekem, szakállad volt, mint nekem, és szemüveged volt, mint nekem, illetve te hordtad is. Igen, nekem is volt szemüvegem, bár nem tartott sokáig. Gyermekkorom óta tudom, hogy a jobb szememmel valami gond van. Ha letakarom a jobb szemem, a ballal ugyanúgy látok, mint kettővel, de ha letakarom a bal szemem, a jobbal homályos a kép, tehát a bal szemem a jobb, szoktam mondani viccesen.

Aztán valamikor, már egyetemre jártam, elmentem Váradon szemorvoshoz. Azt mondta, gyermekkoromban kellett volna. Azért felírt egy szemüveget, nekem nagyon tetszett, azt mondta, olvasáshoz, tévénézéshez, számítógépezéshez használjam. Először hordtam orrba-szájba, mert azt gondoltam, intelligens külsőt kölcsönöz amúgy is intelligens külsőmnek, aztán már csak akkor, ha megérettető tevékenységet végzett a szem.

Valamikor a van goghban, ez egy kocsma volt az ibolya mellett, persze az ibolya is egy kocsma, később kövér egér lett a neve, mármint a van goghnak, az a pletyka járta, hogy két meleg srác a tulaj, szóval valamikor a van goghban versírópályázatot hirdettek, van Gogh napraforgói volt a téma, írtam egy haikut, nem én nyertem, hanem valami fogatlan fickó, aki aszklepiadeszi vagy alkaioszi strófákban nyomult, szóval valami görög, de biztos, hogy nem Szapphó, emberek halnak, az isten él, Borbély Szilárd volt a zsűri, tisztességgel megírt vers, ez volt a véleménye.

Nem én nyertem, de mindenki felolvashatta a pályaművét. Szertartásosan elővettem a szemüvegtokomat, szemüvegtokból a szemüveget, a szöveg itt megszakad.

Hetedik oldal. Akkor Szigliget még Szigliget volt. Egyszer magam is jártam Szigligeten, illetve anyám azt meséli, hogy élnek ott távoli rokonaink (én tartom a rokonságot, ők pedig a távolságot, ahogy apám mondaná), anyám még a nevükre is emlékszik meg az utca nevére, ahol élnek, szóval azt meséli anyám, hogy az ő hasában voltam már ott (hogy jártam, az tehát túlzás volna, hiszen csak születésem után nyolc hónappal tettem meg első tétova lépéseimet) még születésem előtt. Tehát két esztendővel ez előtt jártam Szigligeten. Anyám mondta, hogy keressen meg távoli rokonainkat, de én mondtam, hogy nem keresem, mit is mondhatnék nekik, én vagyok az, akit még nem láttatok, de amikor először voltam Szigligeten, anyám hasában én voltam az a jóindulatú daganat.

Nyolcadik oldal. Két évig nem volt semmi baj. Ez így persze túlzás, mindig van valami baj.

Kilencedik oldal. Sőt mindig vannak bajok, két év elteltével azonban idén megint tiszteletemet teszem Szigligeten, távoli rokonaimat azonban idén sem engedem közel magamhoz. Ez hihetően hangzott.

Tíz-tizenegy. Lukács György följánlotta minden kényelemmel ellátott Balaton-parti nyaralóját. Az ötvenes évek elején járunk, Kassák még él. Az a Kassák, akivel a tanácsköztársaság idején Lukács arról vitatkozott, hogy az irodalomnak

szorosan össze kell kapcsolódnia a politikával. Egyik egyetemi tanárom szerint Lukács pisztollyal a kezében igyekezett Kassákot jobb belátásra bírni. Nem tudom, abban az Egy ember életében, amit olvastam, Lukács kezében nem volt pisztoly. Talán cenzúrázott változat lehetett.

Tizennégy-tizenöt. Kelt Szigligeten, ezerkilencszázötvennégy szeptember tizedikén. Két évvel később mindkét csúnya nevű író szerepet vállalt a forradalomban.

Tizenhatodik oldal. Zárójelben jegyzem csak meg, hogy a regény egyre olvashatatlanabbá válik. Úgy értem, fizikailag. Miközben lapozgatom, széthullik, papírdarabkák maradnak az ölemben. Azt olvassuk az első fejezetben, hogy az Aranykádó lakosai szőlőművesek és halászhok. Idill. Az idillt csak az törti meg, hogy helyesírási hibát vétettem, hiszen a táj neve helyesen Aranykagyló. Három nap az Aranykagylóban, a szöveg során gyakran találkozok ezzel a címmel az olvasó, általában alá van írva zárójelben, hogy folytatás. Amikor először ugrott a szemem elé, azt hittem, hogy az Aranykagyló egy fogadó neve.

A hiba nagyobb, mint én, jöhet általam létezik. Olvastam egyszer egy cikket a Filmvilágban Godard valamelyik filmjéről. A cikk írója szerint van abban a filmben egy jelenet, amelyikben az egyik szereplő arról a Porthosról beszél, aki a Húsz év múlva című regényben meghal, mert gondkodik. Írhattam volna úgy is, hogy a Húsz év múlvaiban, bár az elég furcsán venné ki magát.

A Húsz év múlva A három testőr folytatása. Olvastam. Erős kísértést érek, hogy leírjam a regény francia címét, Aprés vingt ans, csak el ne rontsam. A Húsz év múlvaiban azonban nem hal meg Porthos. A Bragelone vicomte, A három testőr és a Húsz év múlva folytatása tulajdonképpen az a regény, amelyikben Porthos meghal, mert gondkodik. Aramis és Porthos szorult helyzetbe kerül, aláaknáznak egy barlangot, Porthos azonban menekülés közben megáll gondkodikni, ez okozza a vesztét.

Életében először gondkodik. Mégpedig a lábak és a helyváltoztatás kapcsolatáról. Valaki azonban téved. Nem láttam a kérdéses filmet, a címére sem emlékszem, ám ha a cikk írójának igaza van, akkor Godard rosszul emlékszik Dumas egyre unalmasabb hősköltevényére. Az is elképzelhető persze, hogy a cikk írója emlékszik rosszul.

Camus-nek a szemére vetik, hogy rosszul idéz írókat és filozófusokat a Szi-szüphosz mítoszában. Ha már itt tartunk, Barna, a huszonkilencedik oldalon Déry mondja azt a bizonyos mondatot, nem pedig Örkény.

- Az nem lehet - mondta Déry elégedetlenül. - Arról mi lekéstünk. Maga nem tudja, mit beszél!

Ezt most én kimásoltam, pontosan azért, hogy elkerüljem a hibát. Létezik emberek, akik nem olyan ostobák, hogy papírra vessék gondolataikat. Cioran ezerkilencszáztizenegyben született.

Csodálom azokat az embereket, akik úgy gondolják, hogy az, amit gondolnak, mondanak vagy tesznek, az jó, illetve csak úgy jó, és sehogy máshogy.

Valahol azt írtam, hogy nagymamám ezerkilencszáztizenegyben született, aztán kijavítottam ezerkilencszáztizenhétre, hiszen a helyes évszám ez.

Az ideális könyv az ötödik oldalon kezdődik, a százhuszonötödiken ér véget, a legfontosabb mondat pedig a száznyolcadikon olvasható. Rozi néni mintha elgondolkozott volna.

A kérdés persze az, mennyiben szükséges felhívnom a figyelmedet a magad hibáira, a magam hibáira és a mások hibáira. Ha pedig mégsem ez a kérdés, attól még ez is lehetne.

Cioran szerint írni azt jelenti, hogy merni. Gyakran érzem azt, hogy nem merek írni, néha azonban megjön a bátorságom, és le merem írni, hogy miért nem merek írni.

Egy könyvet az egész világnak írunk, kivéve a barátainkat. Tegnap felhívott anyám. Azt mondta, tetszett a könyv, nem a tiéd, az is jó volt, hanem amit hoztatok, á détruir, talán így van helyesen.

Mit jelent, helyesen, a hiba azt árulja el, aki hibázik. Alig várom, hogy felhívjalak. A nevedet tudom, a város nevét tudom, az utca nevét tudom, csak a számokkal vagyok bajban.

Helynevek: a név. Tájnevek: a táj. Talán Proustnál fordulnak elő efféle fejezetcímek. Egy álom mindig ott ér véget, ahol az álmodozó.

Az egy prímszám, csak eggyel meg önmagával osztható. Mit tehet arról az egy, hogy önmaga? A kettő prímszám, csak eggyel meg önmagával osztható. A kettő az egyetlen páros prímszám. A három prímszám, csak eggyel meg önmagával osztható.

Maigret és a bolond öregasszony, ez volt a címe. Azt hittem, a Maigret női név, talán a Margit francia megfelelője. Csak arra emlékszem, hogy volt a regényben egy fiatalember, akinek volt egy zenekara. A bűntényre nem emlékszem. Arra se, hogy a bolond öregasszony gyilkos volt, vagy áldozat. Csakugyan bolond volt? De miért ez a kérdés? Csakugyan öreg volt? Lehetne ez is.

A négy osztható kettővel. Az öt prímszám. A hat osztható kettővel meg hárommal. A hét prímszám. A nyolc osztható kettővel meg négyvel. A kilenc osztható hárommal. A tíz osztható kettővel meg öttel. A tizenegy prímszám.

Azon gondolkodom, Barna, hogy talán a Cioran kellene elküldenem neked, nem a Négykezest. Kisült, hogy nem olvastad végig, valószínűleg már nem is fogod. A Ciorannal csak az a baj, hogy Eszternek vettem tizenegy évvel ezelőtt. Nem olvasta. Mégis az övé.

A tizenkettő osztható kettővel, hárommal, négyvel és hattal. A tizenhárom prímszám. A tizennégy osztható kettővel és héttel. A tizenöt osztható hárommal és öttel. A tizenhat osztható kettővel, négyvel és nyolccal. A tizenhét oldal-számot jelöl egy unalmas könyvben.

Kovács István

Cybulski a csatorna gyémánt-fénytörésében

„Ah, az a sötét szemüveg?
Hazám iránt érzett
viszonzatlan szerelmem emléke...”

Hány éve már, hogy meghalt
az a sötétszemüveges színész,
aki a feléje nyújtott kezét
el nem érve
a gyorsuló vonat
két vagonja közé esett.
Akkor is január volt,
a jégbordás újrakezdések hónapja,
amin gyakran elcsúszik,
összetöri magát az ember,
ha az akaraterő fedezete nélkül
fogadkozik.
Halálhírét a sör- és vodkabúzös resti
lármától zavart vezetékes rádiója mondta be.
Figyelmemet elterelte azokról,
akikre már félórája vártam.
A város különböző pontjairól
indultak el mind a hárman,
hogy a megadott időben
a pultnál jelentkezzenek.
Csatornatisztítást vállaltunk.
Jól fizetett a munka.
Nem hagyhattuk másokra.
Ők meg késtek.
Mondtam nekik,
hogy kerüljék el azt a teret,
mert belegabalyodnak szögesdrót-emlékeikbe.
De szokásuk szerint biztosan arra mentek.

KOVÁCS ISTVÁN (1945) költő, író, műfordító, történész, polonista.

A késés az első munkanapon megengedhetetlen,
de az a másodikon és a századikon is.
Nélkülözhetetlenek voltunk.
Belülről ismertük a csatornákat...
A menekülést és a harc folytatását
biztosították annak idején.
(De erről nem beszélünk!)
A kisujjunkban volt minden elágazásuk,
tudtunk elnyeléssel fenyegető csapdáikról,
megroppant gerinceikről,
befalazott átereszeikről,
biztos kijárataikról.
Furcsa érzésem támadt...
és magával sodort, ragadott,
mint a csatornában zúgó áradat
a megállíthatatlan
augusztusi felhőszakadás nyomán,
amikor a városra is pergőtűzet zúdítottak.
Halálhírére
az emlékezés előhívott pillanatképei
fellobbantak és gyújtózsínóron
terjedtek tova bennem.
Egyszeriben mintha hullákon tapicskolnék
a nyakig érő szennyes lében,
és behunyt szemmel is látnám
a csatornalejáróban függő,
kibiztosított gránátfürtök
robbanásának
sötétséget hirtelen felnyársaló
lucskos fény-lándzsáit,
érezném a csatornába öntött
és belobbantott petróleum perzselő szagát,
hallanám a hömpölygő tűzár elől
menekülők tébolyító sikolyait.
Pedig csak a pultnál toporogtam,
ahol vágni lehetett a füstöt
a hunyorgó neonfényben
és alkoholbűzben.
Kihozattam a négy pohárka vodkát,
hogy ne kelljen időt vesztegetni a rendeléssel,
ha ők hárman
az utolsó pillanatban
mégis befutnának.

A helyszín ugyanaz volt.
Lárma és füst...
meg a viharkabát,
amit most is hordok...
mint annak idején
az áldozati bárányból gúnyt űző
győzelem napi kocsmában.
Pohárcsattanás és káromkodás
térített magamhoz...
Az alkoholmámoros önbizalomtól
magukkal nem bírók kakaskodása,
ami előbb haddelhaddban,
majd az örök barátság
megpecsételését jelentő
nyálas csókokban végződik.
Ez utóbbi látványa
émelyített leginkább.
Ránk fanyalodó,
majd bennünket a reménytelenségnek
kiszolgáltató szövetségeseink
Júdás-csókját juttatták eszembe.
Cigaretára akartam gyűjtani.
De nem...
Az égő gyufaszálat
a pulton előttem sorakozó
szélső vodkás-pohárhoz érintettem,
amely kékes lángnyelveket lövellt:
tűzvirág-csokor nyílt ki előttem...
megcsapott furcsa illata...
a halál szagával kísértett.
Mire a nevét elsuttogtam,
kihuny a fénye...
A második és a harmadik lila lángbokréta
hirtelen hervadását is
egy-egy név kísérte.
Hármuk neve...
A csatornalejáró védelmében
estek el a felperzselt város főterén.
Pedig előtte nem sokkal
majdnem lekésték
a halálba vonuló szakasz gyülekezőjét.
A negyedik pohár vodka
fellobbantására már nem maradt idő...

csak a saját nevemet tudtam elmormolni...
Mielőtt a sercegő gyufaszálat
a pohárba billentettem volna,
a resti füstös, romos lármafalát
süvítő gránátként törte át
az induló vonat füttye.
Kirohantam.
Sötét szemüvegem
akadályozott a futásban,
minden összefolyt előttem,
egybecsődtek
vég nélkül törtető emlékeim...
És hirtelen...
mintha megragadtak volna...
Hárman lehettek...
Szorításukból kiszakítva magam
már-már elértem a vagonomat.
Egy segítő kéz nyúlt felém
a nyitott ajtó mögül...

Hegedűs z László: Tól-ig, részlet, 1999

Széttört dió közel egy országhatárhoz

5. részlet egy talán soha el nem készülő regényből

Házasokról van szó, ideje bevallani, hogy Péter feleségének valójában Margó a neve. Mintha három évre tervezett nászúton lennének, 1971 márciusában Varsóban, ideiglenesen az *Egyetértés* panzióban elkezdték közös életüket. Olyan régen volt, hogy nem tudni, mire emlékeznek, és mi hullott ki az emlékezetükből, legalábbis a Péteréből. Jóval több mint 2000 évvel ezelőtt Szókratész mondhatta: „Mindenképpen házasodjatok meg: ha jó feleséget szereztek, boldogok lesztek – ha rosszat, akkor filozófusok.” Péter ugyan majdnem az, bölcsész lett, de mégsem filozófus. Lengyelországban kezdett azon gondolkodni, amit Déry Tibor papírra vetett valahol: „Hogy az ember kibe szeret bele, azért nem felelős. De hogy kivel éli le az életét, azért felelős.” Az író csak tudta, mert három felesége volt – gondolhatja bárki. Aki olvasta Szerelem című elbeszélését vagy látta az ennek alapján készült filmet, tudja, hogy nem ezért remekmű. 1956-ban keletkezett, de nem véletlenül csak hét évvel később jelent meg. Az sem meglepő, hogy 1967 óta van lengyel fordítása. A lengyelek is jól tudták, mi történt a Béketáborban az 50-es évek második felében.

Péter új helyszínen, fiatal, de már a harminchoz közeledő házasként végig gondolta, hol és hogyan éltek ketten, mi mindent csináltak a varsói évek előtt? Ha valaki olvasta ennek az írásműnek előző részleteit, akkor sem biztos, hogy emlékszik arra, hogy alakult Péter élete sora 1941 vége, a még magyarországi Beregszász, majd Kassa, az országhatárral széttört, kettéválasztott Sátoraljaújhely, a bodroghközi Ricse, azután Sárospatak, Debrecen, a lengyelországi Lublin, ismét Debrecen, Moszkva és megint Debrecen után. Azért sem csoda, hogy az olvasó sok mindent elfelejtett, mert a regény eddigi részletei több év alatt jelentek meg a *Hitel* lapjain: a 2020-as augusztusi, a 2023. évi májusi és novemberi, a 4. pedig a tavaly augusztusi számban. Az utóbbi már kettejükéről is szól.

Margó debreceni volt, ahogy felmenőinek nagy része is. Persze korábban nem egyszer járt külföldön, egyetemistaként hetekig az NDK-ban, ahol már

D. MOLNÁR ISTVÁN (1941) irodalom- és művelődéstörténész, az MTA doktora, műfordító, ny. egyetemi tanár. Legutóbbi könyvei: *Egy gimnáziumi osztály, Sárospatak, 1956–1960* (Hoppál Mihállyal közösen szerkesztve; Budapest, 2019); *Władysław Stanisław Reymont: Lázadás*. Ford. és előszóval ellátta D. Molnár István (Budapest, 2021).

nem voltak nyelvi nehézségei, és a Szovjetunióban, ahol szintén elboldogult, hiszen nyolc évig őt is tanították oroszra. Nem elsősorban miatta – mérsékelt sikerrel. Varsóba érkezésekor nem tudott lengyelül. Valamennyire segítette mások megértésében, a bevásárlásban, hogy az orosz nyelv nem is olyan távoli rokona, mondhatni elsőfokú vagy inkább másodfokú unokatestvére a lengyelnek. Ősztől aztán a tudományegyetem külföldieknek szervezett tanfolyamára járt, hogy otthon majd középfokú nyelvizsgát tegyen. Németül jól tudott, amit a lengyelek a még közeli múltban történtek miatt csak akkor hallgattak szívesen, ha megtudták, hogy egy magyar beszéli. Németül beszélgetett a takarítónővel, aki a délnyugat-lengyelországi, korábban évszázadokig a németek birtokában lévő Sziléziából származott. Lengyelül nem lett volna érdemes tőle tanulni, mert ott mintha másik nyelven beszéltek volna az emberek. A hétköznapi intézni valókban, vásárlásban eleinte segített neki Eti, az Intézet Varsóban élő magyar titkárnője, és átadta neki tapasztalatait az igazgató felesége is.

Péter az otthoni ígélet ellenére nem lett a Magyar Kulturális Intézet igazgatóhelyettese, csak munkatársa. Kollégája, egyetemi évfolyam- és diákotthoni társa, Pap Pali sem, akit maga ajánlott erre a munkára. Lehet, hogy így tetszett a lengyel (!) szervezési igazgatónak, az addigi egyedüli vezetőnek? Az Egyetértéstől úgy tíz percnyire, a város egyik legfőbb útvonalán, a Marszałkowskán többféle villamosra és buszra is felszállhatott. Nagyjából ugyanennyi ideig kellett utaznia munkahelyéig. A *Węgierski Instytut Kultury* nem akármilyen helyen volt. Feliks Dzierżyński, mivel a szovjetek számára volt fontosabb, Феликс Эдмундович Дзержинский nevére kapta. Viselte is 1989-ig. Az apja litvániai lengyel földbirtokos nemes volt. Feliks az iskola első osztályában még megbukott oroszból, de felnőttként megemberelte magát. Szovjet-orosz forradalmár, 1917 után államférfi, végül az állambiztonsági szervezet teljhatalmú irányítója volt – egészen hirtelen haláláig. Bizonyos Bogdan Jaxa Ronikier regényes életrajzot írt róla, amelynek magyar címe „Vörös hóhér – arany szív” lenne. 1933-ban kiadták, azután több mint fél évszázadon át nem.

A szebb időket látott szálloda földszintjén elhelyezett Intézet egyetlen nagy, filmvetítésre is alkalmas tereméből és két irodából állt. A kulturális rendezvényeken kívül itt tartották a népszerű magyar nyelvtanfolyamot és a Varsóban élő magyarok és félmagyarok találkozóit. Ezek aktív résztvevője volt Csorba Tibor és lengyel felesége. Csorba író, műfordító, szótárkészítő és jó nevű festő volt. A Varsói Egyetem egykori magyar lektoraként, majd a lebombázott főváros helyett Krakkóban többnyire a háború után hazatért magyarországi menekülteket tanított. Joggal számított az intézetgazgatóságra, de egyes illetékesek „reakciónak” tartották, és a posztot a szervezésinek titulált igazgató kapta meg. „Ideiglenesen”, negyedszázadra. Pali a zene, a képzőművészet és szíve szerint mindenekelőtt a film gazdája lett. Az alacsony költségeknek köszönhetően a legtöbb rendezvény vetítés és hol az ő, hol lengyel szakemberek filmekről szóló ismertetése vagy előadása volt. Péter úgy emlékszik, kevésbé igényes zongoraművész is felléphetett, és legfeljebb kis kiállításokat lehetett rendezni.

Az épületben magyar bolt működött, amely egyebeken kívül népművészeti termékeket árult. A háború elején Magyarországra menekült lengyel férfi felesége vezette, de a vásárlókat többek között az LGT és az Omega együttes lemezei és egy mutatós fiatal hölgy vonzotta. Ha igaz, Milenának hívták.

Péter Debrecenben az egyetemen nyelvészetet és irodalmat is tanított, ezért nem volt számára idegen az a terület, amelynek Varsóban a gazdája lett. A magyar irodalom és színház megismertetését, népszerűsítését és az oktatási intézményekkel, iskolákkal, a varsói egyetemi magyar tanszékkel való együttműködést kapta feladatul. Persze jutott neki a lengyelül inkább csak orosz nyelvtudásának köszönhetően beszélő igazgató reszortjából: otthonról küldött, magas állású oktatás- és művelődéspolitikusok szereplésének intézéséből is. Minden szentnek maga felé hajlik a keze, vagy van, aki a saját lovát dicséri – szokás mondani. Péter ezért csak az ő aktív részvételével szervezett fontos rendezvényeket idézi fel részletesen. Azért is, hogy senki se unjon bele az olvasásba. Sok minden hiányzik az emlékezetéből, vagy rosszul emlékszik, és sok rangos rendezvény dokumentumai sincsenek meg. Nem is lenne értelme a leltározásnak, hiszen az Olvasónak regényfélével van dolga, és a regényekbe bármilyen információhalmaz belefér. Elég, ha a legfontosabbakról értesül, és közben még új ismereteket is szerez a lengyelekről, Lengyelországról, a magyar–lengyel kapcsolatokról.

Péter természetesen ugyanolyan fontosnak látta magyar filmrendezőket, lengyel kritikusokat, zene- és képzőművészek meghívását is. A '60-as '70-es évek egyes magyar filmjei jelentős érdeklődést váltottak ki, ahogy Kodály Zoltán zene- és énektanítási módszerének népszerűsítése is. „Vidékre”, gyakran több százezer lakosú városokba és kisebb vajdasági székhelyekre magyar zeneművészeket is érdemes volt meghívni. Akkor 49 vajdaságra oszlott az ország, nagyjából akkorákra, mint nálunk egy-egy megye.

Szívesen idézi fel azokat a magyarokat és lengyeleket, akik munkáját segítették. Csapláros István professzort, aki mielőtt a Varsói Tudományegyetem Magyar Tanszékének vezetője lett, a háború után első igazgatója volt a Magyar Kulturális Intézetnek. Péterék számára a legjobbkor állította össze az 1971-ben megjelent *Kocham twój kraj* című antológiát. Ebben, ha jól számolt, 74 költőnk, köztük jónéhány névtelen szerző közel száz magyar tárgyú verse olvasható. Címét Takács Imre műve, a „Szeretem országodat” adta. A kötetben több mint harminc a 20. századiak száma. Talán ezért, de inkább Péter ötletének köszönhetően került sor 20. századi magyar versekből álló irodalmi rendezvényre is. Megőrizte egy 20. századi költők műveiből összeállított irodalmi est műsorát. Tudjuk, kiket értékelték 1956 után, ezért a névsor elfogadható volt: Ady, József Attila, Radnóti, Illyés Gyula, Kassák, Simon István, Juhász Ferenc, Weöres Sándor, Garai Gábor, Kosztolányi és Takács, aki említett versében négy évtizeddel azelőtti lengyel szerelmét idézi fel, utalva az országot sújtó háborúra. Ha minden költőnknek csak egy verse szerepelne, akkor bele kerülhetett volna mondjuk Nagy László és Pilinszky valamelyik verse is.

Péter már nem biztos abban, kik és milyen alkalommal mondtak magyar verseket, köztük külön a 20. századiakat. Arra emlékszik, kik voltak az intézeti rendezvények legkorábbi gyakori fellépői. Egyikük, szintén ismert színész feleségével együtt, az akkoriban a legnevesebbek közé tartozó Mieczysław Voit. A családneve német. A lengyelek kizárólag idegen nyelvekből való szavakban használták a v betűt, különben csak w-t írtak. Külsejének köszönhetően játszott főszerepet, német szerzetesek rendfőnökét a Magyarországon is vetített *Keresztesek* című filmben. A 15. században felerősödő hódítás elleni harcról szól. Bizonyára sokan tudják, hogy az első lengyel irodalmi Nobel-díjas író regényéből készült. Kevesen ismerik, ezért nem érdemes eltitkolni Jarosław Iwaszkiewicz nevét. A kisregényéből forgatott, nálunk is sikeres *Máter Johanna* címűnek Voit szintén főalakja volt. Aki ezeket a filmeket nem látta, elolvashatja magyarul az alapjukként szolgáló irodalmi alkotásokat. A második lengyel Nobel-díjas írónak a kapitalizmus 19. század végi gyors lengyelföldi térhódításáról szóló *Az ígéret földje* című regényéből nem akárki, maga Andrzej Wajda rendezett filmet, amelyet nálunk is látni lehetett a mozikban. Az író alkotásának szintén van magyar fordítása. Az Intézetben többször mondott magyar verseket Wojciech Siemion. Már idős magyar nézők sem igen emlékezhetnek rá az egykor nálunk is népszerű „Négy páncélos és a kutya” című tévésorozat egyik epizódjából. Az imént említett, *Az ígéret földje* című filmből talán igen, mert a több szereplő számára nélkülözhetetlen zálogház tulajdonosát alakította. Nagyobb rendezvények tartására más varsói intézményekkel közösen, illetve ottani helyszínen lehetett vállalkozni vagy társulni.

Ilyen volt a magyar Művelődési Minisztérium főosztályvezető-helyettesének a Fővárosi Kultúrházban a hazai művelődés időszerű kérdéseiről tartott előadása. A Budapest Napjai rendezvénysorozat is, amelynek keretében fellépett Hacky Tamás, a zseniálisan füttyülő fogorvos és együttese. Ezt legalább Margó is élvezte. Neki eleinte problémát okozott a bevásárlás. A mindig segítőkész Eti tanácsa sokat ért: olyan üzletbe menjen, amelynek bejárata felett vagy a vitrinjében ki van írva, hogy *Sam*, a *Samoobstuga*, az Önkiszolgáló szó rövidítése. Budapest nevű magyar bolt is volt a közelben, a Jeruzsálemi fasor nevű főutcán – mert a lengyelek mindig ragaszkodtak hagyományaikhoz –, de ott élelmiszert nem árultak. Lehetett viszont kapni mindhárom fajta magyar konyakot. A Lánchíd nem is volt rossz, akik nyugati műveltségüket igyekeztek bizonyítani, így mondták: Lencsájd. Margó két-három hónap múlva már egészen sokat értett és mindent el is magyarázott, amit akart. Nem elsősorban azért, mert otthon nyolc évig tanították neki az oroszot.

Az Intézet korlátozott lehetőségei miatt sok volt a „vidéki” rendezvény. Idézőjelben, mert számos esetben félmillió vagy többszáz ezres lakosságú városra kell gondolni. A meghívó és társrendező fél gyakran a Lengyel–Magyar Baráti vagy hasonló nevű Társaság volt. Számos ilyen jött létre, de megalakulásuk okáról az 1960–70-es években inkább nem beszéltek. A magyarországi 1956 által ébresztett rokonszenv, az akkori lengyel segítségnyújtás hatására születtek.

Péternek a varsói munka megkezdése után mindjárt, a lakásban szükséges berendezkedés helyett már másnap vidéki útra kellett mennie. Nem is egy napra, az igazgatóval együtt, aki a háború alatt kényszerből megtanult oroszul, ami kihallatszott lengyel beszédéből. Az egyik legtevékenyebb Lengyel-Magyar Baráti Társasághoz Poznańba, a magyaroknak példát mutató, többszázezer lakosú lengyelországi '56 városba. Ott kevesebb vérontással járt, mint nálunk. Az idős magyarok közül biztosan sokan emlékeznek arra, hogy Budapesten, a Bem téren mit skandáltak a tüntetők: „Lengyelország példát mutat, kövessük a lengyel utat!”. Olyat is, hogy „Bem apó és Kossuth népe, menjünk együtt, kéz a kézbe!” Meg hogy: „Éljen a lengyel nép!” Péter ott is, másutt is tapasztalta, hogy sok lengyelhez eljutott a híre, de hallgattak róla.

Az első lengyelországi magyarbarát közösség létrehozásának ötlete mindjárt 1956 novemberében megszületett. Hivatalosan a következő év márciusában Lippóczy Norbert és társai Bem szülővárosában hozták létre Tarnóvi Magyarbarátok Társasága elnevezéssel. A gyönyörű reneszánsz városban van a lengyelek számára lengyel, számunkra magyar tábornok mauzóleuma és egy tóban álló oszlopokon, ég és föld között, a sírja. A Magyar Kultúra Napjainak Tarnów többször volt a színhelye. Ebben a városban élt az 1902-ben Tállyán született Norbert „bácsi”. Mindig elegáns volt, csokornyakkendőt viselt, gyakori, ötleteket hozó és kedves vendég az Intézetben. Nemesi címet szerzett felmenői az egykori Magyar Királysághoz tartozó Szepességben éltek. A 18. század vége felétől kezdve többször vásároltak szőlőbirtokot Tállyán, ahol idővel le is telepedtek. A magyar borkereskedők évszázadokon át Tarnówon keresztül szállították észak felé a magyar bort, ami a trianoni békekötés után megszűnt. 1919–23 között Debrecen-Pallagon, a jó hírű Gazdasági Akadémián tanult. (Ott, ahol az író Wass Albert és Fekete István.) Apja tarnóvi borlerakatukat akarta fejleszteni azzal, hogy 1929-be hazahívta hívta fiát, aki lengyel nőt vett feleségül. Amikor egy évtizeddel később, szeptember 1-jén a hitleri Német Birodalom megtámadta és megszállta Lengyelország nagy részét, tömegek indultak el a még magyar Kárpátalja, a lengyel-magyar közös határ felé, hogy hazánkba meneküljenek. A Lippóczy család hosszas várakozásra kényszerült. Nem csupán a menekülők óriási tömege, hanem a lengyel állam keleti területeinek szeptember 17-ei szovjet megszállása, az ottani hatóság zaklatása miatt is. A feleséget és fiúkat végül elengedték, de addigra már zárva volt a közös határ. Norbertet mint magyart letartóztatták. Szovjet-Kelet-Ukrajnában tartották fogva, kémkedéssel vádolták, végül öt év kényszermunkára ítélték. Később a Szovjetunióknak még éppen európai részén, a Sarkkörtől északra élő finnugor távoli rokonaink, a komik, más-képpen zürjének földjén kellett dolgoznia. Minden indok nélkül, a legkülönbözőbb munkahelyeken. Úgy gondolták, aki tanult ember, mindenhez ért. Szívósságának, találékonyságának köszönhetően idővel brigádvezető, végül gyárigazgató lett. A háború végén szabadon is engedték, de Sztálin haláláig, 1953-ig nem térhetett haza lengyel földre. Péter mindezt nem hallotta tőle, és nem látta rajta a tizenhárom és fél éves rabság nyomait sem. Kemény ember volt.

Ekkor tudta meg a teljes igazságot arról, mi történt a lengyeleknél alig néhány hónappal később elkezdett varsói munkája előtt. 1970 decemberében a sokasodó gazdasági nehézségek és a fokozódó élelmiszerhiány miatt sztrájkok kezdődtek a tengerparti hajógyárakban. A rendőrség brutálisan lépett fel a munkásokkal szemben, sőt néhány helyen lötték is őket. Az 1956-ban lelkesen fogadott Władysław Gomułkát, a Párt vezérét elvtársai szovjet belegyezéssel leváltották. Helyére a Nyugatot ismerő Edward Gierek került. A sztrájkok a következő hónapokban mégsem szűntek meg, de fegyverekkel és viszonylagos ígéretekkel sikerült a nyugalmat helyreállítani. Érdekes és fontos téma magyar történészek számára is.

A magyar-lengyel viszony olyan jó volt, hogy igen sok városban igényelték az Intézet rendezvényeit. Még kis települések, cserkészcsapatok is tartottak Magyar Napokat, iskolák vették fel Petőfi vagy egyszerre Petőfi és Bem nevét, versmondó versenyt szerveztek. Különösen a nagyobb városokban is gyakoriak lettek a Magyar Kultúra Napjai, amelyek több műfajú rendezvényeket jelentettek. A kis Gniezno, Lengyelország ősi fővárosa sem maradt ki a sorból. Péter és egy fénykép tanúsága szerint Margó is ott volt a Kárpátok egyik völgyében, a csehszlovák határ közelében levő festői Nowy Sączban. Az Osztrák-Magyar Monarchia idején Neusandecnek hívták. Gyerekkorában édesapja így emlegette, nem tudni, miért. A már a 13. században létező város rangját őrizve hosszú ideig vajdasági székhely volt. Az itteni rendezvénysorozat két művelődési házban és a múzeumban zajlott. Fellépett a Varsóban élő fiatal zongoraművész, zeneszerző és a Zeneakadémián már tanító Esztényi Szabolcs. Főleg Liszt és Chopin-műveket játszott. A helyiek találkozót szerveztek a legendás góral (kiejtve gural), vagyis hegyilakó Stanisław Frączystyvel. A 2. világháború éveiben a londoni emigráns lengyel kormány futárja volt, vitte a híreket, küldeményeket megszállt hazájába és Budapestre. Magas hegyeken ő csempészte át Magyarországból Lengyelországba Edward Rydz-Śmigły marsall hadseregfőparancsnokot, a háború előtt évekig hazája első számú politikusát. A nagy magyarbarát futár 1971 karácsonyán a Nyugati-Tátrát ábrázoló képeslapon kívánt boldog új évet Palinak és Péternek.

A nagy- és kisvárosi társszervezők vendéglátásának köszönhetően a főzni és sütni szerető Margó megismert olyan lengyel ételeket, amelyek itthon nincsenek, vagy egészen másképp készülnek. Ilyen a rozsz- vagy zablisztból főzött savanykás *żurek*, vagyis *zsurek*, a *barszcz*, kiejtve barscs, mégpedig kétféle. Sőt, a nagyszótár szerint három, attól függően, kerül-e bele bőven zöldség és krumpli, háromféle. Céklaleves, a *biały* azaz fehér, ami tejszerű, a *czzerwony*, a vörös, húsleves alapú és a *barszcz ukraiński*, amely szintén vörös céklából készül, és vannak benne bőven az említett adalékokból. Hogy miért ukrán? Nevezhetnének ukrájnainak is. Biztosan sokan tudják: két évszázaddal korábban Szovjet-Ukrajna nagyobb része az egykor hatalmas lengyel birodalomhoz tartozott. Ha valakinek a más összetételű orosz *борщ* vagyis borscs jut eszébe, nem csoda. Rokonok. Nálunk ilyen múltidéző és a nem is olyan távoli múltra utal

a székelykáposzta. Nagyon hasonlít hozzá a *bigos*. A *kapuśniak* leves nevet felesleges magyarázni. Péterék számára újdonság volt farsangkor a Nagyhét előtti csütörtök, a *thusty czwartek*, szó szerint zsíros vagy kövér. Ilyenkor hosszú sorok kígyóztak Varsó fő utcáin, hogy fánkot, *paçzket* vegyenek. Nem egyet, többet a családnak. Margó joggal hitte, hogy a többesszámú *paçzki* egy fánkot jelent. Van bimbó és rügy jelentése is, bár csak farsang után jön meg a tavasz. Mindjárt 1971-ben még az is megtréfálta őket. Május 1-jén Péterék elindultak sétálni, hogy megnézzék a munka ünnepén tartott felvonulást. Hamar visszafordultak, mert hó esett.

Varsóba érkezésük után vagy három hónappal végre megkapták az ígért lakást. A *komar* szűnyogot jelent, de az utcát a kétszeres szovjet úrhajósról, Vlagyimir Mihajlovics Komarovról, a Szovjetunió hősről nevezték el. Tudta, hogy a rosszul felszerelt úrjárművel élve nem jut vissza a Földre. Péterék egy nagy ház második emeletére, átlagos kétszobás lakásba költöztek. Boltok voltak a közelben, de piac és áruházak nem. Péter munkahelye, a „Dzserzsinyák” legalább négy, de lehet, hogy több kilométernyire volt, a város közepe is vagy négyre. Szerencsére bő fél óra alatt valamelyik villamossal vagy busszal oda lehetett érn.

Az intézeti magyar nyelvtanfolyam nem igényelt felügyeletet, mert hozzáértő, tapasztalt tanártól, Eugeniusz Mroczkótól évente száznál jóval többen tanulták a nyelvünket. Írt társalgási zsebkönyvet, magyar nyelvtani útmutatót és „oda-vissza” kis szótárt is.

Lengyel színészek szereplésével még nem volt könnyű igazán változatos irodalmi esteket tartani. Addig kevés 20. századi verset fordítottak le, és a magyar költészet terjedelmes antológiája sem jelent még meg. Válogatói, egyben az Intézet programjainak szereplői megérdemlik, hogy nevük idekerüljön. Sokat tett a magyar–lengyel kulturális kapcsolatok ápolásáért Csapláros István professzor, kiválasztott utódja, Andrzej Sieroszewski és a gyakran Varsóban időző híres műfordító, Kerényi Grácia. A névsor hosszabb lenne, ha megemlítenénk több, a magyar írókkal egy műsorban szereplő fordítót. Persze az Intézetnek másféle, nem kulturális programokra is sort kellett kerítenie. Ilyen volt például a közönséget biztosító Fővárosi Kultúrházban a magyar művelődési és oktatási minisztérium egyik főosztályvezető-helyettesének előadása szakterülete időszerű kérdéseiről.

Péter munkáját segítette még két igen érdekes ember. Hamar összebarátkozott az Intézet varsói és „vidéki” rendezvényein gyakran szerepeltetett Tadeusz Olszański sportújságíróval, műfordítóval, aki korábban magyarországi tudósító volt. A 18. század végéig uralkodó utolsó lengyel királyról, Szaniszló Ágost, ott Stanisław August Poniatowskiról elnevezett kelet-lengyelországi Stanisławów városban, a mai nyugat-ukrajnai Ivano-Frankivszkban született. Anyja, Siménfalvy Katalin a kárpátaljai Nagyszőlösön látta meg a napvilágot. A család a háború idején Magyarországra menekült, Tadeusz Balatonbogláron, Európa akkor egyetlen lengyel gimnáziumába járt. Neki köszönhető *A Pál utcai fiúk*

eredetiből készített első fordítása. Ő ültette át lengyelre Cseres Tibor *Hideg napok* és Balázs József *Magyarok* című regényét.

Camilla Mondral Párizsban született, de kereskedelmi és közgazdasági tanulmányait már Lengyelországban végezte. Válogatott atléta és vívó volt. 1939 szeptemberében, mint a honvédelmi minisztérium minden hivatalnokát, őt is Romániába menekítették. Néhány hét után Magyarországra ment, ahol végigélte a háborús éveket. Részt vett a menekült lengyel katonák Nyugatra szöktetésében és az illegális futárszolgálatban. Nem sikerült Franciaországba eljutnia, és Budapesten a francia nyelv tanításából élt. Magyarország német megszállása után letartóztatták, és Ausztriában kényszermunkára ítélték. Műfordítói munkássága kivételesen gazdag. Neki köszönhető Mikszáth, Fekete István, Thurzó Gábor és Jókai Mór egy-egy regényének lengyel változata. Fordításában jelent meg Örkény István *Tóték* című műve, valamint Déry elbeszéléskötete, amelynek címadó darabja a „Szerelem”. A belőle készült filmet 1971-es magyarországi bemutatója után egy évvel már a lengyel közönség is láthatta. Pani Camilla az Intézet több rendezvényén beszélt változatos életéről.

Péter lublini egyetemista idején többször járt Varsóban, ezért meg tudta mutatni Margónak a nevezetességeket. A háború alatt a németek által szinte teljesen lerombolt királyi várat és a reneszánsz stílusú Óvárost. Újjáépítésében segítettek az olasz Canaletto képei. aki az utolsó lengyel uralkodó udvari festőjeként alkotott. A centrumban magasló Kultúrpalotát, a Szovjetunió ajándékát, amelynek 30. emeletéről az egész Varsót látni lehetett. A Łazienki vagyis Fürdő parkot, benne hatalmas Chopin-szoborral, ahol a klasszicista királyi rezidencia áll. A Wilanów kerületben levő barokk palotát, amelyben egykor a törökverő uralkodó, Jan, nálunk III. Sobieski János lakott.

Még el sem jött az ős, kiderült, hogy a következő év tavaszán gyarapodni fog a család, aminek mindketten nagyon örültek. Segítség is akadt, akivel Margó terhesgondozásra járhatott: a nagykövetség telefonkezelője, a Kárpátjáról való Erzsike. A háború idején Magyarországra menekült lengyelhez ment férjhez.

Pali nyugati diplomatától vett egy használt Sunbeam márkájú kocsit, amelynek türkizkék (vagy türkizzöld?) színét megcsodálták az emberek. Volt külügyi szolgálati útlevelük (nem igazi diplomata útlevel, olyat a rangosabbak, a nagykövetség fontosabb munkatársai kaptak). Még Margó is kirándulhatott egyet. Elhatározták, hogy megnézik a 400 kilométerre lévő szovjet-ukrajnai Lvovot, ukránul Lvivet. Az utóbbi nem biztos, hogy ki volt írva. Élelmiszert nem lehetett átvinni a határon, de azt hitték, néhány almát igen. Meg kellett enniük. A város fél évezreden át a hatalmas lengyel-litvánok nevezett állam, a két világháború közötti Lengyelország harmadik legnépesebb városa volt. Hatalmas térség tudományos, kulturális és gazdasági központjának számított. Nevét akkor Lwównak írták és Lvuvnak mondták. Egykor még Ilyvónak is nevezték. Még a 12-13. században magyar királyok több hadjáratot indítottak a terület, Halics megszerzéséért, így az ideig-óráig a Magyar Királysághoz tartozott. Mi, a történelmet némileg ismerő magyarok inkább Lembergként jegyeztük meg, mert

Lengyelországnak a szomszédos államok általi első darabolása, 1772 és az 1. világháború között Ausztriáé volt, majd az Osztrák–Magyar Monarchia birtokolta. Margó, Pali és Péter látni akarták reneszánszkori óvárosát, városházát, barokk, klasszicista és bizánci stílusú épületeit, a római és a görögkatolikus, az örménykatolikus és a pravoszláv egyház székesegyházát, amelyek többsége már világi célt szolgált. Találtak olyan templomot is, amelyben az ateizmus múzeumja kapott helyet. Ha a kocsi megállt valahol, a helyiek be akartak szállni, mert azt hitték, hogy taxi. Péter egy öreg házaspártól oroszul kért útbaigazítást. A két ember némi tanakodás után azt válaszolta, hogy ők a régi utcaneveket ismerik. Ösztönösen lengyelül kezdtek beszélni, és észre sem vették, hogy anyanyelvükön hallják a köszönetet segítségükért. Megnézték a több évszázados síremlékekkel, igazi műalkotásokkal teli temetőt. Ugyanolyan jelentőségű volt a lengyelek számára, mint a magyaroknak a kolozsvári Házsongárdi. A lebergiben olyan híres lengyelek nyugodnak, mint két 19. századi író. Maria Konopnicka és Gabriela Zapolska. Egyes műveiket el lehet olvasni magyar fordításban.

Ha már Péterék személyes életének eseményei szóba kerültek, nem feledkezhetek meg régi lengyel barátairól, akik ünnepekre többször meghívták őket a Varsóhoz közeli, textiliparáról ismert Żyrardówba. Péter hol máshol, mint Sárospatakon ismerkedett meg velük egy évtizednyivel korábban. Mint Lengyelországban szinte mindenki, katolikusok voltak. Egy ott élő idős zsidó származású lengyel özvegyasszonynál találkoztak, akinek magyar borkereskedő férje valamelyik német koncentrációs táborban halt meg. Péter a szünidőben a nénitől tanult lengyelül lublini tanulmányaira készülve. Utána, Lublinból útban haza- vagy visszafelé utazva meg-meglátogatta őket. Szalámit és pálinkát vitt nekik, amit az ottani gyári üzletekben vásárolt textilanyagokkal viszonzottak.

Egy 1972-es februári varsói esemény erősen bevésődött Péterék emlékezetébe. Kiderült, hogy a kultúra fogyasztása veszélyeket is rejthet. Így történt egy zenés-táncos színdarab esetén, amit a rangos Teatr Polski mutatott be, és számos lengyel színházban is nagy sikerrel játszottak. Lengyel Rózsa Sándor-történet. Tátrai góralok táncoltak gyors iramban, kezükben fokossal. Egyikük olyan hévvel, hogy az kirepült a nézőterre, és belescapódott a Margó melletti székbe. Vagy két hónappal későbbre várta a család új tagját. Moziban nem fenyegetett hasonló veszély. Az új lengyel filmek közül látták *Nyírfaliget* és az *Ádám nyomában* címűt. Az utóbbit azért érdemes szóba hozni, mert ugyancsak irodalmi és nyelvünkre lefordított alkotásból, Jerzy Stefan Stawiński regényéből készült. Számos filmre jellemző módon jól mutatta, hogy évtizedek múlva is élénken éltek a háború emlékei. Ekkor volt új a második lengyel Nobel-díjas magyarul sokszor kiadott regényéből készített *Parasztok* is.

1972 tavaszán kellemesebb, nyugalmasabb környékre, a Visztula túlsópartján, a folyó közelében levő, rendőrök őrizte házba, háromszobás lakásba költöztek. Kár, hogy a 3. emeletre, és mivel a ház négyszintes volt, nagyon hiányzott a lift. Az utca nevét felesleges lefordítani: *Ulica Brazyljska*. Nem volt köze a dél-amerikaiakhoz, ahogy például a közeli *Ateńska* utcának sem a görögökhöz.

Azt mondhatjuk, április 4-e alkalmából, alapvetően megváltozott az Intézet működése is. Új, nagy helyre, a város közepére költözött. Az emeleten volt mozi- és színpadi előadások, konferenciák tartására alkalmas terem márkás zongorával. Olyan helyiség is, amely szűkebb körű találkozóknak, köztük a Varsóban élő magyarok összejöveteleinek adott helyet. Lehetségessé vált egyszerre több képzőművész alkotásainak kiállítása is. Csak nagyobb létszámú zenész és táncos szereplését kellett partnereknél tartani.

Volt könyvtár, ahol két magyar szakot végzett munkatárs, a könyvtáros Alicja és a fordító Ewa dolgozott. Egyes előadásokon kétnyelvű tolmácsot kellett alkalmazni. A Varsóban a háború után letelepedett Eti remek titkárnő, nélkülözhetetlen szervező volt. Filmet a sok mindenhez értő, Kárpátaljáról származó Ákos vetített. Az újdonságnak számító „Nagypolski” gépkocsivezetője, a biztos kezű Pan Janusz vitte-hozta az Intézet munkatársait és a rendezvényekre otthonról érkezett szereplőket. Olyan régóta csinálta ezt, hogy biztosan sokat értett magyarul. Ezt Margó is tapasztalta. A földszinten a portán ült Feri bácsi, az Intézet szigorú őre. Nem lehetett bárkinek csak úgy véletlenül belépni. Az ot-tani magyar boltot hazai vállalat működtette. Magyar italokat nem árusított, népművészeti termékeket és sok egyebet igen. Péter úgy emlékszik, a hanglemezek voltak a legkelendőbbek.

Az intézeti munka sűrűje volt, amikor Margónak haza kellett utaznia. Otthon a szüleitől kapott segítséget. Április 25-én megszületett András Péter, aki első keresztnévét debreceni nagyapja után kapta. Úgy látszik, szinte mindennek van köze Péter egykori lakóhelyéhez, Sárospatakhoz. Az ismerős szülész, aki a fiút világra segítette mondta ki, hogy „ez Bandika lett”. Második nevét apja után kapta. Az orvos az egykor a szomszédban lakó, párhuzamos osztályba járó, majd Debrecenben egyetemet végzett lány férje volt. Péter néhány napra hazautazhatott, előbb útba ejtette szüleit, aztán Debrecenbe. Tehette volna fordított sorrendben? Igen régen történt, már nem tudni az okát. Úgyis csak az a fontos, hogy mindketten nagyon örültek a stramm kicsinek. A nagyszülők és mások szerint is inkább Péterre hasonlított. Szőke volt a haja, de aki a szüleit látta, azt mondta, majd megbarnul. Ha nem Mamájával sétált a csendes környéken, aludt, igaz egyhuzamban nem hosszú ideig. A terebélyes fák árnyékában semmi sem zavarta. A nagy meleg sem, és még nem kellett attól tartani, hogy dió koppan a kocsiján vagy rajta.

Már ritkán kellett más fővárosi intézményekben tartani a rendezvényeket, viszont ügyelni kellett arra, hogy meglegyen a közönségük. A jó körülményeknek és a magasabb összegű működési költségnek köszönhetően több és változatosabb lett az Intézet tevékenysége, hasonlóan a sokféle „vidéki” partnerrel közösen szervezett rendezvényhez. Még olyanra is helyben került sor, amit a Kulturális Kapcsolatok Intézete, a Központ kérésére a fővárosi tankerülettel közösen szerveztünk. A magyar Párt Központi Bizottságának egyik főosztályvezető-helyettese előadást tartott az oktatásügy helyzetéről. Megmaradt egy meghívó. amin pontosan feltüntettük, hogy az MSZMP-ről van szó. Ottani

megfelelőjét nem hívták szocialistának, hanem Lengyel Egyesült Munkáspárt-nak. Rajta kívül két másik létezett, amelyeknek nevében nem is a *partia* szó szerepelt, hanem annak szinonimája. A *Polskie Stronnictwo Demokratyczne* tagjai nagyrészt városi értelmiségiek, közalkalmazottak és „maszekok” voltak, a *Polskie Stronnictwo Ludowe*, vagyis Lengyel Népi Párt pedig a falusiakat, a földművelésből élőket, a falvakból származó értelmiségieket tömörítette. Országgyűlési választásokon persze csak a Nemzeti Egységfrontra lehetett szavazni.

Ha akad olvasó, aki igazán kíváncsi az Intézet akkori tevékenységéről szóló semleges véleményre, olvassa el a lengyel irodalmat kutató és fordító Pályi András által Péterrel és Palival készített interjút a *Magyar Hírlap* 1972. ápr. 10-ei számában.

Péter úgy gondolta, regényének olvasói jobban fognak majd emlékezni rá, ha ki kell találniuk a Lengyelországban bemutatott magyar színművek szerzőit. Az ottani nézők már egy évtizeddel korábban láthatták az *Ők tudják, mi a szerelem* című tévéjátékot. Az alapjául szolgáló darab szerzője járt az Intézetben is. Ezt tanúsítja a *Tűzet viszek* című drámakötetbe 1972. március 7-én írt dedikáció: „Péternek szeretettel egy lengyel-magyar kapcsolatokról folytatott délelőtti beszélgetés emlékére.” Azután az év vége felé az Intézet meghívására a második legnagyobb városban, Łódźban, majd az Intézetben a varsói drámai folyóirat, a *Dialog* szerkesztőinek és színházigazgatóknak előadásokat tartott a magyar drámairodalomról. Találkozott a magyar szakos egyetemistákkal is.

Egy másik drámaíró *Ördöghegy* és különösen *Adáshiba* című darabja nagy sikert aratott lengyel színházakban. Az utóbbiból hamarosan tévéfilm készült. Szerepelt benne az egyik legnépszerűbb színház fiatal, igen hamar befutott színésznője, Hanna Giza. Az Intézetben a gyorsan a legismertebb színészek sorába került, Olgierd Łukaszewiczsel együtt is gyakran mondott magyar verseket. Baráti viszony alakult ki közöttük. Magyar irodalmi műsört állítottak össze Łukaszewicz rendezésében *500 év magyar verseiből*, amelyeket akkor még nem volt könnyű megtalálniuk. Elhangzott néhány névtelen szerző műve, Balassi, Petőfi, Arany János, Kosztolányi, József Attila, Radnóti, Kassák, Illyés egy vagy több alkotása, és a műfordító Aleksander Nawrocki debreceni szerelmének, Várkonyi Anikónak egyik verse. Weöres Sándortól három, köztük a műsor címét adó *A rejtett ország*. A színész-rendezőre sok hazai néző is emlékezhet, mert játszott olyan remek Andrzej Wajda-filmekben, mint *Az ígéret földje* és a *Menyegző*. Az előbbi a már szóba hozott második Nobel-díjas író művéből, a másik a magyarra szintén lefordított Stanisław Wyspiański színdarabjából. Érdeemes elolvasni.

1972-73 folyamán többszáz ezres nagyvárosoknak és a vajdasági székhelyeknek több mint a felében, helyi intézményekkel együtt rendeztünk magyar kulturális napot, napokat, heteket: Poznańban, Łódźban, Wrocławban, Opolében vagy Krakkóban és, ami megszokottnak számított, Tarnówban. Sőt, a tengerparti „hárm városban”, az összeépült Gdańskban, Gdyniában, Sopotban.

Lublin, Péter lengyelországi egyetemi városa kimaradt a hasonló több műfajú rendezvényekből. Az volt az oka, hogy az 1956-os segítségnyújtás nyomán néhány év múlva közvetlen testvérvárosi kapcsolatok alakultak ki különböző intézmények között.

A nagy régi települések belvárosa kevés kivétellel tele van a háború után rendbehozott vagy egyenesen újjáépített reneszánsz, barokk kori és klasszicista stílusú utcákkal, terekkel, házakkal. A háború végén szinte teljesen lerombolt varsói Óváros is új volt, felépítéséhez nagy segítséget nyújtottak az utolsó király udvari festője, az olasz Canaletto utcaképei. Az Intézet rendezvényeire érkezett magyar írók, filmesek, képző- és zeneművészek Margóhoz és Péterhez hasonlóan már-már irigyelték is a lengyeleket, mert nekünk a régi időkől, a törökök pusztítása miatt kevesebb ilyen tárgyi emlékünk maradt, vagy, jóval később, a szomszédos országoké lett.

Péternek gyakran több száz kilométeren át a kocsiban ülve volt ideje a régmúlton és a jelenen töprengenie. Szinte mindenütt azt hallotta, hogy a lengyelek fájlalják a kétszáz évvel korábban kelet felé messzire nyúló birodalmuk sok régi városának elvesztését. Kevesen gondoltak arra, hogy a nagy területen élők többsége, a falvak lakossága más nemzethez tartozott. Ami a 2. világháború vége előtt Németországé volt, a lengyelek a sajátjuknak tekintették, mert egy bő évezreddel és néhány évszázadon át ők birtokolták.

Még tartani kellett Bandika fejét, hogy az útlevelébe kerüljön a fényképe. 1972 őszén ő is ideiglenes varsói lakos lett. Amikor Margó elment otthonról, a házmaster néni vigyázott rá, akit megszeretett, sőt akit valamennyire értett is. A gyermekkocsit nehéz volt felvinni a 3. emeletre, és lehozni sem volt könnyű.

A Központ csak budapesti szereplőkre gondolt. Péter javaslatára a nyári szünet után az Intézetben Kovács Kálmán, a debreceni tudományegyetem tanszék-vezetője, az *Alföld* folyóirat főszerkesztője beszélt a kortárs magyar irodalomról. Ekkor lett 20 éves a varsói egyetemi magyar tanszék. Hallgatói az Intézetben tartották tudományos diákköri rendezvényüket, és műsort adtak Petőfi verseiből. Megnézték a híres 17. századi csehnek, vagy ha úgy tetszik, morvának tartott pedagógusról, Jan Comeniusról szóló magyar dokumentumfilmet. Péter addig is tudta, hogy néhány évig a sárospataki Kollégium tudós tanára volt, azt viszont nem, hogy korábban protestáns lelkész, sőt püspök a lengyelországi Lesznóban.

A magyar kultúra programokban leggazdagabb, tíznapos rendezvénysorozatára a tengerparti „hármastvárosban”, Gdańskban és még néhány környékbeli kisvárosban került sor. A kéttucatnyi helyszínen a magyar film volt a főszereplő, de nem hiányzott a népzene, a 90 éve született Kodály zenéjének bemutatása, versösszeállítás gdański színészek szereplésével. A *Tiszták* című történelmi tragédiát egyetemisták adták elő két helyszínen. Magyar grafikai kiállítás nyílt, és hazai előadó a minden probléma megoldására kigondolt új gazdasági mechanizmust is ismertette.

Költőink és íróink közül az 1. világháborúig Jókai Mór és Petőfi műveit olvashatták anyanyelvükön a lengyelek a legtöbben. Péter az tapasztalta, hogy leginkább Petőfi nevét ismerik. Akik nem, azok is tudták, hogy személye szorosán összekötődött Bem tábornokéval. Nem kellett hozzá kerek évforduló sem. Egy varsói általános iskola – állami vezetőknek is köszönhetően – már 1961-ben felvette a költő nevét. Indult magyar nyelvtanfolyam, az Intézet előadásokat tartott, hazánkat ismertető filmeket vetített a gyerekeknek.

A költő verseinek első háború utáni kötete Aleksander Nawrocki válogatásában és részben fordításában 1971-ben jelent meg. Vannak benne egészen régi fordítások és számos olyan, amelyeket magyarul nem tudó neves élő költők ültettek át lengyelre. Ilyen vers első és utolsó strófája, amelynek címét és szövegét nyelvismeret nélkül is meg lehet érteni:

ARMIA SIEDMIOGRODZKA

Nie nam zwycięzać? Przeciez Bem dał hasło,
Szermierz wolności z nami dzisiaj stawa!
Na czele kroczy, zemstą nieugasłą
Jarzy się gwiazda Ostrołęki krwawa.

A Petőfi születésének 150. évfordulójára emlékező rendezvények már 1972-ben elkezdődtek. Március 15-e alkalmából néhány kis település együtt tartotta meg a Lengyel–Magyar Barátság Napját. A cserkészek csapatzászlója a tábornok és adjutánsa nevét kapta. (Úttörők nem voltak Lengyelországban.) A Központnak köszönhetően számos városban mutattak be a költő életútját ismertető kiállításokat, és vetítettek dokumentumfilmeket.

Opole vajdasági székhely írócsoportjával közösen júniusban, helyi színészek részvételével, magyar és lengyel zene kíséretével sor került találkozóra Aleksander Nawrockival. A magyar szakos végzettségű költőt és műfordítót Péter jól ismerte Debrecenből, ezért kapott tőle dedikált kötetet. Többször vett részt vett az ottani Nyári Egyetemen, a magyar nyelvet oktató és kultúránkat népszerűsítő tanfolyamon. Az egyetemen végzett feleségéhez több verset írt, és le is fordította azokat.

A Lengyel és a Magyar Rádió által felvett kétnyelvű költészeti-zenei est az Intézetben zajlott le novemberben. Petőfi verseit magyarul Major Tamás és Berrek Kati mondta. Szinte lehetetlen, de igaz: az évtizedek óta nagy nyilvánosság előtt játszó Major a szereplése előtt úgy izgult, mint egy kezdő. A lengyel versmondók is a legismertebb színészek közül kerültek ki, de nevük nem jut eszébe Péternek.

1973-ban sor került a Magyar–Lengyel Kulturális Vegyesbizottság lengyel írótagjainak és műfordítóknak tanácskozására. Csorba Tibor és Nawrocki Krakóban, a tizenéves korában, az 1. világháború alatt és utána Budapesten élő költő és műfordító Marian Jachimowicz Wrocławban, Csapláros professzor

Poznańban egy technikumban tartott előadást Petőfi életművéről. Nem tehetett róla, hogy abban az iskolában, amely Kun Béla nevét viselte. Éppen abban a városban, ahol már 1958-ban megalakult a Lengyel–Magyar Baráti Társaság.

Az igazi tavasz még el sem jött, amikor Margó bevitte az Intézetbe a tizenegy hónapos, elegánsan felöltöztetett Bandikát. Járnai már jól tudott, de még nem beszélt. Eti elé tett egy bonbonnal teli dobozt. A fiú szeme felcsillant, és megszólalt: „Köszöm!”

Az Intézetben került sor a Magyar–Lengyel Kulturális Vegyesbizottság lengyel írótagjaival és irodalmunk fordítóival tartott találkozóra. Áprilisban D. I., a Magyar Írószövetség főtítkára volt a vendég. Műveit nem fordították lengyelre. Megjelent, ahogy máskor is a Lengyel Írók Szövetségének alelnöke és vezetésének néhány tagja. Az elnök, a *Nyírfaliget* és a *Máter Johanna* Nobel-díjra többször felterjesztett írója, J. I. nem. Ki tudja, miért máskor sem.

Az első nyári hónapban „A rejtett ország” című vers szerzőjének és szintén költő feleségének varsói és krakkói szereplése nagyobb visszhangot váltott ki. A témáival hasonlóan újító hangú Miron Białoszewski és fordítója, Kerényi Grácia, a lengyel és a magyar költő munkásságának népszerűsítője mondott bevezetőt. A ránézésre szerény magyar igen érdekesen és szellemesen beszélt. Felesége nem hagyta, hogy túl sokat.

1971 őszen lengyel anyanyelvi lektor érkezett Krakóból Debrecenbe, akit 1972-ben fiatal, agilis wrocławai hölgy követett. Megérdemli, hogy megemlítsük a nevét: Krystyna Hrycyk. Munkáját támogatta Iglói Endre professzor is, az Orosz Irodalmi Tanszék vezetője, a Szláv Filológiai Intézet igazgatója, dékán és rektorhelyettes. Az ünnepnapokat családjával együtt Debrecenben töltő Péter megtudta tőle, hogy ősszel lengyel nyelv és irodalom szak indulhat az egyetemen, amelynek tantervét el kell készíteni. Úgy döntött, egy félévvel a tervezett előtt hazamennek, amit Margó elfogadott. Nem volt biztos, hogy jó döntésnek bizonyul. Sokkal alacsonyabb fizetésre számíthattak, még csak igényelték a szövetkezeti lakást, Bandikát bölcsődébe kell adni, és a közelgő tanévben még orosz szakosokat kell tanítani. Az viszont jól jött, hogy a kulturális diplomáciai munkát végzők soron kívül és vagy 25 százalékkal olcsóbban vehettek autót. Még szint is választhattak. Mások évekig vártak ilyesmire. Péterék néhány hét múlva egy delfinszürke Wartburgot vettek. Bandika nevezte büszkén ilyen színnének.

Nyáron hosszabb időt töltöttek a szülőknél Debrecenben és Sárospatakon. A dió még nem hullott, nem kellett félni, hogy a fejükre esik.

Szondy-Adorján György

Végállomás

Az ember sajtó földjén végül járni
nehezebb, és vak képzelgés csupán,
ha mégis úgy hiszem, bármi közöm
lehet egy valós helyváltoztatáshoz,
s ha az állapotok árnyalataival
színeznék egy választható
helyet, más-más igézetbe feszülne

gerincünk, mert emlékeztek még arra
a tavaszra, mikor egy hosszú vonat
érkezett, amiről senki nem szállt
le, egyetlen ember sem, aki bár
ülő porunkat fölkarja,
csak felszállók álltak a peronon,
boldog-kesernyés arccal várakoztak,
és a vagonokra akasztott fémlapokra
sok kis hely meg egy világváros neveit

írták, „már elmentek mind a legjobbjaink”,
mondtuk, képzeltük, kételkedve, remélve,
kinek ahonnan kiszakadt a búcsú,
integessetek hát
a sóvárgás talapzatáról,
a nyelv mellől, az otthonról és mégis.

Emlék

Kereng a sóvárgás, magasból magasabbra száll, majd egyre lennebb ereszkedve köröz végül a mélyben, elnehezült tagjaival ide-oda belopja magát, ahol gazdára talál, majd lomha suhogással száll föl ismét a semmi hontalanságába, a lábai elé néz Évike, úgy lesi a sarat, a visszaút kérgesedő nyomait keresi a sárban, szatyrát időnként másik kezébe átveszi, így szédeleg, annak súlyába csimpaszkodva egyensúlyoz az úton, a férfi a díványon alszik, a tévében „Az igazi csoda” ismétlését adják, és hasztalan próbálja lecsüngő kezét olykor a hasához emelni, mindegyre visszahull az, ahonnét indult, légzése szaggatott, arca terhelt, nem szabadna kilesnünk az álmát, a gyermek az udvaron szaladgál, ezzel-azzal eljátszadozik, kaviccsal, fadarabbal, cseréptörmelékkel, amit talál magának itt-ott, a fű ritkás csomói között, majd kimelegedve leül a padra, örül a szélnek, s az, mintha csak játszana ő is, csákót hajtogat neki a lombsuhogásból.

Évike hagymát szeletel, forró olajban enyhén megpirítja, krumplit vág hozzá, sózza, borsozza, majd felönti vízzel, később pár kolbászkarikát szel, csipetkét szaggat a lébe, kellemes illat száll, s ahogy terjeng körbe-körbe, a férfi lassan fölnyitja szemét, és sikerül végre kezét a hasán tartania, ha elkészül az étel, mondja, kiülünk a fűre, ahogy ezer, tízezer és százezer éve, majd lehajtja fejét, és visszadól, mintha csak álma szólt volna ki belőle, Évike egy kevés paradicsomot ad az ételhez, hogy elüsse a hagyma édességét,

de így már túlságosan savanyú az egész,
ezért most egy kis cukrot szór bele, aztán
fújja, kóstolgatja, érzi, túl édes, akkor
ismét paradicsomot kavar bele, megint
savanyú, ismét cukrozza, s fújja, kóstolgatja,
de ismét túl édes, míg aztán teljesen és
végérvényesen fölborul az ízek egyensúlya,
hol az édesség, hol a savanyúság uralja azt,
akkor ismét kiszól a férfi, ha elkészül az
étel, mondja, kiülünk a fűre, ahogy ezer,
tízezer és százezer éve, és Évike már nem
tudja, mit tegyen, csak nézi, kutatja mit
törhetne össze, mit vághatna földhöz, mi az,
amit kicsorbult kedvén most szétzúzhatna,
de nem talál olyasmit, nem esik kézügyre
semmi, csak arcát törheti a mosoly

csigavonalába, akkor egy
marék olajbogyót szór az ételbe, hogy
kesernyés ízük valahogy elfedje az édesség
meg a savanyúság aránytalanságát, csak
óvatosan, lassan, megfontoltan, mintha
kíváncsi lenne, hogy ez már bűn-e, vajon
vétek fia bűn-e, amit tesz, s hogy látja, nem
szakad rá az ég, nem nyílik meg a föld
alatta, még egy marékkal szór a sötét
bogyókból, majd még eggyel, kettővel,
hárommal, mintha gyönyörrel takarná,
a fájdalom mélyebb árkait takarná a kéjjel,
végül beleszórja az egészet, amit talál,
és még mindig mosolyog, nem szakad le
az ég, nem nyílik meg a föld, és miután
ezer, tízezer és százezer nyomot hagytak
az alkonyati égen, elhúznak a madarak,
elhúznak messze, magasan, alig láthatón,
most látom, most nem látom, még látom,
már nem látom, aztán csak emlékezem.

Mécsvilággal a politika útvesztőjében

Amikor választunk és döntünk az egyik lehetőség mellett a másik vagy a többi ellenében, egyszersmind saját magunkról, önnön sorsunk felől is határozunk. S mivel nem légüres térben, hanem közösségben, társadalomban élünk, anélkül, hogy akarnánk vagy tudnánk róla, beleszólunk mások sorsának alakulásába is. Nagyritkán, nagyon kevesen, egy mákszemnyit, közvetve tán még a történelemébe is.

Az ember rendszerint önnön érdekei szerint haladva cselekszik, fejt ki tevékenységét. A saját érdekeink érvényesítését célzó választásaink gyakran találkoznak a másokéival. Ha a felek célkitűzései ellentétesek, a kollíziók (összeütközések) kölcsönösen gyengítik a szándékokat, a törekvések valóra válását, de akár ki is olthatják egymást. Ám ha a másokéival közös érdekek motiválnak, mozgatnak bennünket, ha céljaink közeliak vagy azonosak, meghatványozód(hat)nak a szándékok megvalósulásának az esélyei.

Alább felvetünk néhány olyan kérdést, gondolatot, amin érdemes eltöprengeni, sőt...

A kisebb-nagyobb horderejű *politikai* döntések, következményeikben, sajátos *erkölcsi* tartalommal bírnak. Egy jelentős közéleti személyiség váratlan visszavonulása a nagynyilvánosságtól, egy háború kirobbantása, egy jó vagy rossz békekötés, egy az ország gazdasági életét erősen befolyásoló döntés..., nos, az ilyen jellegű politikai tettek erkölcsileg egyáltalán nem lehetnek semlegesek. Rendszerint nem is maradunk közömbösek irántuk.

A politikai tettek erkölcsi tartalma, azok konzekvenciái óhatatlanul felvetik a *felelősség* kérdését, ami az erkölcs univerzumának és a róla való töprengéseknek egyik igen fontos, ha nem épp a leglényegesebb szegmense.

Erkölcs és politika hallatlanul bonyolult és mindenkor vitatott összefüggése, kényszerű kapcsolatuk sok – nem egyszer ilyenszerű paradox – kérdést vet fel:

ANISZI KÁLMÁN (1939) József Attila-díjas író, publicista, ny. egyetemi oktató. Bihar megyében, Magyarakacucson született. 1985–90 között a *Korunk* folyóirat felelős szerkesztője. 1990 óta él Magyarországon, 2000-től a folyóirat megszűnéséig a *Kapu* külső főmunkatársa volt. Legutóbbi kötete: *Az út bennünk van* (válogatott novellák, 2024).

Vajon az, ami politikailag helyes egyszersmind erkölcsileg jó is? És ha politikailag helytelen, ugyanakkor erkölcsileg rossz is, elmarasztalendő, elítélendő? Milyen mértékben vehető figyelembe a politikai helyesség vagy helytelenség elve egy tett erkölcsi mérlegelésénél és megítélésénél? Milyen magatartást tanúsítsunk a politikusok szándékával, és melyet tetteik következményeivel szemben? Egyáltalán létez(het)nek-e kollektív bűnök? És hogyha vannak, hogyan, mi módon keletkeznek? Illetve ha nincsenek, miért nem lehetségesek? Felelős-e az egyén az esetleges kollektív bűnökért? Lehet-e ellentmondás a politikailag helyes és erkölcsileg jó között?...

Arisztotelész (i. e. 384–322) úgy tartotta, hogy az államnak etikai, az erkölcsnek pedig politikai célja van. Az állam célja a közjó megvalósítása, az erkölcsé pedig jó állampolgárok nevelése. Helyes az a politika, amely lehetővé teszi az erkölcsi jó általánossá válását; az általánossá vált erkölcsi jó pedig lehetővé teszi a helyes politikát. Ezek olyan sarkigazságok, amelyekhez a politikusoknak mindenkor tartaniuk kéne magukat. Tartaniuk kellene és illene, de általában vagy nem, vagy csak tessék-lássék igazodnak hozzájuk.

Már a cézárizmus korában hasadás mutatkozott politika és erkölcs között, amiért a politikát okolták. A politika a rossz, mondták a filozófusok (epikureusok, sztoikusok), és hátat fordítottak neki. Ezzel aztán „elintéztetnek” is tekintették a dolgot. A politika és az erkölcs antinómiái (ellentmondásai) az újkorban jelentkeztek először markánsan (N. Machiavelli, 1469–1527) a kialakuló polgári társadalom viszonyainak mélyülő belső ellentmondásai miatt.

Milyen cselekedetre mondjuk azt, hogy politikailag helyes? Nyilván az olyanra, amely következményeiben előre viszi az egyéneket, a közösségeket, a nemzeteket, közvetve pedig a társadalom fejlődését, magyarul: a haladás, az emberiesülés szolgálatában áll. Egy politikai tett annál jelentősebb, mennél szélesebb, átfogóbb közösségek helyzetén javít. Mivel a cselekedetek politikai vonatkozásai társadalmi következményeikben nyilvánulnak meg, a szándékok itt csak kevésbé játszhatnak szerepet. Kossuth, Széchenyi, Deák vagy Napóleon történelmi szerepét, személyiségük súlyát sokkal inkább tetteik, semmint szándékaik alapján ítéli meg az utókor.

Jóllehet a politika következményre vonatkoztatott, ám mint minden cselekedetet, a politikait is megelőzi valamilyen elképzelés. De mivel más a politika természete és megint más az erkölcsé, a politikai tett előtti latolgatás nem esik egybe a cselekvés előtti erkölcsi mérlegeléssel. A politikai fontolgatás számára az a legfontosabb, hogy a lehető legrövidebb idő alatt felismerje, mely lehetőségek visznek leggyorsabban a kitűzött célhoz, milyen út ígérkezik a legrövidebbnek. Sztálinnak aligha voltak lelkiismeret-furdalásai a második világégés során elesett sokmillió szovjet katona miatt. Egész politikusi mivoltát világhatalmi ambíciói mozgatták, minden egyebet ennek rendelt alá. Számára egyedül a végső cél volt a fontos, az eszközökben nem válogatott.

Az erkölcs viszont merőben másra figyelmez. Őt legfőképpen az a megválaszolendő kérdés foglalkoztatja, mi a legemberibb, melyik változat követel legkevesebb áldozatot, szenvedést az emberektől.

Nemcsak a cselekvés, az elképzelés is lehet politikailag helyes: ha egyértelmű, hogy korrekt, emberileg-erkölcsileg érvényes tett követi. Ha bizonyosra vehető, hogy az elgondolás helyes következményben fog testet öltetni.

Ám ha az eredményben testet öltő cselekvés később mégis helytelennek bizonyul, óhatatlanul visszahat az elképzelésre, amit utólag tévesnek, rossznak kell minősíteni, és helyesbíteni. Feltéve, hogy még lehetséges. Tudjuk, hisz megszenvedtük, az egyenlőséget, szabadságot és más alapvető emberi értékeket fennen hirdető szocializmus, kommunizmus eszméje olyan emberellenes groteszk gyakorlattá fajult, hogy az tökéletesen hiteltelenítette a követendőnek hirdetett homályos, zagyva ideát. A rendszer egésze annyira torz, emberidegen volt, hogy a megreformálására tett mindenféle kísérlet teljesen hiábavalónak bizonyult. A szovjet típusú totalitarizmustól csak a birodalom teljes összeomlása révén szabadulhatott meg az emberiség.

Noha múlt időben beszélünk róla, ez a folyamat még nem ért véget. A nagy cezúra a makro-, vagyis a dologi világban úgy-ahogy megtörtént ugyan, viszont a kóros mentalitások, veszedelmes vírusként, továbbra is fertőznek, hatnak. Vissza kell szorulniuk a vírust hordozóknak (egyének, érdekcsoportok, pártok...) ahhoz, hogy a társadalom megtisztuljon, és – megszabadulva a súlyos nyavalyáktól – elindulhasson egy (remélhetőleg) emberibb jövő felé.

Amint fennebb már jeleztük, az erkölcsi mérlegelés természete fordítottja a politikainak. Politikai mérlegelésnél a külső körülmények, az úgynevezett objektív feltételek vannak túlsúlyban, erkölcsi fontolgatáskor viszont a belső tényezők, az emberi igények, a morális követelmények jutnak, hangsúlyosan, szóhoz.

Az erkölcs illetően habitusa összhangban áll azzal a princípiummal, amely szerint minél kevesebb ember életét érinti valamely politikai tett, annál nagyobb súllyal esik latba a szándék az erkölcsi ítéletben. És fordítva: mennél több ember sorsát érinti valamely politikai döntés következménye, annál inkább az okozat játszik szerepet a tett erkölcsi értékelésében. A következményt leg súlyosabban a legexponáltabb személyiségeknél, mindenekelőtt a vezető politikusoknál veszik figyelembe, ami természetes is, hisz ők azok, akik a milliók életét befolyásoló tömegek sorsát meghatározó döntéseket hoznak.

Bonyolítja a helyzetet az a körülmény, hogy a közemberek gyakorlatában általában nem válik külön a politikai és a morális mérlegelés. Amikor valamit tenni készülnek, tettük erkölcsi és politikai tartalmát együtt és egyszerre mérik fel.

Eltérő történelmi helyzetekben a politikai és az erkölcsi tényező szerepe ingadozhat ugyan, de ez sohase mehet(ne) el az egyik, az erkölcsi oldal elvetéséig. Mindazáltal a történelmi tapasztalat szerint, ha a helyzet, vagyis az egyéni, a csoport- és/vagy a pártérdekek úgy kívánják, bizony akadnak olyan döntési helyzetben levő politikusok, akik az erkölcs ellensúlyozó szerepét vagy erősen lecsökkentik, vagy egyszerűen semmibe veszik, kiiktatják. És mivel a kommunikáció itt – de nemcsak a diktatúrákban, hanem az ilyen-olyan (manipulált)

demokráciákban is – többnyire egyirányú, nemigen kerül sor se számonkérésre, se utólagos „szerecsenmosdatásra”.

Mindent egybevetve: valamely politikai tett erkölcsi értéke legfőképpen attól függ, mennyire volt képes a politikus megtalálni azt a „közép”-et, amelyben a politikailag többé-kevésbé helyes tett úgy hajtható végre, hogy az csak kis mértékben – eszményi esetben egyáltalán nem – csorbítja a moralitást, az erkölcsi követelményeket.

Egy tett erkölcsi és politikai tartalma között ellentét jöhet létre több vonatkozásban is. Mindenekelőtt olyankor, amikor a politikai cél eleve nem lehet erkölcsi cél tárgya. (A náci politikusok között többen lehettek jól felkészültek, hozzáértők, de politikájuk teljességgel szemben állt az erkölccsel.)

Diszharmoniót szül, ha a politikai cél erkölcsi cél tárgya is, ám eszközei olyan mértékben ellentmondanak az egyetemes erkölcsi normáknak és értékeknek, hogy a cél elveszíti erkölcsi tartalmát. Az alig letűnt totalitárius diktatúra eleve kudarcra ítélte a szocialista eszme valóra váltását azáltal, hogy a politikai hatalom a társadalom zömét pusztá eszköznek tekintette, használta, és feláldozta egy hamis díszekkel teleaggatott ködös holnap oltárán.

Erkölc és politika között teljes az összhang, ha valaki azért vesz részt egy igazságos küzdelemben, mert azt helyesnek és jogosnak itéli. Ellentmondás akkor keletkezik közöttük, hogyha valaki személyes előnyökért vagy olyan más szándékkal vesz részt a sikeresnek ígérkező küzdelemben, amely összeegyeztethetetlen az erkölccsel. (Románia nem valamilyen isteni megvilágosodás révén ugrott ki a szövetséges hatalmak táborából, állt át és vonult előre a szovjetek oldalán a második világháború vége felé, hanem abból a gyakorlati megfontolásból, hogy így cselekedve nagy valószínűséggel megkaparinthatja Erdélyt. Ami be is vált neki.)

A kitűzött cél morálisan jó, ám politikailag helytelen, ha az se a jelenben, se a jövőben nem érhető el, magyarul: ha sohase valósítható meg. Többnyire a nagy álmodozók szoktak ilyen hibákba esni. Platón Szicília szigetén remélte létrehozhatni eszményi államát. Az álom-állam életre hívására tett kísérlete azonban csakhamar meghiúsult, és a filozófust csak uralkodó barátjának hajója, a kedvező szél és a gyors evezőcsapások mentették meg a biztos haláltól. J.-J. Rousseau úgy vélte, hogy az emberiség egy még civilizálatlan területen (Korzika szigetén) a természettel való ősi, közvetlen kapcsolatának visszaállításával küzdhetné le a civilizáció erkölcsi romlottságát. Bár a filozófus elképzelése erkölcsileg nem kifogásolható, valóra váltása képtelenség volt, hisz az emberek önszántukból sohase (lesznek) hajlandók lemondani kényelmükről, a civilizációs vívmányokról.

Általában tragédiába torkollik a kísérlet, ha a helyes morális cél idő előtti vagy nem megfelelő politika által kísérelik meg megvalósítani (Gondoljunk a Thomas Münzer és a Dózsa György vezette parasztfelkelésekre). Mindazáltal a történelmet, amely tragédiák súlya alatt nyög, nemcsak a jó politikusok tervei és tettei élesztik és lendítik előre, hanem az egyénileg sikertelenek, a tragikusan elbukottak,

a csak közvetett következményeikben eredményesek vére is. A Rákóczi-féle szabadságharc, az 1848–49-es és az '56-os forradalom és szabadságharc felejthetetlen hősei személyes tetteikkel maradandó példát állítottak a kései utódok elé azáltal, hogy a végsőkig menve szolgálták a nemzet szabadságának és az ország függetlenségének magasztos eszméjét. S bár a durva túlerő a szabadságharcosok kicsiny seregeit leverte, küzdelmük, közvetve, mégis győzedelmeskedett. Hisz a leverett forradalmakat és szabadságharcokat követően sem Magyarországot, sem a térség más népeit többé már nem lehetett a régi eszközökkel, zsarnoki módon irányítani.

Elég gyakran hallani olyasmit, hogy ez vagy az a közéleti ember, főleg politikus bemocskolta a kezét. Jóllehet a megjegyzés az esetek zömében indokolt és jogos, felmerül a kérdés: létezik-e teljesen tiszta közéleti tevékenység? Úgy gondoljuk, erre a kérdésre se kategorikus igent, se határozott nemet nem lehet és nem is szabad rögvést rávágni. Közelebb vihet a megoldáshoz, ha különbséget teszünk az általában vett közéleti tevékenység és a szűkebben értelmezett politikai cselekvés között. És ha görcső alá vesszük a vezetők (fentiek) és a vezetettek (lentiek) társadalmi tevékenységét, továbbá a népért a néppel, a népért a nép nélkül, a néppel a nép ellen, illetve a nép nélkül a nép ellen vitt politikai gyakorlatok közti különbségeket. Csakis ezek függvényében és a tények alapos ismeretében ítélnél meg viszonylagos biztonsággal a tiszta kezek kérdése. Egyébként erről Kosztolányinak az volt a véleménye, hogy aki rálép a történelem küzdőporondjára, nem maradhat makulátlan. Valóban: az élet nem laboratórium...

Egyes politikusok, de az egyszerű emberek is legtöbbször a szükségszerűségekre hivatkozva szokták mentegetni esetleges bűneiket. Amire annál is könnyebb hivatkozni, mivel a jelenben nagyon nehéz, szinte lehetetlen pontosan lemérni, mi az, ami valóban szükségszerű, elháríthatatlan. Ezért az a körülmény, hogy a tett következménye előre nem tudható pontosan, elkerülhetetlenné és szükségessé teszi minden politika erkölcsi vizsgálatát. Igenis, minden politikai gyakorlat erkölcsi bírálatnak vethető és vetendő alá. Bármilyen, még a leghelyesebb politikával szemben is helye van az erkölcsi vizsgálatnak, bírálatnak, mert az mindig rámutathat azokra a helyekre és mozzanatokra, ahol szükségtelen immoralitás történt.

A közéleti ember, mindenekeelőtt a politikus nem tud mindig tiszta maradni. Nem feltétlenül önhibájából, hanem sokszor azért, mert vannak olyan történelmi helyzetek, amikor csakis több rossz, több bűn között választhat. Mi a helyes emberi magatartás ilyenkor? Mit tegyünk, ha csak bűnök között választhatunk? Lehet-e a bűnt választani úgy, hogy az ember mégis jó és igaz maradjon? Közelmúltunk történelme bőséggel szolgál ilyen esetekkel, példákkal. Miért tagadnánk, hogy a szocializmus idején is létezett és működött egy úgynevezett belső ellenzék. Voltak olyan egyének, igaz nagyon kevesen, akik az elnyomó gépezet részeiként színleg a hatalom emberei voltak, valójában azonban minden tőlük telhetőt megtettek azért, hogy ne a diktatúrát szolgálják, hanem a kisemberek ügyét, az alapvető nemzeti érdekeket mozdítsák elő.

Általános érvénnyel itt pusztán annyi mondható, hogy csak a leghelyesebb politika érdekében és csakis az abszolút szükségés immoralitást szabad magunkra vennünk. De ki dönti el, mi az, ami elkerülhetetlen, feltétlen, szükségés? Ezt senki se teszi meg helyettünk, nekünk magunknak kell megtennünk.

Vajon bűnös-e az az ember, aki a helyes célhoz szükséges immoralitást magára vette, vagy két bűn között a kisebbet választotta? És fordítva: ártatlan-e az az egyén, aki erkölcsi tisztasága megvédése szándékával tartózkodott minden olyan zavarosnak tűnő tevékenységtől, amely az összesség számára hasznos volt? Paradox, de nem minden bűnt elkövető ember bűnös is egyszersmind. Amennyiben a társadalmi tevékenység politikailag is és erkölcsileg is helyes, és a következmény mértéke, nagysága, a pozitív eredmény ezt indokoltá teszi, az elkerülhetetlen bűn elkövetője nem válik bűnössé. Százados tapasztalatok tanúsága szerint, ha valaki tettevel egy társadalom szélesebb (vagy kisebb) közössége számára nagy hasznot tud hajtani, olyat, amit később a történelem igazol, ám tette immoralitást is tartalmaz, joga van a bűnt választani, sőt akár kötelessége is lehet megtenni. Ott, ahol csak a nagyobb és a kisebb bűn között lehet választani, az embernek joga van a kisebbik bűn mellett dönteni. Bűnt választ, de csak azért, hogy elkerülje a még nagyobbat. Nem választani, tartózkodni a választástól pedig azért nem szabad, mert a nem választás is választást jelent. IV. Henrik végignézte Szent Bertalan éjszakáján barátai kivégzését, áttért a katolikus hitre, kétszínűsködött, komédiázott. Ha ezek közül egyet nem tesz meg, életét veszti. Neki pedig életben kellett maradni, hogy megmentse országát a vallásháborúk szörnyűségeitől. Ám mihelyt a bűn nem szükségszerű, a bűn elkövetése az elkövetőt bűnössé teszi (hadifoglyok kivégzése).

Adódhatnak olyan helyzetek, amikor a politikusnak az időleges vagy végleges visszavonulás mellett kell dönteni, mert mind az exponált személyiségre, mind a közösségre nézve ez az üdvösebb, igazságosabb és eredményekkel kecsegtetőbb (lásd id. Wesselényi Miklós, Deák Ferenc vagy Szabó Dezső példáit).

Olyankor viszont, amikor a politikai tevékenységtől való tudatos visszavonulás motívuma nem morális, hanem anyagi természetű – ilyennek tekinthető a rendszerváltoztatás utáni úgynevezett spontán privatizálás révén tetemes vagyona szert tett több (volt) politikus és a letűnt hatalom holdudvarában nyüzsgő zsákmányszerzők hada –, vagy más jellegű önzés rejlik mögötte, a politikai porondról való sunyi kihátrálás, vagy a közéletből való „észrevétlen” visszavonulás, „angolos” lelépés erkölcsileg igazolhatatlan.

Tisztán egyéni bűn a politikai tevékenység birodalmában nincs, mert azt a politikus nem egyedül követi el. Mindig vannak végrehajtók, közvetítők, fejbőlintők, a végrehajtásnak is vannak figyelői, csendes bűnrészesei.

Hasonlóképpen nincs tisztán kollektív bűn sem, mert a bűnben mindig megmarad az egyéni elhatározás és végrehajtás bizonyos minimuma. Csak helyzetek vannak és fokozatok. A megkülönböztetés mégsem értelmetlen, fölösleges. Egyéni bűnt az követ el, aki maga követi el a bűnt is, és maga teremti a bűn körülményeit is. Kollektív bűnt pedig az, akinek a bűn szituációját mások teremtették,

ő csupán végrehajtó, és – mint egy nagyobb tömeg tagja – úgy cselekszik, mint a tömeg általában.

Minél nagyobb az ember szabadsága (autonómiája), annál egyénibb a bűne. Minél kisebb a lehetősége az alternatívák közötti választásra, mennél inkább mások teremtik, hozzák létre számára a bűn helyzetét, annál inkább kollektív maga a bűn (a náci katona, illetve a náci tiszt helyzete).

Újból és újból felmerül a kérdés, terheli-e felelősség azokat a végrehajtókat, akik csupán kollektív bűnöket követtek el? Elvben nem, bár nincs abszolút autonómiahiány. Mégis ott, ahol az egyéni bűnrész viszonylag csekély, a „kollektív” bűnben részt vevő személy nem mondható bűnösnek, és az elkövetett bűnért nem vonható felelősségre.

Summázat: A politika hivatása, hogy a hatalom gyakorlásával biztosítsa a társadalmi struktúra működését a maximális társadalmi és egyéni fejlődés érdekében (apropó: Arisztotelész!). Ez viszont megköveteli, hogy az egyének társadalmi tevékenysége békés-összehangolt legyen. Ámde ott, ahol ellenérdekelt erők feszülnek egymásnak – és mikor nem feszülnek!? –, nem beszélhetünk a politikum és az etikum összhangjáról, sőt annak még a lehetőségéről sem, mert az uralkodó erkölcs az uralkodó társadalmi erők erkölce, azé a hatalmi csoporté vagy szövetségé, amely mindent elkövet azért, hogy a nagy tömeg előtt „igazolja” saját törekvéseinek morális jellegét, tartalmát.

Amióta az ember társadalomban él, azóta a politika és az erkölcs kapcsolata lényegében összhanghiányban szenved. De mivel Istennek ez a teremtménye csakis társadalomban élhet, és az ember mindig is politizálni fog, politikum és etikum viszonyát alapvetően mindenkor valamilyen diszharmonia fogja jellemezni. Mert más az egyik ember és megint más a másik alaptermészete. Az erkölcs szeme előtt mindenhol a következő idea lebeg: milyen kell, hogy legyen egy társadalmi berendezkedés ahhoz, hogy – amint Tamási Áron olyan szépen megfogalmazta – otthon legyünk abban a világban, amelyben élünk adatott?

Elismerve és hirdetve, hogy politika és politika között óriási különbségek lehetnek, vannak, minden politikát – orientációtól függetlenül – legfőképpen a hatalom megszerzése és megőrzése foglalkoztatja, hogy aztán hirdetett elvei szerint cselekedhessen. Mindegyik irányzat minden egyebet ennek rendel alá. Ezért kell – a jobbitás szándékával – konokul, kitartással, ám szívünkben a siker reményével, feszegetni – ha lehet menten romba dönteni – a fel-felbukkanó kisebb-nagyobb érdeképitmények eresztékeit még a legjobb politikai gyakorlatban is.

Tól-ig: Hegedűs 2 László jubileumi kiállítása Kecskeméten

Február közepétől a kecskeméti Hírös Agóra Kulturális és Ifjúsági Központ kamaratermében volt látható Hegedűs 2 László Munkácsy Mihály- és Balázs Béla-díjas alkotóművész *Tól-ig* című jubileumi kiállítása. A tárlatnak különös jelentőséget adott, hogy az alkotónak 50 évvel ezelőtt ugyanebben a térben, az akkor frissen megnyílt Bács-Kiskun Megyei Művelődési Központ aulájában volt élete első önálló kiállítása. A tárlatot akkor Ruszt József, a Kecskeméti Katona József színház főrendezője nyitotta meg. Fél évszázad elteltével Haris László Balogh Rudolf-díjas fotóművész, a Magyar Művészeti Akadémia elnökségi tagja mondott laudációt a megnyitón.

Az 1950-ben, Nagyhalászon született Hegedűs 2 László 1973-tól dolgozott filmgrafikusként a Pannónia Filmstúdió kecskeméti műtermében. Hegedűs ebben az időszakban készítette az *Egér a Marson* című, német-osztrák-svájci-magyar-jugoszláv koprodukcióban készülő animációs film magyar epizódjainak filmgrafikáit, rövidebb később pedig, Jankovics Marcell felkérésére, a *Fehérlófia* című film háttereit. Az említett kiállításon Hegedűs 2 fiktív népmesei hátterei is falra kerültek.

Hegedűs 1980-tól kezdődően rendszeresen részt vesz hazai és nemzetközi kiállításokon, filmfesztiválokon. Mára egyedülként tagja a négy országos vizuális művészeti szervezetnek, a Magyar Képzőművészek Szövetségének, a Magyar Fotóművészek Szövetségének, a Magyar Filmművészek Szövetségének, valamint a Magyar Filmakadémiának. A Magyar Művészeti Akadémia köztestületi tagja, alapítója a Székesfehérvári Művészek Társaságának. Alkotómunkáját számos országos és nemzetközi díjjal ismerték el, egyebek mellett 2002-ben Munkácsy Mihály-díjat, 2009-ben pedig Balázs Béla-díjat kapott.

Hegedűs 2 László *Tól-ig* című kecskeméti kiállításának képanyaga, amely a Nemzeti Kulturális Alap pályázatán elnyert támogatás bemutató kiállítása is volt egyben, filmes adaptáció. Képkockáit egy 1999-ben a Balázs Béla Filmstúdió támogatásával megvalósított rövidfilmből válogatta az alkotó. Az alapul

szolgáló, azonos című, négyperces alkotáshoz Hegedűs 2 László már a film megszületése előtt jóval korábban elkezdte gyűjteni a régi fotókat, amelyek között egyre gyakoribbak lettek a csoportképek. A fotók a művész felfogása szerint – a pillanat rögzítése ellenére vagy éppen általa – nemcsak konzerválják az adott pillanatot, de az elmúlásból is árasztanak valamit. A művész a szelektált filmkockákat alakította át állóképekké, s tett falra a tárlatlátogatók elé egy happy end nélküli, létfilozófiai tartalmú történetet. A transzformált képek az idő és az élet elmúlásának vizuális képleteként értelmezhetők Hegedűsnél, egyszerre hordoznak személyes és egyetemes jelentést. A kiválogatott filmkockákat a művész felvitte a számítógépére, és a képek felületén úgy tette érzékelhetővé az idő múlását, hogy roncsolta, korrodálta az emberi alakokat és arcokat.

A 25 darabból álló sorozattal az volt a művész célja, hogy a szemlélőben a tárlat összbenyomása egyetlen képpé vagy inkább gondolattá álljon össze. Hamar nyilvánvalóvá válik a tárlatlátogató számára, hogy a *Tól-ig* kiállítás tárgya az ember, de nemcsak az egyes ember, hanem az ember általában, emberek kisebb-nagyobb közössége, még tágabban akár a földlakók összessége is. A képanyag gondolatokat hív elő a teremtésről és a teremtőről, az idő és az élet elmúlásának szimbiozisaról. A képek között figyelmesen járva a látogató személyesen is szembesülhet a maga végességével, azzal, hogy mindennek és mindenkinek, így neki is megvan a maga létideje. *Tól-ig*. A képek közvetítette üzenetre ráerősít a tárlat első harmadában installációként elhelyezett menyasszonyi ruha.

Hegedűs 2 László a kiállítás számos képen alkalmaz olyan ikonográfiai motívumokat, amelyek egyértelműen azonosítják őt mint alkotót. Azonosító jegyeinek egyike a dominó, amely ezen a tárlaton is szerepet kapott. A dominósorok, amelyek a művész gyermekkori emlékeiként hívódnak elő, értelmezése szerint a születést és az elmúlást is jelképezik. A képanyag evolúciójának következtében a kiállítás utolsó ötödére már a dominóval jelzett képek is csillagokká válnak a világegyetemben, rendezetlenül követik egymást. Azt hivatottak érzékeltetni és nyomatékosítani, hogy Hegedűs 2 László szerint a világ bizony rosszul van összerakva.

A *Tól-ig* című kiállítás képanyaga az idén 75 éves alkotó mély, filozofikus igényű összegzése a létezésről.

Levelek S.-nek

4. Mennyei slejmn

Jaj, muszáj ezzel kezdenem: említettem múltkor a Neidhart-kutatásomat, és képzeld, belefutottam egy szuper tanulmányba, amely az ehhez a témához köthető cseh emlékeket veszi sorra, és a lényeg, hogy szerepel benne két Husz János idézet is. Jan Dienstbier amiatt emlegeti fel az előreformátort, miszerint írott forrással is alátámassza azt a tézisé, hogy a profán tematikájú falképek elterjedtek és közkedveltek voltak szerte Csehországban: mind a világi, mind a szakrális terekben. Csakhogy az egyik szöveg tök fura, és nem hagyott nyugodni. A szövegrészlet Husz Tízparancsolat-magyarázatában szerepel, amelyben kritikát fogalmaz meg a prágai lakosok és egyházi személyek által preferált képciklusokat illetően ékes cseh nyelven: „Ale pohřiechu již lidé miesto Kristova umučenie malují trojánské bojovanie. A miesto apoštolóv namaží kolcív. A miesto obcovánie Krista malují život Najtharta. A miesto svatých panen umučenie malují bláznivých panen frejovánie a naháčív nepoctivých a mužív divně a potvorně způsobilých. A zvláště u duchovních selhal bych, abych nevidál u kněží i mnichív před stolem k očima na jeleních malovaných roziech obrazu panny krásné s nadutými prsmi.” Azaz: „Azonban sajnálatos módon az emberek a trójai csata jeleneteit ábrázolják Krisztus szenvedései helyett. Az apostolok helyett pedig lovagi tornákat festenek. És Krisztus cselekedetei helyett »Najhart« életét festik meg. A Szent Szüzek vértanúsága helyett bolond leányok és tisztességtelen meztelen alakok és különös és szörnyűséges kinézetű férfiak tréfáit láttatják. És a klérus esetében is ezt látom, így különösen is nagy hibát követnék el, ha nem jegyezném meg, hogy éppen a papok és szerzetesek asztalai előtt, az ő szemük kedvére, egy festett agancson gyönyörű, telt keblű leányt örökítettek meg.”

Szóval nagyon nem értettem, mire gondolhat a szerző, amikor az asztalok előtti festett agancsokról ír, de aztán belém hasított egy felismerés és most totál biztos vagyok benne – de persze nem tudom bizonyítani –, hogy az idézet utolsó felében a 14. századtól oly népszerű Lüsterweibchenre utal Husz, amelyek

szarvasagancsból készült – jobb szavam nincs rá magyarul – kandeláberek, természetesen gyakorta mezítelen nők fából faragott képeivel díszítve.

Ez szerintem itthon szinte teljesen ismeretlen tárgycsoport. Nem találtam nyomát, hogy lenne ismert példánya a budapesti Iparművészeti Múzeumban vagy valamely vidéki gyűjteményben (agancs-lőportartót jócskán). Annál többet találok német, holland és cseh nyelvterületeken, de persze nemcsak lánykákkal díszes csillár fordul elő, hanem sárkány faragott másával, mitológiai jelenetekkel felszereltek, ahogy a kedvenceim, a vademberek is feltűnnek rajtuk, de keresztény tematikával ellátott is létezik köztük, például a Madonna és a Gyermekek vagy valamely szent büszkje is előfordul rajtuk, ahogy a gazdag jelentésű Lukrécia alakja is feltűnik, aki hol az erény mintaképe, hol a férfit kárhozatba taszító nő prototípusa volt: kinek-kinek igénye és műveltsége szerint. Ezeket a német szakirodalom Geweihleuchternek, az angol antler chandeliernek, míg a francia chandelier à corne-nak, ésatöbbi, ésatöbbi nevezi, szóval tükörfordításban szarvasagancs-kandelábernek nevezem, s mivel a legnépszerűbbek a női alakokkal díszítettek voltak, azoknak, ahogy említettem, saját nevük volt (ugye szerinted sem véletlen, hogy a Lüster a kék, a Lüster meg a csillár, ezeken a lámpákon meg mezítelen nők vannak? Vagy ez csak etimológiai bűvészkedés?).

Az közös bennük, hogy az agancshoz rögzítik a fából faragott díszítést. Az agancs vízszintesen és függőlegesen is kapcsolódhat a faragványhoz, utóbbi esetén a szobrocskát medallionként keretezi az agancs, teljesen más látványt nyújtva ezáltal. Nekem – távoli párhuzam, de mégiscsak rímelnék egymásra – a gyönyögpatai Jessze vesszeje-oltár ugrik be róluk (meg az, hogy rettenetes lehet, ha ráesik valakire). Abban is nagy változatosságot mutatnak, hogy a gyertyatartót a faragott kis alakok tartják-e, vagy az agancson alakítanak ki helyet akár több fényforrásnak is: mivel maga a viasz is igen drága mulatság volt, így az egyházi előljáróságokon túl az arisztokraták és a jómódú polgárság egyes tagjai dicsekedhettek ilyen lámpatestekkel. És emiatt beszédes az is, hány gyertya fért el egy-egy ilyen monstrumon: a birtokos státuszát és anyagi helyzetét is demonstrálta, nem beszélve arról, hogy a tulajdonosa divatos tárgyat tudott magáénak, és az ízlését e tárgyak segítségével is kommunikálhatta (ez is nagyon mai, avagy örök). Az egész szerkezetet egyébként kovácsoltvas-, esetleg bronz- vagy valamilyen ötvözetből készült szerkezet tartja, ennek a segítségével lehet a mennyezethez rögzíteni, hogy egyházi vagy világi terek fényét emelje. Szó szerint.

A legkorábbi írott forrás 1325-ös, a 14. század folyamán folyamatosan említik őket, ahogy az emlékanyag is egyre gyarapszik, a 15. század végére megnövekszik számuk, és a műfaj a csúcst a 16. század első felére érte el. Értéküket jól jelzi az is, hogy rendszeresen javították és felújították őket, a régebbi darabokat pedig modernizálták.

Szerintem te is láttál ilyet, hiszen manapság számos kiállítás remekei, ráadásul ismerjük Dürer kandeláberterveit is, ahogy – hogy csak a legismertebb neveket említsem – Tilman Riemenschneider, Veit Stoß, Jörg Lederer és Hinrik Reymers is készített ilyen konstrukciókat, szóval nem hiányozhatott a legmenőbb

szobrászok portfóliójából sem az ilyen típusú árucikk. A belső terek impozáns elemei lehettek, hiszen jellemzően hatalmasak. De a hatásukhoz hozzá kell képzelnünk a fény-árnyék játékot is: a különös kis szobrok, akár szörnylények néhol erős fényt kaphattak, míg más oldaluk sötétbe borult.

És persze a látványuk még sok mást is jelentett: szarvasagancsra vadászat során tehetek szert, azon pedig nem vehetett részt bárki, ez kiváltság volt. A középkorban a királynak és a főuraknak gondozott vadaskertjeik voltak, és a vadászatban segédkező személyzetet tartottak. Maguk a vadászok sokszor nemesi címet kaptak, ahogy megkülönböztették a nemes és nemtelen állatokat is, így elgondolható, a szarvasagancs az állat egész szimbólumrendszerét – hűvös pataktól az égő gyertyákat hordozó csodaszarvasig – evokálva a nemes vad dicső halálát is jelentette. Mint értékes vadásztrófeák a kereskedelem vagy a családi kapcsolatok révén is sokfelé eljuthattak, ahogy könnyű elképzelni azt is, hogy tökéletes diplomáciai ajándékok lehettek. Pláne, ha a mecénás címeres reprezentációt alkalmazva folyvást emlékezteti a csillárban gyönyörködőket a gesztusra (avagy a család nem felejt, egyszer majd kérünk valamit mi is). A legtöbb esetben egyébként városházákból ismerjük őket, mint Lüneburg, Sterzing, Lohr am Main vagy Münster. Ezek nyilvános, a közösség számára meghatározó terek, így nem túlzás arra gondolni, hogy akár szimbolikus aktus is kapcsolódhat hozzájuk. A források is ebben erősítenek meg minket: jogi aktusok, eskütetelek zajlottak alattuk, de sokszor nászajándékként készültek, így a háztartások legértékesebb bútoraiként a család megalapítását is dokumentálták (ti kaptatok csillárt nászajándékba? Anyósomék még igen!).

Szóval a legismertebb a Zsoltárok könyvének (42,2) forrás vizére vágyó szarvasa, amely az Úrhoz kívánczó hívő jelképe. A szarvasvadászat-jelenetek mondanivalója nem egyértelmű, jelezheti a szerelem keresését, és a hitetlenek által üldözött Krisztusra, illetve általában a keresztényekre is vonatkoztatható – a kontextustól függően. És persze ismerjük a csodaszarvast számos nép hitvilágából.

Ahogy utánajártam ennek a tárgy típusnak, amely tehát Husz János korában már létezett, de aranykorát a 16. század elején élte, rátaláltam egy igazán megható és egyszerre szórakoztató megoldására. Erről akartam neked írni, ehhez kellett ez a hosszú bevezető. Ezen az 1500 körül készült agancs-gyertyatartón síró angyal alakját faragták ki, s a beállítás önmagában is roppant izgalmas, igazán dramatikus: színpadias, kissé eltúlzott, tánclépésre emlékeztető gesztust tesz az alak, mégis mintha összerogyna. Az alak a jobb kezét az arca elé emeli, talán azért, hogy könnyeit letörölje, a bal kezével felfelé nyúl, felső testével kifordul, így jól látható az arca is: szeméit lecsukja, ajka rezzenéstelen, arcát göndör fürtök keretezik. Bal lábát előre nyújtja, épp kilátszik alóla meztelen lábfeje, a ruha erőteljes hullámokat vetve, az energikus mozdulatot követve felfelé ível. A szárnyainak ma már csak a nyomai láthatók, s úgy sejtjük, a bal kéz egy további gyertyát tarthatott eredetileg – ezek a részletek a 19. század végén még sértetlenek voltak. És ezzel együtt a következő rajzolódik ki előttem: az eredetileg

a forchheimi városháza tanácstermét díszítő lámaptest működése közben az angyal könnyeit és taknyát (hogyan lehet ezt szebben, de nem orvosiasan mondani?) imitálva csepegett le róla a viasz. Csurog a forró mennyei slejm a jó német tanácstagok nyakába!

Tudom, mire gondolsz: milyen remekül illik ez a korszak humorához. De tartok tőle, hogy ugyan látszólag minden adott hozzá, mégsem rekonstruálható eszerint. Egyidős ugyan a kovácsoltvas-szerkezet, az agancskoszorú és a hársfa szobrocsonk is, de nem egymásnak készültek. Az első kettő eredetileg is kandelláber része volt, a síró angyal viszont értelmetlen ide téve: miért sír? Előre bánkódik az elbaltázott döntések miatt, amelyeket ebben a teremben hoznak majd meg? Az intrikák, a pártharcok, a helyi politika romlottsága okán még az ég is könnyeket hullat? Vagy lát valamit, mint Raffaello szomorkodó puttói? Szinte teljesen biztos, hogy egy keresztrefeszítés-jelenet részeként kellett, hogy funkcionáljon eredetileg, így a felemelt bal kezében tartott kehellyel (amit lecseréltek!) fogta fel Krisztus szent vérének. Ez magyarázná a különös beállítást is, ahogy a drapéria mozgalmasságára is minden bizonnyal egy másik angyal felelt kompozicionálisan. Pontosan ezt a mozdulatot ismeri olyan alaposan a kései gótika, az angyal arcához emelt jobb kézzel, ezt ismétli az Írásszalagok mestérének egyik metszetén szereplő angyal, amelyet a Cornelis Engebrectsz műhelyében készült Keresztrefeszítés-oltárképen is átvettek.

Csak későbbi korok újrahasznosításának eredményeként kerülhetett az agancsra a szobor, amivel gyertyatartó figura lett belőle, s ezzel egyidejűleg profanizálódott.

Ettől válik számomra a Geweihleuchterek műfajának kiemelkedő példányává. Annyi minden található benne! Beszélhetnénk az eredeti szándékról, a síró angyal ikonográfiájáról, jelentéseiről, a ma látható lámpáról, hogy így ebben a kontextusban mit jelent, meg az eredeti és a mai közt eltelt időről. Mennyi (újra)értelmezése lehet még ennek az angyalnak?

Az egész persze azért is olyan érdekes számomra, mert Luther Mártonnál folyamatosan hivatkozási pont Husz János, de míg az előreformátor kritizálja a cseh polgárokat és egyházi embereket is amiatt, hogy mennyi profán, akár obszcén töltetű kép veszi őket körül, addig Luther már tudatosan épített ezekre a mindenki által ismert képi formulákra, maga is használta őket a hitviták során alkalmazott képi propagandában, ezért kezdtem el összegyűjteni ezeket az alkotásokat, amelyekből végül is kilóg az angyalunk – pedig Luther humorától pláne nem áll távol.

És akkor reagálok arra is, amit írsz Erhart Magdolna-szobra kapcsán: beszereztem az általad javasolt Arasse-kötetet, és teljesen oda vagyok attól, hogy mást is ennyire foglalkoztat Mária „gyapja”. Tetszik az általa használt kifejezés! És nagyszerű, mennyire más irányból, mennyire más következtetésre jutunk. Illetve annyira nem: nála is megfogalmazódik, hogy Mária Magdolna néha bizony Éva... De ígérem, fogok írni arról, hogy nekem mi ez a sok haj, és miért izgat annyira. Csak nem most.

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ SZEMÉLYEK

Daniel Arasse (1944–2003): francia művészettörténész, legfőbb kutatási területe az itáliai reneszánsz. Több kötete jelent meg magyarul, a szövegben a *Festménytalányok* (Typotex Kiadó, 2010) című könyvére utalunk.

Husz János (1369–1415): cseh pap, egyetemi tanár, mártírsorsú előreformátor.

Jan Dienstbier (1980): művészettörténész, az Uměni művészeti folyóirat szerkesztője. Kutatási területe a középkori falképfestészet, illetve a középkori művészet ikonográfiája.

Luther Márton (1483–1546): lelkes, reformátor, bibliafordító. Ágoston-rendi szerzetesként lett teológus és professzor, a Wittenbergi Egyetem bibliatanára. A hagyomány szerint 1517. október 31-én tűzte ki vitairatát, a 95 tételt a wittenbergi vártemplom kapujára. Írásai magyarul a Luther válogatott művei-sorozatban olvashatók (szerk. Csepregi Zoltán–Fabiny Tibor–Ittész Gábor–Reuss András. Budapest, 2011, Luther Kiadó).

Tilman Riemenschneider (1460–1531): német szobrász. Strassburgban és Ulmban tanult kő- és faszobrászatot, 1483-ban telepedett le Würzburgban. A vezető művész a városi tanácsnokok közé is beválasztották, de polgármester is volt. Követte a reformáció tanait.

Albrecht Dürer (1471–1528): német festő, grafikus és művészetteoretikus. Kitanulta az ötvösmesterséget, 1486-tól Michael Wolgemut tanítványa volt, számos tanulmányutat tett, többek között Velencébe. Nürnbergben telepedett le.

Veit Stoß (1447/48–1533): vezető német szobrász. Legalább 20 éven át dolgozott Krakóban, itt készítette el legismertebb művét, a Mária halálát ábrázoló oltárát. Később visszatért Nürnbergbe, ahol nagy műhelyet vezetett, melynek festők is tagjai voltak.

Jörg Lederer (1470 k.–1548/50): német szobrász, stílusa a 15. század végének sváb szobrászatához kapcsolható. Számos oltárt szállított dél-tiroli templomokba Kaufbeuren-i műhelyéből.

Hinrik Reymers: a 16. században működő, Lüneburgból származó mester, akihez szobrászati munkákon kívül festészeti munkák is köthetők.

Raffaello Sanzio (1483–1520): itáliai reneszánsz festő. Perugiában volt inas, majd Firenzében alkotott, illetve a pápa hívására Vatikánba ment, ahol a pápai lakosztály teremt festette ki.

Írásszalagok mestere: szépségnéven ismert észak-németalföldi metsző, akihez legalább 130 alkotást köt a kutatás. Elsősorban E. S. mester és Roger van der Weyden kompozícióit imitálta. 1450 és 1475 között volt aktív.

Cornelis Engebrectsz (1468–1533): észak-németalföldi festő. Életéről kevés adat áll rendelkezésre, származásáról és tanulmányairól nem tudunk semmit. Leidenben működött, tanítványa volt a kiváló Lucas van Leyden.

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ MŰALKOTÁSOK ADATAI

Agancs-kandeláber síró angyal alakjával, 1500 k. (agancs és festett hársfa, 80×90,4 cm, Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, ltsz. HG 67)

Jessze vesszeje-oltár, 17. század, Kisboldogasszony-templom, Gyöngyöspata

Raffaello Sanzio: *Sixtusi Madonna*, 1512–1513 (olajfestmény, 269,5×201 cm, Staatlichen Kunstsammlung Dresden, Régi Képtár, Drezda, ltsz. Gal.-Nr. 93)

Írásszalagok mestere: *Krisztus a kereszten négy angyallal*, 1450–1475 k. (metszet, 21,9×16,8 cm, Biblioteca Ricciardiana, Firenze)

Cornelis Engebrectsz műhelye: *Keresztrefeszítés donátorokkal, Szent Péterrel és Antióchiai Szent Margittal*, 1525–30 k. (olaj fán, 61,5×89,5 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 88.3.88)

VÁLOGATOTT IRODALOM A TÉMÁHOZ

Vogt, Christine – Preising, Dagmar – Rief, Michael (szerk.): *Artefakt und Naturwunder – Das Leuchterweibchen der Sammlung Ludwig*. Berlin 2011, Kerber Verlag.

Klemettilä, Hannele: *Animals and Hunters in the Late Middle Ages: Evidence from the BnF MS fr. 616 of the Livre de chasse by Gaston Fébus*. New York, 2015.

Frank Matthias Kammel: Restauriert und aufgehängt. Der Geweihleuchter aus dem Forchheimer Rathaus. In: *Monatsanzeiger*. Museen und Ausstellungen in Nürnberg, Nr. 200, 1997, 8–9.

MZ mester: Ölekező pár, 1503 (rézmetszet, 158 × 117 mm, The National Gallery of Art, Washington, D.C., ltsz. 1943.3.182)

„Ha valamelyik nyugati szerző írta volna, gondolkodás nélkül előadnánk”

Minisztériumi dokumentumok Csurka Istvánról, 1965–1972

Különlegesek a levéltári iratanyagok. Önmagukban ritkán állnak meg, többnyire a sajtóközlések, visszaemlékezések szükségesek a – talán – teljesnek nevezhető történeti kép megalkotásához. Néha olyasmi is hiányzik közülük, amelynek léteznie kellene, néha pedig olyan lényegi tartalmú iratok kerülnek elő, amelyekre már senki sem emlékezett, arra sem, hogy egyáltalán keletkeztek.

Ez a helyzet egy politikussá lett drámaíró, Csurka István, esetében is. Életének és tevékenységének (írásműveinek) hivatalos iratbeli lenyomatai néha utólag sem adnak magyarázatot a miértekre, és érzékeny kérdéseket hagynak megválaszolatlanul, más esetben viszont számos történés háttérét mutatják meg, önmagukban dokumentálják a döntéseket. Ha Csurka István életrajzát csupán levéltári anyag alapján akarná bárki is összefoglalni, az szükségszerűen csonka és torz lenne. Viszont ha azt adott korszak hivatalos és félhivatalos dokumentumainak (nevezhetjük ezeket a bürokrácia termékeinek, bár ez félreértelmezheti a kérdést) felhasználása nélkül akarná megalkotni, szintén téves és hiányos eredményre jutna.

E hibák elkerülésének és a segítség szándékával gyűjtöttem össze a kormányzat művelődésügyi ágazatában – lényegében a mindenkori minisztériumon belül – az 1965 és 1990 között Csurka Istvánról keletkezett dokumentumokat. Eleve tudván, hogy ez nem teljes. Nemcsak azért, mert vannak „lappangó” iratcsoportok, hanem azért is, mert a jelzett időszak irattermelése szinte áttekinthetetlen, ezért a lehetséges teljesség eléréséhez óriási időtartamra lett volna szükség. Ezért koncentráltam csupán a miniszteriális keletkezésű iratanyagra, és a párt dokumentáció,¹ a színházak és más intézmények irattári vagy már levéltárba került anyaga, a magánszemélyek levelezése stb. szándékosan kimaradt. Nemkülönbén a titkosszolgálati ügyek levéltári anyaga (melyet ráadásul elvileg már átnéztek, no persze, már ami megmaradt). Így is imponáló

KERESZTES CSABA (1976) levéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főlevéltáros-főtanácsosa.

1 Tudva tudván pedig, hogy a Párt útmutatása és verdiktje nélkül nincs szakhivatali döntéshozatal sem...

az a mennyiség, amely releváns információkat és adatokat szolgáltatott az író munkáiról, annak hatásairól (a rejtett üzenetek miatti állandó pártkorifeusi gyanakvásról), illetve a kultúrpolitika alakításához és gyakorlásához szükségszerűen papírra vetett álláspontokról és vélekedésekről – amelyek a szóban forgó drámaíró sikerességének függvényében lettek egyre hosszabbak.

Ne várjon senki nagy titkokat és besúgói jelentéseket, a szakigazgatási bürokrácia nem így működött. A hivatali és így hivatalos személyek azonban beosztásukból fakadóan figyelemmel kísérték a kulturális intézményeket, a megjelentetni vagy előadni kívánt műveket. Erre megvolt a joguk is. A könyvkiadás éves terveit a Kiadói Főigazgatóság hagyta jóvá, és „menet közben” is szemmel és egyben rövid pórázon tartotta a kiadókat. A színházakat a Színházi Főigazgatóság (vagy éppen bizonyos időszakban Főosztály) felügyelte, felülbírálván az évad bemutatóinak javaslatait. (Az igazán kényes ügyeket a minisztérium vezetői elé vitték, akik akár menet közben, ugyebár, nem ismétlem.)

A korszakban leghosszabb ideig, 1957 és 1974 között, a Művelődésügyi Minisztérium működött, és amelynek éveken át a miniszter első helyetteseként Aczél György² is vezetője volt (a „miniszter első felettese”). Azonban távozása után is kikérték (és elfogadták) a véleményét.

Aczél 1959 és 1961 között sokat foglalkozott a fiatal írókkal, az irodalom, a színjátszás, a költészet újjászervezésével. Csurkával nem. Ebből az időszakból még egy rövid jellemzés sem maradt róla fenn.³

Az első, az Aczél-anyagban található irat 1962-ből származik, és az is egy színikritika, méghozzá a Kis Józseffel közösen készített *Májusi fagy* című film kapcsán. A feljegyzést, annak rövidege miatt, nem közlöm. Elég annyi, hogy a történet mondanivalójában – már ekkor! – problémát észlel: a téma „művészi feltárása és megoldása a filmben lényegében elmarad” írják, s persze és a társadalmi, lélektani kép, amit Csurka fest, hamis és hiteltelen: eszmeileg hamisnak nyilvánították a „tisztá falu” és a „bűnös város” között mutatott kontrasztot. A jellemzéshez Aczélnek nem volt hozzáfűzni valója.⁴ Ugyanebben az évben az osztrák PEN Club kért egy hamarosan megjelenő kötethez, melyben Csurka Istvánon kívül Szabó István és Moldova György is szerepel egy-egy írásművel, életrajzi adatokat. A kért rövid életrajzokat és bibliográfiát, német nyelven, meg is küldték, lásd ekképpen: „Csurka István: Novella- és regényíró. 1934-ben született. Középiskolát végzett, majd 1957-ben dramaturgi diplomát szerzett a Színművészeti Főiskolán. Első novellái 1954-ben jelentek meg irodalmi lapokban, azóta számos elbeszélést, több filmnovellát, filmforgatókönyvet és egy

2 Aczél György (született Appel Henrik) (1917–1991) kommunista politikus. 1945 után a változó nevű kommunista párt vezető személyisége. 1957. április és 1967. április között a művelődésügyi miniszter első helyettese. Ezt követően, 1974-ig, a MSZMP Központi Bizottságának titkára.

3 MNL OL XIX-I-4-aaa-58. tétel-1960. A fiatal novellistákkal tervezett megbeszélésre sem hívták meg. Uo.

4 MNL OL XIX-I-4-aaa-Iktatott iratok-1322/A-1962.

regényt írt. Művei: *Tűzugratás* (elbeszéléskötet, Budapest, 1956, Szépirodalmi Könyvkiadó); *Hamistanu* [sic!] (regény, Budapest, 1959, Szépirodalmi Könyvkiadó).⁵

Az 1960-as évek közepétől Aczél viszonylag gyakran foglalkozott, bár röviden, Csurka drámai vagy filmműveivel, annak ellenére, hogy az 1965-ben született „Irodalmunk helyzete és eszmei problémái” című áttekintő jellegű feljegyzésben még nem említik.⁶

Nemigen van hosszabb leírás a Kiadói Főigazgatóság anyagában sem, a megjelent műveinek lektori jelentéseinek („cenzúra”) alig leltem nyomára. (Kivétel a Reismann Jánossal közösen írt *Budapesti változatok* című album. Ebben, tartalmazta a szerkesztői zárójelentés, „Csurka fanyar humora, játékossága és vallo-másszerű líraisága jó kiegészíti a képanyagot”.⁷ Persze, akadt azért egyéb fajta érdekes feljegyzés. Csurka Istvánnal 1959-ben a Szépirodalmi Kiadó szerződést kötött egy 20 íves regény megírására, és előleget is folyósítottak a részére. „A regényt megírta, de kiadhatatlannak bizonyult. Később egy kötetre való novellát nyújtott be, de azt sem tartottuk kiadhatónak” – jelentette a kiadó felfelé. Viszont méltányosnak tartották az előleg leírását. Majd 1963-ban egy kb. 10 ív terjedelmű teljesen új novelláskötet kéziratát adta le, melyet elfogadtak, és 3700 példányban tervezték kiadni – ez lett a *Százötös mellék* című novellagyűjtemény, amely Romániába is kijutott.⁸ Talán ezzel a könyvével lehet kapcsolatban a minden további magyarázat nélkül fellelt jelentésrészlet: „Valamilyen módon rá kell kényszerítenünk a színházakat a mai magyar drámával való gondosabb foglalkozásra! Hosszú ideig szemünkre fogják vetni a tavalyi, valóban nem jóízű Csurka-ügyet, s ránk, a Művelődésügyi Minisztériumra fogják hárítani a felelősséget az új dráma hiányaért. Ezt a felelősséget részben vállalhatjuk is, nemcsak a Csurka-ügy miatt, hanem még inkább azért, amiért még mindig nem adtuk ki az új jogdíj és előlegrendeletet.”⁹

Mint említettem, az 1960-as évek második fele már több adalékot tartalmaz szerzőnkre vonatkozóan, noha e leírások még továbbra is rövidek, egy-két mondatosak. Például az 1966–67-es színi évad műsorpolitikájáról a pártnak írt jelentéstervezetben Orbán László¹⁰ miniszterhelyettes így fogalmazott: „Kialakulóban van egy szatirikus hangvételű vígjáték stílus is (Csurka, Müller), bár

5 MNL OL XIX-I-4-I-1. tétel-76032-1962. A fogalmazványban kihúzza: „Apja Csurka Péter, neves újságíró, író. Diplomás dramaturg. Budapesten él.”

6 MNL OL XIX-I-4-aaa-Iktatott iratok-1473/A-1963.

7 MNL OL XIX-I-21-a-Sajtóengedélyek-Corvina-sz. n.-1970.

8 MNL OL XIX-I-21-Szépirodalmi-80983-1963.

9 MNL OL XIX-I-4-aaa-147. tétel?-3-1965.

10 Orbán László (1912–1978), jogász, kommunista politikus. 1945 után vezető beosztásokban dolgozott a változó nevű kommunista pártban, illetve a szintén változó nevű művelődési tárcaánál. 1967. áprilisban nevezték ki művelődésügyi miniszterhelyettesé. Később államtitkár, majd 1974. június és 1976. július között kulturális miniszter.

ez a vonulat még a jogos hiba-bírálatot túlzottan általánosítja s ezzel bírálatát a kívülállás pozíciója felé tolja.”¹¹

Aztán jött a *Deficit*. A dráma sorsa régóta izgatta az irodalomtörténészeket. Aczél tiltotta be? Milyen út vezetett a bemutatóig? Ha mindenre nem is adnak magyarázatot, de most sok minden kiderül a közreadott dokumentumokból. Ezek már hosszúak, az elemzés csontig ható. Rövidíteni is kellett. És amit még tudni érdemes: elsőként, 1970-ben, a Pécsi Nemzeti Színház szerette volna a *Deficit*-et bemutatni, kérték is a minisztériumot egy részletes megbeszélés létrehozására. Ebből nem tudjuk, mi lett, ám a mellékletet (a kéziratot) lecsatolták, és az ügyet „intézkedést nem igényel” megjegyzéssel irattárba helyezték.¹² A pécsiek nem adták fel, s a következő évi műsortervben igen szerényen vagy mondhatni cselesen, csupán annyit írtak a színmű neve mellé, hogy a szerző eme drámája a *Ki lesz a bálánya?* című kötetében jelent meg. Ennyi. Az 1971. novemberi stúdió-előadás elé a minisztérium nem gördített akadályt.¹³

A drámaíró 1970-ben a *Tokodi Lukács különös esete* tervnevű darabon dolgozott, melyet – félkésztsége ellenére – az alapötlet és a „író képességei” miatt megfelelőnek tartottak.¹⁴

Döglött aknák. Sajnos erről nem találtam érdemi elemzést. (Majd egyszer...) A Nemzeti Színház Katona József Színháza már 1971. március 5-én be kívánta mutatni, azonban a darabot még nem kapták meg, ezért lehetségesnek tartották, hogy a bemutató elmarad vagy eltolódik.¹⁵ Végül májusban mutatták be. (Megjegyzendő, hogy e művet Veszprémben is be kívánták mutatni, a következő őszinte kijelentéssel indokolva: „úgy véljük, mielőbb játsszuk a pesti bemutató után, annál jobban járunk”. Hozzátették, az író a bemutató tapasztalatai alapján a darab utolsó jelenetét megváltoztatta, a két főhős a kórházban marad.¹⁶)

A *Csirkefogót* zenés darabként kívánta a szolnoki Szigligeti Színház bemutatni: „Csurka István, a jeles színmű író szinopszisa alapján megrendeltük a fent megnevezett szatírát, amely egy rendkívül éles politikai konfliktust hordoz magában. A kispolgári kaméleon magatartás szatirizálása és bizonyos értelemben a helyes eszmei állásfoglalások alapproblémája áll a darab középpontjában. Csurka István elmúlt évadi hasonló jellegű szatírája Nemzeti Színházbeli sikere garanciája annak, hogy ez a színműve is revelációként fog hatni” – jellemezték a művet ekkor.¹⁷

Csurka István 1969-ben megkapta (első) József Attila-díját, pontosabban annak II. fokozatát. Mint az indoklás tartalmazta, kitüntetést pártonkívüliként,

11 MNL OL XIX-I-4-III-112. tétel-sz. n.-1967.

12 MNL OL XIX-I-4-fff-2. tétel-Pécs-36475-1970.

13 MNL OL XIX-I-4-fff-2. tétel- Műsortervek-111914-1971. és 111735-1971.

14 MNL OL XIX-I-4-fff-2. tétel-Fővárosi tanács-35940-1970.

15 MNL OL XIX-I-4-fff-2. tétel-Műsortervek-111004-1971.

16 MNL OL XIX-I-4-fff-2. tétel-Műsortervek-11673-1971.

17 MNL OL XIX-I-4-fff-2. tétel-Műsortervek-111742-1971.

A *ló is ember* című kötetéért kapta. Az Írószövetség és a Kiadói Főigazgatóság közösen javasolta kitüntetésre.¹⁸

Közlök pénzügyi adatokat is. Ezek nem öncélúak, és semmiféle hátsó szándékot nem tükröznek, sőt, maga Csurka István is közreadott ilyeneket. A színházak e korszakban is bevételszerzésre voltak kötelezve, melyet csak megfelelő előadás- és nézőszám tudott biztosítani. És a Csurka-darabok vonzották a nézőket. Ráadásul, a sikeres színművek esetében, a vonatkozó rendelkezés¹⁹ alapján, a szerzőknek további díjazás is járt. Csurka István darabjainak népszerűsége okán a színpadra állító intézmények nemcsak elérték a betervezett összeget, hanem gyakran meg is haladta azt. Egy ilyen jellegű esetre vonatkozó iratot közlünk, azonban természetesen több is keletkezett. Már a *Ki lesz bálánya?* 1969-es bemutatója is sikeres volt,²⁰ majd sorban jött a többi színmű: az 1970-es évek elejétől tömeges nézőszámot produkáló darabok. Csurka István 1959 áprilisában lett az Irodalmi Alap tagja. 1960-ban – az Alap kimutatása szerint – éves jövedelme 53 071 forint volt.²¹ 1963-ban 2000 Ft, 1964-ben 3000 Ft.²² 1967-ben – „jelentősebb íróként”, mint kifejezték – 84 000 forintot keresett az év során.²³

A közölt dokumentumokra vonatkozó egyéb kiegészítő ismereteket dőlt betűvel tüntetem fel, azonban sem a kultúrpolitikai megjegyzéseket nem jellemzem, sem pedig a hiányzó életszakaszokra és művekre vonatkozóan már megjelent szakpublikációra szándékosan nem hivatkozom. Számos esetben keletkezett leírás a friss színházi bemutatókról. Ezek esetében nem érdemtelen a közlésük, hiszen belső ismertetésre készültek, így őszintébb hangvételűek. Természetesen jelentek meg a bemutatókról és a művekről sajtókritikák, ismertető jellegű

18 MNL OL XIX-I-4-eee-1969. március 10. A díjak adományozását a Művelődésügyi Minisztérium miniszterhelyettesi értekezletén döntötték el. Az említett kitüntetési javaslatot a minisztérium Irodalmi Osztálya iktatta, azonban irattárba (és így levéltárba) nem került.

19 A művelődésügyi miniszter 2/1970. (III. 20.) MM számú rendelete a színpadi művek felhasználási szerződéseinek feltételeiről és a szerzői díjakról (*Művelődésügyi Közlöny*, 1970. április 1., 7. szám). Ennek 21. §-a mondta ki a következőket: „(1) A színpadi mű szerzőjét – több szerző esetén valamennyi szerzőt együttesen – legfeljebb 12.000 Ft-ig terjedő külön díj illeti meg, ha a színház élő magyar szerző eredeti színpadi művének előadásával a bemutatótól számított 1 éven belül a) prózai (verses) mű esetében Budapesten 40, vidéken 20; b) operett vagy zenés játék esetében Budapesten 100, vidéken 40; c) opera, daljáték, balett esetében Budapesten 20, vidéken 10 előadáson a bevételi tervét teljesítette. (2) A különdíj összegét esetenként a művelődésügyi miniszter állapítja meg és intézkedik annak kifizetéséről.”

20 MNL OL XIX-I-4-ff-1. tétel-Csurka-35910-1969.

21 MNL OL XIX-I-4-aaa-46. tétel-1196/A-1961. Összehasonlításként: Illés Béla: 135 000, Illyés Gyula: 58 000, Karinthy Ferenc: 114 000.

22 MNL OL XIX-I-4-aaa-138. tétel-sz.n.-1964. Összehasonlításként: Illés Béla 1963-ban 8220-at, 1964-ben 1100-at, Illyés Gyula: 23 200–75 000, Berkesi András 30 000–33 000 forintot keresett.

23 MNL OL XIX-I-4-aaa-155. tétel-sz.n.-1964. összehasonlításként: Moldova György 204 000, Illyés Gyula: 395 000, Berkesi András 923 000 (!) forintot keresett.

cikkek is, méghozzá jelentős számban, azonban ezeket nem közlöm, könyvészeti forrásként elérhetők.

Csurka István *Az esztéta* című életrajzi jellegű művét sem vettem egybe a források információival.

A közölt szövegekben az értelemzavaró hibákat a [sic!] szócskával jelölöm, az egyértelmű elütési hibákat jelzés nélkül javítottam – nemkülönben a meglepően gyakori vesszőhibákat. A [...] kihagyott szövegrészeket jelez. A „jelzet” megnevezés a levéltári törzsszámot és az egyértelmű fellelhetőségi helyet jelenti.

FORRÁSOK

Beszámoló *Az idő vasfoga* színműről

Csurka István: *Az idő vasfoga*

A darab arra a szellemes ötletre épül, hogy a lejtőn nemcsak lefelé, de felfelé sem lehet megállni; aki egy elindul a megújulás útján, akinek jó, használható ötlete van, azt az „isten se menti” meg attól, hogy ne jusson egyre feljebb – és ne legyen egyre jobb. Ez a fordított, paradox alaphelyzet szinte önmagától kínálja a szituációkat. A megvalósult darab azonban messze elmarad önnön lehetőségeitől. Az indulás: kitűnő, szatirikus vígjáték ígérete, a befejezés, gyakran nagyon olcsó bemondások laza halmaza. Menet közben Csurka kiejti a darab legtöbbet ígérő ötletét, az akarat ellenére egy feljebb jutó és egy jobbá váló ember kettős „megpróbáltatását” és csak a felfelé jutást tartja meg.

A rendezés két lehetőség közül választhatott: vagy komolyan veszi a témát, vagy – a rendezői eszközökkel – távolságot teremt a színpad és a néző [között], világosan megmutatva, hogy itt egy torz, furcsa játék folyik. Várkonyi Zoltán az első lehetőség mellett döntött. Célja: az ötletek maximális kihasználása és új ötletek felvonultatása. Ennek következménye pedig az lett, hogy az ötletek, a bemondások elborítják az egész előadást, minden erre épül, ezért van. Egy furcsa, szórakoztató játékból szatíra lesz, ahol a markecoló, mint a hatalom részese, képviselője és bírálója lép fel.

A színészi játék – Darvas Iván, Halász Jutka, Bárdy György – egyenletes, jó.

Budapest, 1965. okt. 17.

Szilágyi János

Jelzet: MNL OL XIX-I-4-aaa-Iktatott iratok-1662/A-1965.

Rájegyzés a jelentésen: „Aczél et. látta.”

Az idő vasfoga című színdarab esetleges nyugat-németországi bemutatása

a)

Szerzői Jogvédő Hivatal
87-1355/1965

Aczél György elvtársnak, a művelődésügyi miniszter első helyettese, Budapest

Kedves Aczél elvtárs!

Az Odry-színpadon tegnap bemutatták Csurka István: „Az idő vasfoga” című darabjának főpróbáját. A főpróbára a szerző meghívta a Nyugat-Németországban élő Schag Elemért, Németh László műveinek fordítóját és számos magyar irodalmi mű propagálóját, akivel a Kiadói Főigazgatóság és Hivatalunk is kapcsolatot tart fenn. A főpróba után Csurka István és Schag Elemér közösen kérték, hogy a darabot sürgősen küldjük ki a hamburgi Rowohlt Verlagnak, mert Schag Elemér ott kedvezően fogja véleményezni a darab nyugatnémet bemutatását.

A főpróbán én is láttam a darabot s véleményem szerint annak nyugatra küldése politikai szempontból káros lenne. Aczél elvtárs bizonyára emlékszik arra, hogy néhány hónappal ezelőtt ugyancsak Csurka két darabját kérték nyugaton, a „Szájhős” és a „Ki a bálánya” [sic!] című darabokat, és akkor Aczél elvtárs utasítására a Minisztérium képviselői beszéltek Csurkával, és végül is nem küldtük ki a darabokat. Amennyiben Aczél elvtárs most is egyetért javaslatommal, úgy kérem, hogy az illetékeseket szíveskedjék utasítani arra, győzzék meg Csurka Istvánt arról, hogy a darab kiküldése Nyugat-Németországba nem volna helyes.

[...]²⁴

Budapest, 1965. október 15.

Elvtársi üdvözlettel

Tímár

(Dr. Tímár István)²⁵

24 A kihagyott részben párizsi kiküldésének tervéről számol be.

25 Tímár (Schwartz) István (1913–1991), jogász. 1938-ban szerzett jogtudományi doktori oklevelet. 1944-ben a munkaszolgálatból a szovjetekhez szökött. 1944 decemberétől kormányzati és államvédelmi beosztásokban dolgozott 1953. év eleji letartóztatásáig. Két és fél év szabadságvesztés után szabadult, 1957. februárban rehabilitálták. 1957 és 1962 között az Igazságügy-minisztérium munkatársa, majd fél évig a Legfelsőbb Bíróság első elnökhelyettese. 1962 végétől 1977-ig, nyugdíjba vonulásáig, a Szerzői Jogvédő Hivatal vezetője.

b)

Kedves Bizó elvtárs!²⁶

Tárgy: Csurka István: „Az idő vasfoga” c. színműve

Fenti ügyben f. hó 15-én a másolatban mellékeltem levelet intéztem Aczél elvtárshoz.

Aczél elvtárral ma személyesen beszéltem, közölte, hogy időközben ő is megnézte Csurka új darabját, és teljesen egyetért azzal a véleményemmel, hogy azt ne küldjük ki Nyugat-Németországba.

Megbízott azzal, hogy a fentieket hozzam Bizó elvtárs tudomására. Aczél elvtárs szerint beszélni kell Csurkával, és meg kell győzni arról, hogy nem lenne helyes a darabot kiküldeni.

Kérem Bizó elvtársat, hogy a továbbiakról tájékoztatni szíveskedjék.

Budapest, 1965. október 22.

Melléklet: 1 db.

Elvtársi üdvözlettel

Tímár

(Dr. Tímár István)

c)

Tímár István elvtársnak

Budapest

Kedves Tímár elvtárs!

Válaszolva október 22-én kelt 87-1361/1965. sz. levelére, magam is úgy vélem, hogy Csurka: Az idő vasfoga c. darabja aligha tenne jó szolgálatot, közelről sem reprezentálná megfelelően hazai színházkultúránkat a Német Szövetségi Köztársaságban.

Jövő héten nem leszek Magyarországon, de az azt követő napokban Csurkával megejtem a beszélgetést, s fenti álláspontom részletesebben is kifejtem.

Üdvözlettel:

B Gy [Bizó Gyula]

Jelzet: MNL OL XIX-I-4-ff-1. tétel-Csurka-95030-1965.

26 Bizó Gyula (?-?), a Művelődésügyi Minisztérium Színházi Főosztályának vezetője.

Három feljegyzés a *Deficit* című színműről (részletek)

a)

1. Ami a darab típusát illeti, úgy vélem, két tendencia, két típus mutatható ki benne, s mindez azért is fontos, mert világosabbá válnak a gyökerek. Bár korántsem ez a legfontosabb benne, mégis, a *Deficit* egyrészt annak a nagy nemzetközi szexuális mámor, felszabadulási kísérletnek a magyar hajtása, amely a nyugati polgári társadalmakban ma nagyon divatos, a női emancipációért folytatott küzdelemnek torz hajtása, s nagyjából narkotikum is. Csurka egyszerre vázol fel egy olyan drámai cselekményt, amely egy ilyesfajta kísérletnek bázisául szolgál, de a figyelmes olvasó éppen a nyílt politikai-világnézeti célzások s egyáltalán a darab eszmei anyaga következtében tudja, hogy másról van itt szó, a felszabadulási kísérlet csak ürügy arra, hogy a szerző egy sor mai kérdésben állást foglaljon. A cselekmény minősége és milyensége, a téma tehát egy nemzetközi divatáramlat lecsapódása, az eszmeisége, a mondanivalója azonban jellegzetesen mai, magyar, a mi társadalmunkban fakadó.

2. Csurka mindenekelőtt pontos körképet ad egy társadalmi rétegről, illetve annak egy bizonyos típusáról. Míg a *Bálányában* közismert és kiemelkedő képességű hősöket választott, itt teljesen anonimitásba burkolózik, még normális neveket sem ad hőseinek, jelezvén ezzel azt is, hogy a jelenség nagyon is általános, a felmerült problémák, gondok, fájdalmak igen sok értelmiségire jellemzőek. Azt is leszögezteti a darab egyik hőisével, hogy kisvárosban vagyunk, vagy legalábbis vidéken, átlagos képességű, bár jóképességű [sic!] szereplőkről van szó.

Mi jellemző erre az értelmiségi társadalomra, pontosabban véve erre az értelmiségi típusra – Csurka szerint? Elsősorban az, hogy elért ugyan egy bizonyos szellemi és anyagi jólét színvonalára, azonban rettenetesen unja magát, hiányzik a társadalmi tevékenység, ez a réteg nem szociális lényekből áll, a szó szocialista értelmében semmiképpen nem az. Kiderül ez rögtön az első oldalon, ahol X felsorolja, mit is lehetne csinálni egy átlagosra sikerült esten, és a lehetőségek a fogyasztói társadalom jellegzetes lehetőségei. Ebből a lehetőség-halmazból természetesen hőseink elkíváncoznak, de persze hogyan: a többiekétől elütő életre vágnak, s azt egyelőre különbségekben találják meg. Baj, hogy tulajdonképpen senki nem akar semmit; mondják továbbá, az egyik hős szerint nálunk ma mindenki – így vagy úgy – impotens. Hiányzanak a nagy érzelmek, a romantikus gesztusok, egyáltalában hiányzik a küzdelem, a harc ebben az értelmiségi rétegben – vagy talán az egész országban? Sok a szabadidő, nem tudnak vele mit csinálni, és sok a pénz is, egyszerűen nem tudják mire költeni. Hiányzik és mégsem kell a gyerek, mert hát milyen sorsa lesz szegénynek... A barátság csak narkotikum, segít elviselhetővé tenni az életet. Az élet tulajdonképpen koporsó, s a régebbi szebb volt, 'mert törött oldalán keresztül legalább látszott' egy-egy vezérlő csillag... Hiányzik a hit az emberekből, kiégett mindenki.

3. A felsorolt gondolatok – mint egy értelmiségi réteg kór tünetei – így kiolvashatók a sorokból, sokszor egyszerűen és közvetlenül megfogalmazva. Ebben a nagy eszmei masszában sok minden keveredik. Ott lappang a fogyasztói társadalom problematikája a szereplők gondolatvilágában, de ott lappang még az egzisztencializmus nem egy tétele, és elsősorban filozófiai irányzat nagy szorongás élménye, heroikus pesszimizmusa. [...]

4. De hát mi a kiút? Az egyik főhős szerint, X szerint, aki itt mintegy vezérként is szerepel, a következő: valami különleges hiányzik az életünkéből, és ez a különleges a forradalom. Szabadság kell a tespedés helyett, ha a jóra nem (mert azt nem lehet, vagy mert az már unalmas!), akkor a rosszra. [sic!] Inkább szenvedni, beledögleni, mint unatkozni! Az unalmas tisztesség helyett valamiféle cselekvés a kiút. Felfordulás, hányinger, szégyen, gyűlölet, csak ne a megmerevedés. S ha nincs más lehetőség, akkor csináljuk meg a forradalmat az ágyban, annál is inkább, mert objektív külső és belső (történelmi és mai) erők kényszerítenek erre. A legnagyobb baj, hogy egy már letettük a forradalom fényes fegyverét s ma már a fegyver sincs meg. [...]

5. Amint látható, a kiút felvázolása is több szálból, ha úgy tetszik, divatszálból van összesodorva. Úgy hiszem, a szereplők, s elsősorban a főhős X, végigmegegy a XX. századi filozófiai áramlatok sok-sok lehetőségén. [...] Egy világos: az író és hősei szerint így nem jó élni, ahogy ezek az elfuserált értelmiségiek élnek. Az is biztos: a főhős kísérlete nem sikerült, a szexuális lázadás célhoz, értelmes célhoz nem vezet. [...]

6. Mindehhez hozzátehetjük még, hogy a darabban kétségtelenül akad néhány politikailag kimondottan frivol mondat („ki nem impotens manapság”, a „szaft a népé”, „megette a fene, ha már morális”, a forradalom „hősi küzdelem és biztos bukás tudatában, lángoló exhibicionizmus” stb.), ezek többsége viszont minden nehézség nélkül elhagyható a Sztálint és Rákosit emlegető asztali áldással együtt. Ezeket inkább levonva a darab végösszegéből megállapítható, hogy a Deficit szerkesztésben, dialógusainak feszességét, monológjainak tömörségét tekintve a szerző legjelentősebb munkája. Igazi és mélységesen drámai pokoljárás, és feltételezhető, hogy egy bizonyos értelmiségi típusról kívánt bírálatot mondani. Egészen bizonyos, hogy X és a többiek szemlélete nem Csurka szemlélete, s az sem lehet vitás, hogy katarzist kíván kelteni, rá akar mutatni arra, hogy miképpen nem lehet élni. Témája, gondolatvilága bizonyos fokig tehertétel is egy előadás, színpadra kerülés esetében, de figyelembe veendő, hogy a darabvégi kibontakozás, ha halványan is, de összehelyezhető az Elvesztett paradicsom, az Oszlopos Simeon és a Bálványa befejezésével: az elsővel azonos szintű, célú, az utóbbi kettőnél sokkalta pozitívabb a Deficit befejezése. Egy stúdióelőadást megbír, némi kozmetikával, világos rendezői értelmezéssel.

Bp., 1969. nov. 18. Bögél József

b)

Feljegyzés Malonyai elvtársnak²⁷

Furcsa dolog párhuzamot vonni egy amerikai egyetemi kisváros és egy magyar nagyipari kisváros értelmiségi lakói között. Márpedig ezt kell tennünk, ha a Deficit megírásának közvetlen kiváltó okát keressük. A *Nem félünk a farkastól*²⁸ pl. akkor is hatással volt erre a műre, ha Csurka nem olvasta vagy nem ismerte, mert Albee műve olyan iskolát teremtett, amely a kisvárosi értelmiség elrohadását könyvtárszámra mutatta be. [...] Tulajdonképpen szomorú, de így van: vidéki műszaki értelmiség nagy része mindössze a televízió műveltségi szintjén él. Ezért lelkiismeretfurdalása van és kínjában (hogyan elterelje maga és környezete figyelmét eltemetett ambícióiról) mindenféle felesleges dolgot művel, nagyjából elkeseredetten. Ez a társadalmi alap. Ahhoz, hogy Deficit-szerű dráma jöjjön létre, kell a nyugati társadalomkritikai művek szellemének és munkamódszerének ismerete, és az ottani élet talajtalanosságának áthozatala a mi életünkbe, azaz bizonyos megegyező elemek alapján a két társadalom azonosítása. Ez pedig nem igaz.

[...]

A mai 40 évesek '56-ban 28-30 évesek voltak. Akik ebben a korban fegyveres harcban vettek részt, azok nem kiábrándultak, de meggyőződéses ellenségek voltak. Ma tehát áhítattal őrizni az akkori géppisztolyt – amelyet kivertek a kezéből – nem olyan ember tulajdonsága, akit forradalmi erők duzzasztanak. X azonban 40 éves, letört, '56-ban fegyverrel harcolt és őrizi a fegyvert (igaz: a darab végén kiderül, hogy elveszett). Általában: az értelmiség (ahogyan Csurka látja).

A rendkívül bonyolult gondolatmenet csúcsa az a rész, amikor X kénytelen elismerni, hogy túllőtt a célon, romboló ötlete őt magát sebezte meg. [...] Lényegében tehát, a szerző szerint, a deficit, a ráfizetés az, amikor a nemzet legértelmesebb részét nem vagyunk képesek értékes élettel körülvenni. Az a deficit, ha az eszét legkönnyebben forgató réteget nem kötjük le értelmes élettel, tennivalóval, hittel, és ezért romboló eszmék törhetnek be. Ez a ráfizetés a népnek. Ez pedig igaz.

Természetesen nem marad el az egzisztencializmus, a pesszimizmus sem. A szerző kötetlenséget követelő igénye a „forradalmi” tettek és az állami szervezet összeköttetések bírálatát eredményezi. Tehát: sokféle eszme, esemény és igény kerül, sokszor ellentétes hatást kelteve, egymás mellé. Egy azonban biztos: remekül megírt dráma, kitűnő és jellegzetes típusokkal. Ha valamelyik nyugati szerző írta volna, gondolkodás nélkül előadnánk. Mivel a magyarokkal szemben érthető előítélet miatt szigorúbbak vagyunk, véleményem szerint, némi szövegfésülés után, stúdióban színre kerülhetne. Az igazság az, hogy a dráma nem tükrözi a szocializmus feltétlen humanizmusát (már végső soron feltétlen humanizmusát), és kisvárosi

27 Malonyai Dezső (1921–2004), színész, színházigazgató. 1965 és 1976 között a Művelődésügyi Minisztérium Színházi Főosztályának vezetője.

28 Edward Albee: *Nem félünk a farkastól* (Who's Afraid of Virginia Woolf?), 1961–62-ben írott dráma.

értelmiségi gyökértelenségét, elszakadását ábrázolja. De hát tudjuk, hogy ez nagyrészt igaz. Kellemtelen, kényelmetlen, de igaz. Tenni kell valamit, hogy a deficit kisebb legyen.

Budapest, 1969. november 20. *Kovács Tivadar*

c)

Feljegyzés Csurka István: Deficit c. darabjáról

Nem tudni melyik városban, a nem tudni mely okból kiábrándult, a nem tudni milyen érdeklődési körű értelmiségiek mesterségesen idézik fel baráti körükben korunk sexuális [sic!] divatját, körbe-házás életet.

Az anonym szereplők egy azt jelzik, hogy általános életérzésről van szó ebben a körben.

Az alapérzés a depresszív kiábrándultság. Egyetlen gyógymód a mesterségesen előállított mehökkentés és ellen-sokkolás. Korunk új narkomániás hajtása a mind jobban aberrált sexuális kiegészés, amely itt egy a boldogtalanság oldószere is.

Két házaspár – barátok és egymást kiegészítő szellemi társak is – fordulatot és kölcsönös jellemképekben gazdag beszélgetés után megegyeznek a feleségek és a férfiak egyszerű cseréjében. A közösen vallott unalom, érdektelenség és cél nélkülség egyetlen terápiája ez az új izgalommal teli sérülés. [sic!] A csere megtörténik, de az új alkalmi párokban nem ugyanazon eredménnyel. Az egyik pártnál *sufficit*, a másik pártnál *deficit*.

Aki a testvériségben és a sexualitásban keres oldószert, és a szerelmet devalválja, ráfizet, tovább mélyül benne kiábrándultság. Aki az érzelmeket a maga rangján éli meg, megtisztul tőle.

A darab olyan divatos motívumokból összeállt játék, amelynek színpadi jelenlétét lassan már világszerte vitatják a legmodernebbek is.

Az alapkészlet megoldása végül is pozitív; csak a csőd és *deficit* a játék vége, ha ugyanazt ugyanazzal gyógyítják: a társadalmi kiábrándultságot sexuális immoralitással.

Jó darab. Kitűnően megírt monológok. Hangvétele kritikus, és nem azonosul az író a szereplők véleményével.

Helyes értelmezés és gondos rendezői munka a bemutatás feltétele. Stúdió előadásban.

Budapest, 1969. november 20.

Malonyai Dezső

(dr. Malonyai Dezső)

Jelzet: MNL OL XIX-I-4-III-1048-1969.

A feljegyzések Orbán László miniszterhelyettes részére készültek, aki nagyon sok mondatot aláhúzott, s a Malonyai Dezső által készített irat felső részére a következőt jegyezte fel: „Mikor és melyik stúdióban jöhet számba?”

A Nemzeti Színház bevételi kötelezettségének teljesítése a *Döglött aknák* című darab előadásával

Nemzeti Színház

Művelődésügyi Minisztérium, Színházi Főosztály, Budapest

Csurka István: *Döglött aknák* c. darabját 1971. május 7-én mutattuk be. A bemutató napjától november 30-ig negyven alkalommal tűztük műsorra a darabot, ezen idő alatt egy előadás átlagos bevétele 7490 Ft-ot tesz ki, vagyis az eszmei bevétel 74,8%-át.

Bevételi kötelezettségünk a Katona József Színházra nézve 6825 Ft előadásonként, az eszmei bevétel 68,2%-a.

Kérjük, hogy a 2/1970. MM. rendeletben meghatározott külön díjat Csurka István részére megállapítani és folyósítani szíveskedjenek.

Budapest, 1971. december 7.

Zankó

Zankó Gyula

gazdasági igazgató

Jelzet: MNL OL XIX-I-4-ff-1. tétel-Csurka-35910-1971.

A minisztérium a 8000 forint szerzői különdíj kiutalását jóváhagyta.

Feljegyzés a problémásnak tartott *Deficit* című színdarab átíratásáról

Színházi Főosztály

Feljegyzés az 1971/1972. évi műsortervben észrevételezett darabokról

Ebben az évadban észrevételezett darabok – Örkény István: *Pistike* című művét kivéve – több éve vita alatt állanak [sic!].

Csurka István: *Deficit*

A műben bemutatott vidéki szűk értelmiségi kör kiegészítésének és magába fordulásának anatómiájának keresztül mondja el a szerző, el nem fogadható és vitatható megfogalmazásban, véleményét, többek között a forradalom természetéről. A színdarab alaphelyzetének moralitását (pár-csere) is vitattuk.

A darabot újra elolvastuk, és a korabeli döntésnek is megfelelően stúdióban engedélyeztük, azzal a megjegyzéssel, hogy a fenti kifogásainknak megfelelően javítsanak rajta.

A darabon dolgoztak, a darabot kijavították.²⁹

A Pécsi Nemzeti Színház igazgatója – a darab rendezője – véleményünk szerint biztosíték arra, hogy a korlátozott előadásszámban és kevés néző előtt játszott darabot mind szövegében, mind értelmezésében észrevételeink alapján mutatják be.

(Az irodalom és művészeti közvélemény eddigi perlekedő számonkérését ezzel levezettük.)

[...] ³⁰

Jelzet: MNL OL XIX-I-4-kkk-6. tétel-sz. n.-1971.

Vélemény az *Szék, ágy, szauna* című szatíráról

a)

Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottságának Művelődésügyi Főosztálya

Kedves Malonyai elvtárs!

A Thália Színház következő tervezett bemutatója Csurka István: *Ágy, szék, szauna* [sic!] c. szatírának most elkészült változata.

A szatíra témája „kényes kérdés” lenne, ha már annyiszor meg nem írták volna, Csurka István maga is sokkal jobban. Íróinknak a hősies magatartás igazán korszerűtlen attitűd, tekintve, hogy véleményüket elmondhatják, nem árt azonban, ha gondolkodni bátran mernek, azaz mondanivalóhoz eredeti megfogalmazást keresnek és találnak.

Ebben a szatírában elsősorban ugyanis nem azok a társadalmi ellentmondások háborítják fel az olvasót, amelyeket tükröz, hanem az, hogy kabarétréfákban és jelenetekben már többször elpuffogatott szituációk, jellemek és megoldások sora vonul fel újra.

Csurka szatírájában semmi eredeti felfedezés nincs, sem a felvetett társadalmi probléma szemléletében, sem a jelenség okainak felkutatásában nem jut egyéb következtetésre az író, mint amit enélkül is tudunk. Az újságokból is értesültünk arról, hogy vannak, akik összeköttetések révén minden erkölcsi és szellemi értéket nélkülözve rendkívül jól jövedelmező pozíciókba kerülnek, ahol anyagi és erkölcsi visszaélések sorát követik el.

Ezek a visszaessék előbb, utóbb kiderülnek, s ki-ki elnyeri méltó büntetését. Körülbelül ez történik Csurka művében is. Az újságcikkekből csak annyiban

29 A fogalmazványban szereplő, tollal kihúzott mondat: „A döntést azzal tágitottuk, hogy vidéken játszható stúdióban.”

30 A kihagyott részben a többi vitatott darab rövid összefoglalása olvasható.

különbözik, hogy az élet többségében leleményesebb és hihetőbb történeteket ír, mint amilyen cselekményt a szerző tákolt ezúttal. A drámaírás mesterségét kiválóan értő Csurka megdöbbenően gyenge, vontatott és érdektelen módon tálalja a mondanivalóját. Kész sémákkal dolgozik, mind a szituációkat, mind a jellemeket tekintve.

Csurka eddigi drámaírói munkásságának érdeme – akkor is, ha műveivel gyakran vitázni lehetett, sőt kellett –, hogy társadalmi életünk lényeges ellentmondásaira tapintott rá, és ezt úgy közölte, hogy gondolkozni kényszerített. Drámaiban érződött, hogy szerzőjük a konfliktust maga is végigjárta, megszenvedte, és vitathatatlanul érdekes eredeti gondolatait öntötte átlagon felüli színvonalú drámai formába.

A „Szék, ágy, szauna” adósunk marad a felfedezés izgalmát hordozó lényeges mondanivalóval és valószínűleg e tartalmi fogyatékossgal függ össze, hogy a mesterségbeli megoldás vonatkozásában is jóval saját színvonala alatt marad a szerző.

Meggyőződésünk szerint a Thália Színház nem szolgálja helyesen Csurka eddigi irodalmi rangjának ügyét és további fejlődését sem azzal, hogy ezt a primitív kabarétletből léggömbé fújt szatírat rangos műsorába illeszti.

Fenti észrevételeinek figyelembevételével kérjük állásfoglalásukat a mű bemutatásáról.

Budapest, 1972. január 16.

Eltvársi üdvözlettel:

Kurcz György
Kurcz György
főosztályvezető h.

b)

Színházi főosztály

Feljegyzés Szabó elvtársnak

Sajnos a Tanács véleményének [sic!] alighanem igaza van. A darab hosszú és unalmas. A mindenütt alkalmazható, fregoli vezető kifigurázását sokszor és jobban elvégezték már, szellemesebben és rövidebben, tehát hatásosabban. És úgy, hogy a korrupcióval szembeállítottak valamit, ami bemutatta, hogy ezeken kívül némi tisztesség is van ebben az országban, akad egy-két becsületes ember is. Ebben a műben csupán Éva próbál – nagyon felemás módon – elkülönülni, és az igazságokat a gátlástalan selyemfiú mondja ki. Csurka – tőle megszokott kizárólagossággal – egyértelműen haszontalannak ítéli a középvezető réteget, és ez az ítélet a szatíra általánosító

módszere miatt még erősödött. A Thalia színpadán – szerintem – ehhez az általánosítás megfelelő környezetet kap (mint pl. Örkény: Tóték vagy Csurka: Ki lesz a bálánya? esetében), az előadás megfelelően értelmezi a művet. Ebben bízva javaslom, hogy ne állítsuk le a darab bemutatását, a próbák folyamatát figyeljük (bár, ha én lennék a színházvezető, nem tűzném műsorra).

Budapest, 1972. február 1.

Kovács Tivadar
Kovács Tivadar
főelőadó

c)

Kurcz György főost. vez. h. et
Bp. Főv. Tanács Műv. Főo.

Kedves Kurcz elvtárs!

Fenti számú levelére válaszolva értesítem, hogy az abban foglalt értékeléssel teljesen egyetértünk, a mű eszmei anyagát azonban nem tartjuk olyannak, hogy a Thalia színházban történő bemutatása ellen kifogást emeljünk.³¹

Eltársi üdvözlettel:
olvashatatlan aláírás

Jelzet: MNL OL XIX-I-4-ff-7. tétel-111111-1972.

(Folytatjuk)

31 A fogalmazványban szereplő, kihúzott mondat: „Fontos lenne azonban a színház vezetőinek figyelmét a mű túlzott általánosításaira felhívni, hogy a színpadra állítás folyamán megfelelő eszmei tisztázást végezzenek.”

Kiss Gy. Csaba

Pataji levelek

Für Lajos elfelejtett könyvéről

Jól emlékszem 2015. december 21-ére, amikor két évvel halála után pesti házuk falára (Damjanich u. 42.) odakerült emléktáblája. Sokan voltunk ott azon a nem túl hűvös őszevi napon. Tisztelői, barátai, ismerős és ismeretlen arcok. Azok közül, akiket a nagy történelmi fordulat viharos szele a politika élvonalába sodort, ő volt az egyik legnépszerűbb személy, mondhatni a humán értelmiségtől az egyszerű emberek hosszú-hosszú soráig.

Ama történelmi időkben 1989. december 16-án tartottuk Budán a MOM Művelődési Házban az „Interfórum” rendezvényét, ahová a megújuló Közép-Európa képviselőit vártuk: Kelet-Berlintől Prágán és Pozsonyon át a szlovákiai magyarokig. A tanácskozás kezdete előtt lépett hozzám egy géppel írt levelet előhúzva táskájából Antall József. Egy hölgy címezte az MDF újdonsült elnökének. Hosszú sorokban nagy elégedettséggel dicsérte úriemberi föllépését, kifejezve örömét, hogy őt választották első embernek, erősen hangsúlyozva, hogy szerinte mennyivel alkalmasabb erre a tisztségre ő, mint az egyébként derék Für Lajos. Mikor hirtelen a véleményemet kérdezte, tétován csak annyit válaszoltam, sokféle véleményt hallani. Pontosan tudta Antall, hogy az MDF táborában kisebb az ő népszerűsége.

Évekkel azelőtt (pontosan 2007-ben) olvashattuk már Für Lajos önéletírásának-visszaemlékezéseinek második kötetét („Fölrepülni rajban” – *Utak a Fórumba*). Tudtam arról, hogy írja a folytatást, hogy létezik egy ilyen kézirat. Ám csak 2022-ben látott napvilágot ez a harmadik, valójában befejezetlen kötet, melynek lapjait szó szerint életének utolsó napjaiig vetett papírra. Ennek az évnek az őszén kaptam meg özvegyétől, Biró Friderikától a könyvet: *A Fórum (A mozgalom tündöklése – 1988. január–1990. április)*. Végigolvassa úgy érzi az ember, szinte hozzákívánkoznék a címhez kiegészítésül a megjegyzés: és hanyatlásának okai. Hiszen lépten nyomon olvashatunk azokról az ellentmondásokról (legyenek azok a korszak magyar helyzetéből vagy személyes ellentétekből adódóak),

KISS GY. CSABA (1945) művelődéstörténész, esszéista. Az MTA doktora, címzetes egyetemi tanár. Legutóbbi kötete: *Szentimrevárosi Athenas – Írók a XI. kerületben* (Budapest, 2025, Nap Kiadó).

melyek az MDF későbbi lejtmenetéhez vezettek. Sok helyen érez az olvasó a szövegben csalódottságot, némi keserőséget.

Próbáltam utána nézni a könyv fogadtatásának, szerény kutakodásom szerint szinte visszhang nélkül maradt. Mintha elfelejtettük volna mi, egykori harcostársai is. 2022 decemberében volt olvasható róla egy rövid ismertetés Hujbert Istvántól a fideszes Vác Online portálon. Talán azzal is összefüggött ez, hogy Vác városa Für Lajost díszpolgárává választotta. Mi lehet az érdektelenség oka? A közelmúlt fokozatos eltűnése a közösségi emlékezetből, a társadalmi közömbösség? Mintha nem tartoznák a magyarság erényei közé az őszinte szembenézés történelmünk nagy fordulóival. Mert egyébként fontos forrás ez a mű jelenkor-történetünk jobb megértéséhez. Nemcsak a személyes vallomás hordoz számos érdekes tanulságot, hanem a háttér kevésbé ismert jelentős mozzanatainak a bemutatása is. Arról szintén meggyőzheti az olvasót, milyen hiányai, mulasztásai vannak a jelenkor-történeti kutatásoknak. Fontos erénye a munkának, hogy a szerzőnek volt módja saját följegyzéseit, emlékeit szembe-síteni a korabeli titkosszolgálati jelentésekkel. Hogy miként látták őket. Némelykor az az embernek a benyomása, hogy a kommunista „szervek” pontosabban látták az ellenzéki csoportok súlyát és jelentőségét, mint egyik-másik későbbi szakmai szintézis (helyenként például Csizmadia Ervin vagy Bozóki András munkái).

Für Lajos tisztában volt vele, hogy milyen következményei lehetnek a privatizációs törvénynek (az 1988. VI. törvény a gazdasági társaságokról), mely a következő év januárjától lépett életbe, s ami lényegében lehetővé tette a kádári menedzserelit gazdasági hatalmának átmentését. Tegyem hozzá: a Magyar Demokrata Fórum nem követelte a kerekasztal-tárgyalások során a megegyezést a gazdasági átmenet szabályairól. Nem véletlenül eleveníti föl részletesen a szerző 1988. június 16-ának kora délutánját, amikor a Hősök terén készültek emlékezni 1956-ra, és ő nem mondhatja el beszédét, mert gumibotos rendőrök állították meg őket. Dulakodni kezdtek az első sorban indulókkal, Rácz Sándort le is tartóztatták, őt is fenyegették, de nem fogták le, a lökdösődésben pedig földre esett az előkészített koszorú. Annak a napnak hazai és külföldi híreiből, történetéből nem maradtak ki az ismert szabaddemokrata vezető személyiségek. Nekik sikerült elmondani a beszédjüket, Für Lajosnak nem. Később pedig ő nem fért bele az egyoldalú ellenzéki narratívába. Emlékező szövege végül az emigráns *Bécsi Napló*-ban látott napvilágot. Egy esztendővel később sem kaphatott szót Für Lajos ezen a napon a Hősök terén az emlékezők között (akár mint debreceni '56-os), mivel a Történelmi Igazságtétel Bizottság úgy döntött, hogy a kegyeleti aktuson ne szerepeljen olyan személy, akit politikusnak lehet tartani – mintha éppen Mécs Imre vagy Vásárhelyi Miklós nem lett volna az.

A II. Lakiteleki Találkozó után néhány nappal '88 szeptemberében tartottunk Esztergomban környezetvédelmi fórumot. Ezzel kapcsolatban leplezi le a szerző Kodolányi Gyula hamisítását, aki azt állította egy újságcikkben (*Magyar Hírlap*, 2007. október 1.), hogy ott találkozott volna Erhard Busek osztrák néppárti

politikussal Antall József. Való igaz ez volt az első olyan fórum, ahol külföldi politikusok is fölszóaltak. Az osztrák vendég nagyhatású előadást tartott, az vízerőmű fölépítését pedig cseh vendégünk, Bohumil Doležal is bírálta. A szerzőhöz hasonlóan én sem emlékszem Antall József jelenlétére. Arra viszont igen, hogy Busek meghívta az MDF küldöttségét (erről sem volt szó a cikkben) egy bécsi rendezvényre. Talán itt érdemes röviden kitérni Antall József és az MDF kapcsolatának kezdeteire, hiszen ezzel kapcsolatban sok a tisztázatlan mozzanat. Kezdjük azzal, mindmáig nem tudjuk, mikortól számított Antall szervezetünk tagjának. Részt vett a II. Lakiteleki Találkozón, ahol aláírta a részvételi ívet. Ám itt több száz belépési nyilatkozatot is szétosztottunk. Hogy létezik-e általa aláírt példány, ezt eddig senki sem bizonyította. Ismeretes, hogy annak az évnek az őszén Antall még fontos kapcsolatban állott az újjászerveződő Kisgazda Párt aktivistáival. Tény, hogy több alkalommal eljött novemberben a *Hitel* szerkesztőségében tartott tágabb körű (ha úgy tetszik, informális választmány) szakértői megbeszélésekre, mindenekelőtt Csoóri Sándor ajánlására és javaslatára. Joggal hívja föl a figyelmet könyvében Antall József publikált életrajzának pontatlanságaira Für Lajos. Nyilvánvaló, hogy az egykori miniszterelnök alakja köré mítoszt építő tevékenység – beleértve a *Blokád* című film túlzásait – nem segíti közelmúltunk jobb megértését, a józan szembenézést a történetekkel.

Nagy jelentőséget tulajdonít a szerző az Orvostörténeti Múzeumban 1988. december 5-én tartott megbeszélésnek, amelyet Antall József szervezett. A következő névsort adja az olvasóknak: Vigh Károly, Csoóri Sándor, Bába Iván, Göncz Árpád, Szabad György, Mécs Imre, Mészöly Miklós, Szabó Miklós, Bihar Mihály, Vásárhelyi Miklós és természetesen a házigazda. A magyarországi változások meghatározó eseményeként tárgyalja ezt az összejövetelt – Antall József stratégiai elképzeléseit tekintve. Bizonyára van benne némi igazság. Azt azonban nem hiszem, hogy olyan megállapodás körvonalazódott volna, amely a kormányalapításig és az MDF–SZDSZ paktumig vezetett volna. Magam is jártam vagy két alkalommal novemberben, kisebb körben, Antall József munkahelyén, úgy éreztem akkor, hogy széles körű tájékozódásba kezdett a politikai lehetőségek terén. Tudjuk, december 1-jén még Grósz Károlynak is írt levelet – talán egy 1945-öshöz hasonló kompromisszum lehetőségét mérlegelte. Ne felejtjük el, akkor még lehettünk egészen bizonyosak abban, hogy a nagy fordulat bekövetkezik-e. Ennek a tájékozódásnak lehetett talán egy állomása ez a találkozó, jelentőségét nem becsülném túl.

A másik meghatározó esemény a könyv tükrében a balatonarácsi összejövetel. Pozsgay Imrénél Antall József, Bíró Zoltán és Csoóri Sándor részvételével 1989 augusztusának közepe táján. Amikor nyilvánvalóvá vált az MDF vezetőségének nehéz helyzete. Bíró Zoltán már egy ideje hangoztatta, hogy nem tudja tovább vállalni az elnöki posztot. Egyre erősödött – különösen a médiából – a nyomás az MDF-en a Pozsgay Imréhez fűződő kapcsolat miatt. A kerekasztal-tárgyalások következtében a párt delegációját vezető Antall Józsefnek lett egyre

nagyobb híre-neve és támogatottsága. Rendkívül izgalmas része a könyvnek az arácsi találkozó részben elképzelt megbeszéléseinek tárgyalása mindegyik résztvevő szemszögéből. Bíró Zoltán ugyan a könyv bevezetőjében azt állítja, Arácson nem született arról döntés, ki legyen az MDF elnöke: „legfeljebb arról, hogy Csoóri óhajának megfelelően ez is szóba kerülhetett”. Akárhogy ment is végbe a találkozó, nem kétséges, a meghatározó „királycsináló” Csoóri Sándor volt. Végül az MDF elnöksége saját köztársasági elnökjelölt – Für Lajos személyében – állítása mellett döntött, a párt elnökének pedig Antall Józsefet jelölte. Október 15-én erősítette ezt meg a Választmány és az Elnökök Gyűlése. A választás pedig a II. Országos Gyűlésen (1989. október 20–22.) történt.

Másfél hónapig járhatta Für Lajos köztársasági elnökjelöltként az országot. Nem túlzás, az 1990-es választási győzelem egyik fontos MDF-es kampánykörútja volt ez. Kitűnő szónok volt jelöltünk, aki különösen a vidéki településeken és munkások körében hozta szavazók tömegeit a tulipános pártnak. Antall József eleinte még hangsúllyal emlegette, hogy Für Lajost a pártban elnöktársának tekinti. Az ún. „négyigenes” népszavazás eredménye után azonban néhány szűkszavú mondatban ő maga fogalmazta meg, hogy miként mondjon le köztársasági elnökjelöltségéről.

Szenvedéllyel készült, magával ragadó visszaemlékezés a kötet, biztos van benne elfogultság és kisebb pontatlanságok is. Semmit sem von le ez az értékéből. Közelmúltunk egyik kiválóságához kerülhetünk közel olvasásával. Elénk vetíti a remények idejét, akkori lehetőségeinket és mulasztásainkat. Az átmenet éveinek szívdobbanásait érezhetjük belőle.

Isten mivolta Márai Sándor *Füves* könyvében

„Istent soha nem tudtam elképzelni, valószínűleg, mert nem emberi és földi, hanem isteni. Az ember, mikor elképzei és képen vagy szobor alakjában kifejezi az Istent, mindig valamilyen szakállas ósapát képzel el és fejez ki, egyfajta törzsfőnököt, sok hajjal, peplumban, gyapjas szakállal, mint egy rabbit vagy francia tanfelügyelőt. Így ábrázolták a görögök és rómaiak Zeuszt és Jupitert, így a kereszténység az Atyát. Ez az ábrázolás mindig megzavart, szégyenérzettel töltött el. Az ilyen emberszabású Istent, akinek ondolált szakálla van, s orra is van, melyet időnként nyilván kifúj, nem érezhettem igazi Istennek. Az Atya, Fiú és Szentlélek ábrázolásai közül csak a Szentlélek elképzelése tetszett Istenhez méltónak. Isten alkotta és igazgatja a világot, s ezért bizonyos, hogy a világ hasonlít Reá is – de Isten nem lehet emberi, mert máskülönben borbélyhoz is kellene járnia. Ez az együgyűség mindig felbosszantott. Az én Istenemnek nincs szakálla, sem pepluma. Minden dolgok mögött van, mint Erő és Értelem. Isten számomra a Szándék, mely áthatja a világot. Ez a Szándék tudatos. Ezért tudok beszélni vele, hamis elképzelések nélkül, ahogyan a parányi értelem beszél a végső, a nagybetűs Értelemmel” (*Az Istenről*).

Arisztoteléstől a skolasztikus gondolkodóig hangoztatott igazság, hogy a természetfeletti a természetesre épít. Az immanencia erős, de a hétköznapi izzadságos munkával faragott építőköveiből épül a gigantikus méretű, kozmoszba magasodó transzcendens katedrális. Népiesebben, közérthetőbben és egyszerűbben úgy is mondhatnám: „Segíts magadon, Isten is megsegít.” Márai úgy kémleli az eget, hogy közben nem bukik el a saját lábában sem. Amit cselekszik, mond vagy ír, megtapasztalt, a gyakorlat vagy a morál igazolta. Afféle tanulva tanító író. „Docendo discimus”, azaz tanítva tanulunk, valljuk Seneca óta. De tanulva is taníthatunk, vallja Márai. A fenti idézetben Istent ugyan megfosztja minden antikos antropomorfizálásától, de mégis hiszi, hogy a test, az anyag és a fizikai tevékenységek beleépülnek a nagybetűs Egészbe.

BOZÓK FERENC (1973) költő, esszéista, magyar-történelem szakos tanár, piarista szerzetes. Legutóbbi kötete: *Félszáz (50 év – 50 vers)* (Üveghegy, 2023).

A füveskönyvet, mint furcsa „műfajt”, kissé félreértjük, ha eredeti jelentésében használjuk. Eredetileg szigorú értelemben azt a könyvet nevezték füveskönyvnek, melyben konyhakerti növények vagy erdők, mezők növényeinek felhasználhatóságáról, gyakorlati, élettani vagy egészségügyi hasznosításáról kaphatott az olvasó hasznos tanácsokat, tippet, recepteket. De már a korai füveskönyvek is kiterjedtek életvezetési tanácsokra és a lélek vagy a morális életvezetés dolgaira is. A füveskönyv tehát nemcsak testi, hanem lelki kalauz is igyekezett lenni. Nemcsak az inneni foglalkoztatja, hanem a túli is. Az átfogó füveskönyv tehát igyekszik egyaránt otthonosan mozogni az immanens és a transzcendens szférában. Félreérthetjük a füveskönyv fogalmát akkor is, ha csupán Epiktétosz, jóval később Márai, Weöres vagy Hamvas bölcselkedései képződnek meg bennünk a szó kapcsán. Hagyományos értelemben a füveskönyv (mint műfaj?) olyan könyv, amely egyszerű példákkal igyekszik segíteni azokon, akiknek a „szívük fáj”, vagy „elhagyta őket az Isten”. Eligazítást próbál adni a vallási és bölcséleti kérdések elvontabb és a gyakorlatiasabb, köznapibb emberi életkérdésekben egyaránt.

A füveskönyv fogalmát elődeihez hasonlóan Márai is igyekezett tisztázni az olvasók előtt. Morális és szellemi tapasztalatai mellett ad az olvasóknak konkrétabb, konyhakerti vagy öltözködési és egyéb, gyakran banálisnak mondható köznapibb, gyakran kétes hitelű vagy kuruzslás gyanús tanácsokat is. Kitér az almára vagy a reszelt répára csöpögtetett citrom emésztésre, bélrendszerre és szemidegekre gyakorolt jótékony egészségügyi hatására is, aztán meg-hökkentő koffein kúrát javasol fejfájásra, vagy „az öltözködésünkkel egyáltalán nem kell törődni” lakonikus, ám vitatható intelmére, vagy azt ajánlja, hogy ha már valaki cigarettázik, ásványi betéttel tömött füstszűrő szipkákon át szívja magába a mérget. Jól ismerjük Szent Ágoston mondatát: „Nyugtalan a szívem, míg meg nem nyugszik benned, Istenem.” A többi körülmény (vagyon, hírnév, siker) mind csak szemfényvesztés, szemünkbe hulló aranypor, ami elvakítja látásunkat. Minden emberi tevékenységnek vagy impulzusnak csak annyiban van értéke, amennyiben Isten felé gravitál. Márai így fogalmaz a *Játékos* című költeményében: „A világot építi a vágy, / a világ hordozza az embert, / az ember megszüli a vágyat. Az ember vágya: Isten.” Senecával vallja, hogy erkölcs nélkül nincs ember. Miként a régi nagy guruk, szentek és aszkéták, a testet és az érzéki szenvedélyeket nem engedi útjára, inkább idomítandó fenevadnak nevezi. A testet, érzékeket és általában az anyagvilágot Márai szerint nem tagadni és elhagyni kell, hanem idomítva használni a lélek javára. A sztoikus léleknyugalom elérése érdekében a test regulázását indokoltnak tekinti. Köztudomású, hogy Máraira jelentősen hatott a sztoikus bölcsélet. Senecáról írt például verset is. Ennek legerőteljesebb manifesztuma az „Arról, hogy aki megtudott valamit, egykedvű lesz” című fejezet. Említettem, hogy az idézett szövegrészletben Istent dezantropomorfizálja és anyagtalantítja is, ugyanakkor az anyagvilág isteni relációjáról is nyújt tanítást. Ugyanezt teszi számos versében. Érdemes erre is figyelni, különösen is, hisz költészetére sokkal kevesebb figyelem jut. Ezt írja *A mintázó* című

versében: „Magyarázd el, mintázó, titkodat, / miért faragta a fűszálakat hegyesre, / mire vagyunk csak úgy a létbe vetve, / kerek és görbe formákba jegyezve?” Isten nyomait nemcsak a lélek belső, immanens utazásaiban leli meg tehát, hanem a kozmoszra is figyel, és ott is rendszeralkotót feltételező rendet talál.

Az immanens és transzcendens harmonikus párhuzamai egymásnak Márai gondolatvilágában. A hagyományos teodícea (filozófiai istentan) egyik jelentős istenérvére is kitér „A Rendről és a Gondviselésről” című fejezetben. Azt a hagyományos istenérvet idézi, miszerint a kozmosz rend és nem káosz. Vallja a világegyetemben a „ kozmikus finomhangolást (cosmic tuning)”, amely szerint az Isten nem engedi meg, hogy a kozmosz káosz legyen. A „ kozmikus finomhangolás” tudományos teóriája szerint a világegyetem fizikai állandóinak precíz össztevékenysége nélkül a komplex organikus szervezetek sosem jöhettek volna létre és nem is maradhatnának fenn az univerzumban. Fred Hoyle angol fizikus-kozmológust, az ősrobbanás (big bang; nagy bumm) fogalmának megalkotóját idézem: „A tények józan ésszel való értelmezése azon következtetés levonására készlet, hogy egy Szuperagy játszadozott a fizikával, a kémiával és a biológiával, vagyis környezetünk tüzetes vizsgálata után nem beszélhetünk egyetlen vak véletlenszerűségtől vezérelt erőről sem.”

Márai Sándor Istent „A csodáról” című fejezetben kozmikus világléleknek nevezi és megdorgálja azokat, akik nem hisznek a csodákban, hisz maga a mindenség és a létezés a csoda, és semmi sem természetes, minden természetfeletti. Másképpen szólva: a természetfeletti is természetes, vagy a természetes is természetfeletti. Ismét másként fogalmazva: a hitetlenek szerint nincsenek csodák, a hívők szerint viszont minden csoda. A világegyetem tehát intelligens tervezőmérnök munkája, vallja a már idézett Fred Hoyle tézisének Márai: „Úgy tapasztaltam, hogy az emberi élet alján rend van. S mert az emberi élet a Teremtés legbonyolultabb megnyilatkozási formája, valószínű, hogy máshol is rend van, a kezdetlegesebb és egyszerűbb létezés világában is, a kőzetek, mosómedvék, hüllők és a bolygócsillagok természetében is. Mindenben rend van, a dolgok eljutnak hozzánk, akkor is, ha ujjunkat sem mozdítjuk, s rend van abban is, hogy időnként mozdítjuk ujjunkat vagy lelkünket a célból, hogy a dolgok eljussanak hozzánk, mi eljussunk bizonyos helyzetekhez, emberekhez, gondolatokhoz, melyekhez személy szerint, elodázhatatlanul közünk van. Mindebben rend van, ebben hiszek. De hiszek abban is, hogy e rend mögött szándék is van, melyet nem ismerek. Nevezd, ahogy akarsz. Én Gondviselésnek nevezem. Ez a szándék törődik velem, személyesen, büntet, vezet, elrendezi dolgaimat, a mélybe taszít, minden pillanatban ellenőriz, építi körülöttem a világot és épít engem a világban, felhasznál. Aki ezt nem érzékeli idővel, vaksi és süket. Minden mögött a Gondviselés van: ebben is hiszek.”

Már említettem *A mintázó* című istenes versét, most ide kívánczok *A hívők-höz* című versének néhány sora is: „Mi összegurult esőcseppek: emberiség, / egyre szétpárázó atomok, s egyre újra összeguruló, / valami titkos kohézió összetart minket mégis.” *A játékos* című versében pedig Istent játékszabály-

alkotónak nevezi: „Te vagy a kezdet és a vég Te vagy, / Te vagy a játék s Te vagy a szabály, / A pálya és a figurák Tiéd.” Figyelemre érdemes *A hideg csillagok alatt* című Márai-vers is, melyben a csillagok saját rendjüket, szerkesztett rendezettségüket dicsérik. A külvilágnak tudományos és a belső lélek világának spirituális megismerési kísérletét fontosnak tartja, ám prioritást élvez az immanens, belső spirituális utazás, mert az immanens utazás, paradox módon közelebb visz a transzcendenshez, mint a külvilágba tapogatózás a természettudomány csápjaival. Ez az egyénre szabott spirituális utazás azonban törvényszerűen magányos utazás. Az ember ugyan társas lény, de a lelkének belső tájai mindig kettesben maradnak Istennel. Ezt a gondolatot fejt ki a „Jézusról és az egyedül-létről” című fejezetben. „Jézus mondta, hogy aki őt követi, elhagyja családját, elhagy mindenkit.” Ebben a témában érdemes elolvasni „Az egyedül-létről” és az „Arról, hogy legokosabb egyedül maradni” címet viselő fejezeteket is. Ugyanakkor anyagi értelemben alázattal elismeri, hogy az emberi test az anyagi kiszolgáltatottság minden nyűgét viseli. De ezt az adottságot nem bánja, mert a lélek a lényeg. Az emberi test csupán alkatrésze a világnak, a végesség és romlás, pusztulás terhével. A testi betegségekre sem haragszik, azokra megadó és töredelmes alázattal, egyfajta vezeklésként, bűneinkért viselt méltányos ítéletként is tekint. A test „anyagfáradását és anyag-gyengeségét” a mulandóság elfogadásának természetes bölcsességével kell tudomásul venni. Ám a lélek maradandóbb, mint a biológiai testek, és maradandóbb, mint a vas vagy a kő. „Az igazi élmény az ember számára tehát elsőrendűen ennyi: önmagának megismerése. A világ megismerése érdekes, hasznos, gyönyörködtető, félelmes vagy tanulságos; önmagunk megismerése a legnagyobb utazás, a legfélelmesebb felfedezés, a legtanulságosabb találkozás.” Bizonyos értelemben agnosztikus, aki fenntartja a bizonytalanság és tévedés jogát, hiszen ember, és tévedni emberi dolog. Nem akar kinyilatkoztatni. Nem arról ír, amit tud, hanem arról, amit igaznak sejt. „S aki jobban tudja, mondja jobban.” Elveti azt az elképzelést is, miszerint az értelem elég a megértéshez. Egyéb, misztikusabb szenzorokra is szükségünk van. Az ember hamis felfuvalkodottsága, gőgje, ha tisztán elmédben bízol. Saját magad körül forogsz, és csigavonalban, spirálisan beleforgasz magadba, ahonnan nincs kiút. Gondosan elkülöníti az értelmi okosságot a szív-béli bölcseségtől. Az okosságot nem tekinti bölcsességnek, csupán idegrendszeri és értelmi fürgeségnek. Egy falusi kiskertjében kapálgató néni vagy bácsika lehet sokkal bölcsőbb, mint a világ legintelligensebb professzora.

Az „Arról, hogyan kell élni és írni” című fejezetben a régi nagy misztikus és spirituális bölcsék (vallásoktól függetlenül) alaptézisét tekinti életvezető elvnek, miszerint a kiteljesedett élet az Istenre hangolt élet. Istenbe szervesen kell beoltódnunk, Jézus szavaival úgy, mint a szőlővesszőknek a szőlőtőkékbe. Márai szerint: „Nincs nagyobb bűn és hiúbb kísérlet, mint többet vagy mást akarni, mint amit Isten kíván tőlünk.” A kristályos Isten-hittől elkülöníti a babonás, ezoterikus álvallásokat „A babonákról” című fejezetben. Ugyanakkor nem kel fel ellenük szektás vagy dogmatikus hevességgel és kérlelhetetlen szigorral.

Akik számmisztikákkal, totemekkel vagy tabukkal, vagy mágikus cselekményekkel automatának tekintik az Istent, azokra elnéző, de kissé lenéző, gunyoros mosollyal tekint. A spirituális emberlét gyermekbetegségének tekinti ezeket a rituálékat.

Márai *Füves könyvét* 1943-ban írta. Ez az életkor kevésbé a leülepedett tudásról és kikristályosodott bölcsességről szokott szólni. Inkább az életközépi válságról. Később, retrospektív jelleggel így idézi vissza újraolvasott művét: „Elofvastam a »Füves könyv«-et, bólogatva, mint aki helyesel. Ez a könyv sokkal okosabb, bátrabb és emberibb, mint én vagyok. Sokat tanultam is belőle. Igen, így kellene élni, gondolkozni, készülni az életre és a halálra” (Márai Sándor: *A teljes napló, 1943–1944, 33*). Összességében tehát élete végéig vallotta azonosnak önmagát a *Füves könyvben* manifesztálódott életközépi énjével és gondolataival, érzéseivel. Pilinszky szavaival fogalmazva: „Amiként kezdtem, végig az maradtam.”

Hegedűs 2. László: Tól-ig, részlet, 1999

Írók a gyermekekért

Az egyke kérdése a szépirodalomban

Az egygyermekes családmódel terjedése a dél-dunántúli paraszti közösségekben a 19. század végétől kezdve magára vonta az orvosok és társadalomtudósok figyelmét, azóta hatalmas történelmi és társadalomtudományos irodalmat teremtve a kérdérről.¹ Az okok föltárásában a szerzők véleménye eltért. Ki a parasztok anyagi kiszolgáltatottságával, az agrárszegénység függő helyzetével magyarázta az egykezés okait, ki pedig erkölcsi motívumokat keresett a háttérben. Változatos tényezőket kiáltottak ki bűnbaknak: valaki a nagybirtokot, valaki a földet egy tagban megőrizni akaró anyósok uralmát. A korabeli társadalomtudósok, írók és egyházi emberek közös vonása, hogy mindegyikük egy elemére figyelt a problémának. A megoldási javaslatok is széles palettán mozogtak, a paraszti hitbizomány Kodolányi János által népszerűsített gondolatától kezdve az átfogó szociálpolitika, anya- és gyermekvédelem intézményrendszeréig.

A magyar közéletben nem ritka jelenség, hogy az írók vállalnak szerepet bizonyos közéleti kérdések tudatosításában. Írónak lenni sokszor a közép- és kelet-európai térségben morális kiállást jelentett, gondoljunk az 1840-es évek Ifjú Magyarországra, a 19. század végi lengyel pozitivistákra vagy Oroszországban a Puskin és Tolsztoj személye körül kialakult kultuszra. Csoda lett

PAÁR ÁDÁM (1983) történész PhD, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója, a Bartók Béla Zeneművészeti Szakgimnázium történelemtanára. Legutóbbi műve: *A kosztümös film történelmé szemmel* (2022).

- 1 Hölbling Miksa: *Baranya vármegyének orvosi helyirata*. Bp., 1845, Buday Dezső: *Az egyke*. Bp., 1909, Deutsch Zsigmond és Tsa kiadása; Buday Dezső: *Az egyke Baranya vármegyében*. Bp., 1909; Fülep Lajos: *A magyarság pusztulása*. In *Népességrobbanás-egyke* (vál., bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Semlyén István). Bukarest, 1982, Kriterion Kiadó; Kiss Géza: *Ormányság*. Bp., 1986, Gondolat Kiadó; Paár Ádám: Buday Dezső, Fülep Lajos és Kodolányi János nyomában – Fejezetek a magyarországi egykekérdés történetéből. In *Család. Esszencia-kötetek* (szerk. Förköli Gábor–Juhász András–Paár Ádám–Szebényi Szabolcs). Bp., 2008, Bolyai Műhely Alapítvány, 174–195; Koloh Gábor: *Az ormánysági egyke-diskurzus pillérei*. In *Örökség, történelem, társadalom. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténelmi Egyesület 2018. évi, szentendrei konferenciájának tanulmánykötete* (szerk. Szívós Erika–Veress Dániel). Bp., 2020, Hajnal István kör – Társadalomtörténelmi Egyesület, 187–205; Koloh Gábor: *„Szántani lehet, de vetni nem muszáj” – Az ormánysági egyke története (1790–1941)*. Bp., 2021, Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

volna, ha az írók nem emelik be műveikbe a születésszabályozás kérdését. Noha a magyarországi politizálás a dualizmus korától kezdve mind hivatásszerűbbé vált, a népi írók mozgalmának ekkori felívelése, olvasottságuk a középosztály soraiban arra mutat, hogy az íróknak továbbra is kiemelt közéleti szerepük volt: sokak számára félúton álltak a magányos próféta és a népvezér között. Ekkor már nemcsak a baloldalon, hanem a jobboldalon is mind többen döbbsentek rá a tarthatatlan magyarországi szociális helyzetre és annak következményeire. A szélsőjobboldal a 30-as évek közepétől egyre nagyobb részt követelt a közéleti befolyásból és hatalomból, s emellett a jobboldalon kialakult egy nemzedéki alapú törés: a fiatal, háború és Trianon után felnőtt generáció sokkal érzékenyebben reagált a társadalmi válságjelenségekre.² Mindezek a népi gondolatban törtek felszínre, ami a népi írók mozgalmánál szélesebb, bár körvonalazatlan reformgondolat volt. A földkérdés és a magyar társadalom válságjelenségeként érzékelt paraszti születésszabályozás beletartozott a népi gondolatot megfogalmazó sokféle irányzat problémahalmazába.

Bár az utókor hajlamos úgy gondolni az egykezésre mint egy magyarországi, azon belül jellegzetesen dél-dunántúli paraszti mikrostratégiára, az egyke nem csak Magyarországon foglalkoztatta a társadalomkutatókat és politikusokat. A korabeli Svédországban is komoly riadalmat keltett a születések számának visszaesése. A két háború közötti skandináv társadalmakban az ún. jóléti állam modelljének kialakulása adott választ a társadalmi válságjelenségekre. Mindegyik skandináv ország jóléti modellje az adóreformon, a foglalkoztatottság növelésén alapult, ám akadtak országoként hangsúlyozott prioritások: Dániában a társadalombiztosítás, Norvégiában a munkanélküliség elleni küzdelem, Svédországban a gyermek-, anya- és családvédelem vált a korai jóléti modell zászlóshajójává. 1939-ben például Svédországban megtiltották az állapotos nők elbocsátását a munkahelyekről, bevezették a családi pótlékot, az ingyenes gyermekétkeztetést, lakásépítési kölcsönt nyújtottak a házasoknak, és az időskorra is gondolva, kiterjesztették a nyugdíjjogosultságot minden állampolgárra.³

Mindennek következtében Svédországban sikerült megállítani a népességfogyást. Mivel a magyar írók közül sokan tisztelettel tekintettek Skandináviára (Kodolányi János, Boldizsár Iván, Németh László), Magyarországon felismerték az „északi példa” nyomán a tervezett családpolitika fontosságát, ám érthetően az 1930–40-es években nem maradt idő egy átfogó program bevezetésére.⁴ Kezdetből hátráltatta a reformokat, hogy a világi és egyházi nagybirtokosok aggódtak bármely állami beavatkozástól, és nem mutatkozott fogékonyság

2 Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp., 1989, ÁKV-Maecenas, 452–454.

3 A svéd anya-, nő- és népesedéspolitikáról ld. Marie Grönvall: *A brief presentation of Swedish work and policies on Gender Equality*. Stockholm, 1998, Sida. 5; Andorka Rudolf: *Gyermekszám a fejlett országokban*. Bp., 1987, Gondolat Kiadó, 186–187; Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Bp., 2000, Osiris Kiadó. 47; Gallai Sándor: *A skandináv modell*. Bp., 1998, Aula Kiadó. 70.

4 Utalhatunk Kodolányi János *Suomi. A csend országa* és Boldizsár Iván *A gazdag parasztlakó országa* című könyveire.

a politikai erők közötti konszenzusra, ellentétben a skandináv országokkal, ahol a társadalompolitikai vízió képes volt a bal-jobb törésvonal meghaladására.

Az öt választott szerző földrajzi eloszlása egyenlőtlen: négyen reprezentálják a Dunántúlt, azt a régiót, amelyet a közgondolkodás a születésszabályozással azonosított, és egy szerző a Dél-Alföldet. Mint látjuk majd, a földrajzi lokalizáció meghatározza az egyes személyek attitűdjét a kérdéshez. Foglalkozási tekintetben újságíró, gazdasízt és orvos egyaránt akad közöttük, a korabeli társadalomban valamennyien egy középosztálybeli szinten éltek. Egy fő képviseli a női látószöveget, és míg a négy férfi a Horthy-korszakban kezdte el írói-közszereplői pályáját, addig Galgóczi Erzsébet az 1945 utáni rendszerben teljesedhetett ki, és sok tekintetben egy másfajta társadalmat látott. Konzervatív, népi és a kommunista eszmétől távolodó baloldali egyaránt akad a választott szerzők között. A lokalitásnak és a társadalmi szerkezetben elfoglalt pozíciónak egyaránt jelentőséget tulajdonítok abban, ahogyan e szerzők reflektáltak a születésszabályozás és népesedéspolitikai összefüggéseire. A dunántúliak megengedőbbek, és a paraszti sorsot vizsgálók belehelyezik a kérdést egy átfogó társadalompolitikai stratégiába. Ám egyikük jószándékához sem fér kétség.

Kodolányi János: *Földindulás* (1939)

A népi írók közül többen foglalkoztak a dél-baranyai Ormánság tájegységének sanyarú helyzetével. Illyés Gyula és Fülep Lajos mellett Kodolányi János igyekezett felhívni a figyelmet az ormánsági nép fogyatkozására, a nőket megnyomorító anyósuralom következményeire, a gyermekelhajtás egészségi-lelki hatásaira, és mintegy ezzel párhuzamosan, a helyi némettség gyarapodására.⁵ Kodolányi több drámát szentelt a kérdéskörnek, ám talán az 1939-es *Földindulás* a leghíresebb, amelyből igen korán, már a megírás évében filmet forgattak (2014-ben még egyszer megfilmesítették).⁶

A dráma cselekménye egy meg nem nevezett ormánsági faluban játszódik. A történet temetéssel kezdődik. A református lelkipásztor vádbeszédnek beillő szónoklata szerint az elhunyt „itt fekszik magányosan, nincs mellette felesége, aki ezen a magányos órán könnyet ejtsen érte. Ő már kint porladoz a temetőben. Nincsenek gyermekei, meddő maradt a szerelme. Nincsenek unokái. Sőt, nincsenek rokonai sem. Pintér Dávid utolsó hajtása a törzsnek, mely egy ezredéven keresztül virágzott és gyümölcsözött. Kérdem ennél a koporsónál, vajon megéri ez a nép a következő száz esztendőt. Ki tudja, holnap kit szólít el közületek az Úr, melyik udvaron sír fel a gyászének, melyik ház marad üresen, melyik föld szántatlan, vetetlen. Hol kopog a kalapács, hol hal ki az élet.”⁷

5 Kodolányi Jánosról ld. itt: Bíró Zoltán: *Két nemzedék. A magyar irodalom két nagy nemzedéke a 20. században*. Bp., 2001, Nemzeti Tankönyvkiadó, 169–170.

6 *Földindulás* (Cserépy Arzén, 1939), *Földindulás* (Pozsgai Zsolt, 2014).

7 Kodolányi János: *Földindulás*. In uő: *Földindulás*. Bp., 1989, Magvető Könyvkiadó, 175–176.

Alig ravatalozták fel a halottat, máris megjelenik a német gazda, aki alkuszik Pintér Dávid házára. A sváb Weintraub ellenszenves ábrázolásán nem csodálkozhatunk, mert az 1930-as években általános volt a felfogás, hogy a dél-baranyai németiség kiszorítja lakóhelyéről a törzsökösnek tekintett református magyarságot. Pontosabban fogalmazva, a magyarság a túlhajtott születésszabályozással önmagát számolja fel, a szaporább, és nem mellékesen, törekvőbb (és/vagy törtetőbb) németiség javára. Kodolányi nem győzte korholni az önpusztító stratégiák gyakorlásáért az ormánsági magyarságot, de azért a korholásba megértés és szeretet vegyült: érteni akarta az okát.

Kodolányi pellengérré állítja a „maga ura” parasztgazda fukarságát. Böbek Samu képvisel egy jellemet: az önző, látszólag rideg, valójában szenvedélyes, de érzelmeit kényszerűen elfojtó parasztot, aki büszke, sőt gőgös személyi és anyagi függetlenségére. Böbek Samu inkább típus, mint személyiség. Emberi érzései alig vannak. Felesége erélytelen és tudatlan asszony, ami nem csoda: valószínűleg ő túl van néhány gyermek szándékos elveszejtésén, és ez nem saját döntése volt, hanem behódolt a férj családjá meg a helyi közösség zsarnokságának. Böbekné azt mondja: „ha már papot tartunk, mondhatott vóna okosabbat is”. A bíró azzal replikázik, hogy „okosabbat igön, de igazabbat aligha”.⁸

A paraszti munkában megfáradt, magatehetetlen idősekkel szemben lányuk, Juli és férje, Kántor János az új idők hajnalát jelzik: fiatalok, erősek, öntudatosak, és hajlandók szembeszállni a családi és közösségi önkénnyel. Többször megkísértik a fiatal párt. Előbb Böbekné elhívja a Piókás nevű magzatelhajtó aszszonyt. Jellemző módon Böbekné úgy fogja fel, hogy segít a lányának. Kántor János, amikor megtudja, hogy mire készülnek, kidobja Piókást a házból, majd egy veszekedést követően elhagyja a házat. Ekkor még Juli nem követi, ezért János megtagadja a feleségét. Később a fiatalasszony elveszíti a magzatát, és Böbekné azt mondja az orvosnak, hogy a lány leesett a létráról. Az orvos szavai-ból megtudjuk, hogy ez gyakori kifogás ezen a vidéken. Megmondja Böbekéknek, hogy Julinak nem lehet többé gyermeke, „előbb kellett volna vigyázni, hogy le ne essék a létráról”. Érzéketlennek ható módon hozzát teszi: „Ez az a létra, amiről a pokolba zuhannak.”⁹

Óhatatlanul eszünkbe juthat e jelenet olvasásakor Móricz Zsigmond *Barbárokja*: a bíró, azaz a középosztálybeli hivatali ember, a hatalom képviselője és a juhász éppúgy nem értik egymást, mint ahogyan az orvos és a paraszt. A hatalom emberei a magasban, paragrafusokból szőtt kerítések mögül tekintenek az iskolázatlan, önhibájukon kívül, részben önhibájukból reménytelen helyzetbe jutott emberekre. Piókás után a második kísértést Zsuzsi képviseli, akinek révén a vallási szektásság megéri Juli. Kodolányi a szektákban éppúgy egy tévutat látott, mint az egykézésben, nem csoda, hogy hősnője nem követi ezt az utat. Végül az öreg Böbek meghal, Juli ismét állapotos lesz, és férje visszafogadja.

8 Uo. 177.

9 Uo. 209.

Kodolányi számára Kántor János az új ember, aki képes kirángatni a falut (és úgy általában, a falu által szimbolizálva, az Ormánságot, a Dunántúlt, sőt akár az országot) a reménytelenség mocsarából. Ilyen értelemben Kántor megfeleltethető azoknak a paraszti hősöknek, akik a 20. század elején föllépnek az irodalomban mint egy közösség (majdani) vezéralakjai. Ráismerhetünk a figurában Reymont *Parasztok* című regényének Antek Borynájára éppúgy, mint Szabó Dezső *Az elsodort faluja* Bőjthe Jánosára. A három főhős közös vonása a feszültség a falu szokásrendjével, amelyet egy-egy idősebb családtag (az apa vagy após) szimbolizál. Közös vonás, hogy az írók nemcsak magánéleti és a közösségi boldogság szempontjából tartották fontosnak a változást, hanem nemzetvédelmi okból: Reymont regényében és Kodolányi drámájában a németek, Szabó Dezsőnél úgy általában az idegenek úgy jelennek meg, mint akik leleményesebbek, ügyesebbek, szorgalmasabbak, egyszersmind törtetőbbek a sokszor maradi hajlamú, rossz szokásokba beleszokott mazur és ormánsági parasztknál, akik nem számíthatnak sem földesuraik, sem a hatóság, sem az egyházak valós támogatására. Az urak, a hivatalnokok maguk is részben idegenek, részben pedig, ha lengyelek és magyarok, részvétlenek a paraszti sors iránt. Vagy nem is részvétlenek, csak olvasottságuknál, iskolázottságuknál fogva más szellemi régiókban mozognak, más érdeklődéssel rendelkeznek, és a változatlan falu eltaszítja őket. Ilyen állapotban, kétfelől szorongatva, illetve magukra hagyottan a szegényparasztok csak önmaguktól, illetve a Kántor- és Boryna-féle, alulról kiemelődött szervező egyéniségektől várhatják egy új tavasz beköszöntét. Míg Kodolányi drámájában felsejlik egy pozitív jövőkép, ilyet nem találunk Tatay Sándor novelláiban.

Tatay Sándor: *Álmos délután* (1939) és *Az egyetlen* (1940)

Kodolányi drámájához hasonló közegben játszódik a jó évtizeddel fiatalabb Tatay Sándor *Álmos délután* című novellája. Az evangélikus lelkészcsaládból származó fiatalember *Az eke* című 1931-es regényével lépett az irodalom területére. Tatay leginkább a *Ház a sziklák alatt* című 1947-es novellájával és Makk Károly ebből készült filmjével, valamint a *Kinizsi Pál* című ifjúsági regényével szerepel a köztudatban, ám az 1930–40-es években Szabó Dezső és a népi írók hatását mutató novellákkal vonta magára a figyelmet.¹⁰

Míg Kodolányi drámája kötődik egy konkrét tájegységhez, *Az Álmos délután* és *Az egyetlen* történetéről nem tudjuk meg, hol játszódnak, Tatay hősei bárhol élhetnének. Bár időben *Az egyetlen* íródott később, mégis érdemes ezzel

10 Ágh Attila: Utószó. Költő a sziklák alatt. In Tatay Sándor: *Ház a sziklák alatt*. Bp., 2010, Nap Kiadó, 81–90; Kovács Emőke: 110 éve született Tatay Sándor, a Badacsony szerelmese. *LikeBalaton*. <https://likebalaton.hu/telepules/balaton/hireink/110-eve-szuletett-tatay-sandor-a-badacsony-szerelmese-151677/>, letöltés dátuma: 2024. 11. 02.; *Ház a sziklák alatt* (Makk Károly, 1958).

a novellával kezdeni, mert a két öreg Böbek szinte megféleltethető Tatay paraszti házaspárjának. Az egyes szám első személyben, szenvtelen, tárgyilagos hangvétellel elmesélt történetben az író felfigyel egy gyászoló parasztasszonyra a kórházban. Az asszony orvosnak hiszi a férfit, és megragadja a karját. Ezt követően az író meghallgatja az asszony és férje, valamint az orvos párbeszédét. Amikor az orvos azt mondja, hogy a fiú élete Isten kezében van, az asszony tiltakozik: „Ez nem az Isten akarata – kiáltott az asszony újra. – Hát mondom, hogy az egyetlen fiam. Ha meghal, mindennek vége.” A férje hozzáteszi komoran: „Ötvenöt hold vár rá egymagára.”¹¹ A férj átkozódásából felsejlik a tragédia oka: az asszony meddő, és mint utal rá, az anyja volt az, aki kényszerítette, hogy vetesse el a gyermekeket.¹²

Az *Álmos délután* cselekménye ott indul, ahol a *Földindulás* temetési jelenete véget ér. Egy testvérpár, Tüke István és András birtoka dobra kerül. Mint kiderül, a testvérpár gyermektelen. A falu hatalmasságai – a bíró, a jegyző, a közgyám – ultiznak, és észre sem akarják venni a két esendő parasztembert, akik másfél óráig ácsorognak a kapuban. Végül a jegyző kikiabált a kapun a két parasztnak: „Na, jöhettek!” A tanácssteremben a bíró és közgyám látszólag patriarchálisan viszonyulnak hozzájuk, Istvánt csak Istóknak becézik, de valójában annyiba se veszik a mezítlábas testvérpárt, mint „két utánuk lődörgő kutyát”.¹³ A bíró a fejére olvassa Istóknak, hogy mennyi tejet, zsírt, lisztet kölcsönzött neki, és kijelenti, hogy tartozik neki 370 pengővel. Végül kiderül, hogy van egy lappangó titok Istók és felesége életében. A bíró azt mondja: „Múlt héten meg azzal jöttél, hogy adjak neked húsz pengőt. Igaz-e?” Istók válasza, hogy „bizony köllene, mondok, mert a bábának tartozom vele a feleségem miatt”.¹⁴

Mivel kiderül, hogy Istóknak nincs gyermeke, nyilvánvaló, hogy a bába nem világra hozta, hanem éppen megölte a gyermeket, feltehetően a szülők kérésére. Mennyi pénzzel tartoznak? Miután Istók eladósodott a bírónál, András pedig magatehetetlen, a földet kénytelenek árverésre bocsátani. Az árverés nem több mint „úri huncutság”: „Senki sem jött a licitára, tudták, hogy úgylis a bíróé lesz a föld. Dobolás után itt is, ott is összesúgtak efölött a faluban, hogy mégiscsak csúnya dolog így elbánni ezzel a két öregedő nyomorékkal, de senki nem mondta meg a bírónak, és senki sem jött el rálicitálni.”¹⁵

Amikor Istók félenken érdeklődik a bírótól, hogy mi lesz Andrással, a bíró azt mondja, majd a tisztelendő úr gondoskodik róla. Arra a felvetésre, hogy a tisztelendő úr is öreg, a bíró azt feleli: „Akkor is lesz valahogy a sora. Öleg sok jó ember van a faluban.” „Bizony sok van”, hagyja helyben Istók. Tatay szenvtelen hangon szól a két elárvult lélekről, akik magatehetetlenül, mezítláb téblábolnak

11 Tatay Sándor: Az egyetlen. In Tatay Sándor: *Árva lelkek*. Bp., 2011, Fapadoskonyv.hu Kft., 37.

12 Uo. 38.

13 Uo. 6.

14 Uo. 7.

15 Uo. 9.

a bíró szobájában. Ez a szenvtelenség fokozza az olvasó tehetetlenségét: nincs módja segíteni ezeken az embereken. Nincs menekülés ebből a sorsból. A gyengeelméjű András és Istók, a beteg feleségével egy nap alatt elvesztették mindenüket. „Ment a két ember, akinek nem volt egy talpaltanyi földje sem. Sem a falu határában, sem sehol a kerek világon. Mentek ki a kapun, a hosszú utcán végig. A nap már olyan alacsonyan járt, hogy a talpuk alá tűzdelte sugarait, mintha fel akarná emelni őket. Meztelen lábukkal olyan halkán léptek, szinte lebegtek, mint két angyal.”¹⁶ Az angyal-motívum jó átvezetést jelent dr. Tornyai János művéhez.

Dr. Tornyai János: *Gyere, kicsim!... Gyere!* (1939)

A parasztcsaládból származó hódmezővásárhelyi orvos, dr. Tornyai János (nem azonos földijével, az azonos nevű Tornyai János festővel) élethivatásának tekintette a küzdelmet a magzatelhajtás ellen. A négy regényt író Tornyai neve nem szerepel az irodalmi lexikonokban. Ő nem hivatásszerű író, hanem „író orvos” volt. A vallásos érzés és a közjó szolgálata iránti elkötelezettség áthatja a műveit. Az irodalmat alárendelte egy nagy célnak: hogy ráébressze a társadalmat és a döntéshozókat a „magyar Taigetosz”, azaz az egyke általi veszélyre.¹⁷ E célból a *Gyere, kicsim!... Gyere!* című regényét Horthy Miklós kormányzó feleségének, Purgly Magdolnának ajánlotta, és el is küldte neki a regényt. A könyv 1991-es kiadásához mellékeltek az államfő szárnysegédje, vitéz Gerlóczy Gábor által írott választ, melyben tolmácsolta a kormányzóné köszönetét a szerzőnek, és értesítette, hogy a könyvet elhelyezték az ajándéktárgyak múzeumban.

Ami Kodolányi és Tatay műveihez képest újdonságot képvisel, az az, hogy Tornyai erősen vallási, azon belül katolikus értelmezési keretet ad az egyke bírálatának, másrészt nem a falusi, hanem a városi magzatelhajtás áll a könyv középpontjában. Tornyai talán úgy gondolta, hogy az olvasókat jobban megérinti a történet, ha elemeli a kérdést a paraszti környezettől, és egy olyan köztes pozíciójú családot mutat be, amellyel könnyű azonosulni a társadalom minden csoportjában.

A *Gyere, kicsim!... Gyere* cselekményének kiindulópontja nagyon hasonló Fejős Pál *Tavaszi zápor* című 1932-es filmjének drámájához: egy vétkező nő halála után a Mennyben lehetőséget kap a javulásra, és közben beavatkozhat a földiek életébe, óva lányát. Szigetiné, egy mérnök felesége arra kényszerül, hogy vezekeljen a túlvilágon a bűnéért: egyrészt második gyermeke elhajtásáért, másrészt, mert bűnös szerelmet ébresztett a szomszédban lakó Komáromy Géza báróban.

16 Uo. 11.

17 Dr. Tornyai János: Nemzeti életpolitika a halálpolitika ellen: a Magyar Szent Bölcsőrend. h. n., 1939. 5. https://mtda.hu/books/tornyai_janos_nemzeti_eletpolitika.pdf, letöltés dátuma: 2024. 11. 01.

Az Úr azzal bünteti az asszonyt, hogy a túlvilágról látnia kell férje halálát a repülőgép-balesetben, majd kislánya, Évike hányattatását: előbb a római katolikus pap, a család régi barátja, Kovács András atya veszi magához a gyermeket, ám hamarosan a plébános is meghal, ezután takarítónője, Örzse néni fogadja be a kislányt, de ki kell költözniük a parókiáról. Előbb Szigetinének látnia kell kislányát, amint kényszerűen koldul Örzse néni vak férjével, majd a kislány árvaházba kerül.

Végül egy tanítókisasszony magához veszi a kis árvát. Az Úr megbocsát Szigetinének, de kötelességévé teszi, hogy őrangyalként hirdesse az anyáknak a gyermekélet szentségét: „Irgalmam legyen osztályrészed a további létben. Szolgáim közé állítalak s kis leányod felett is őrködöl! Beosztásod súlyos, nagy szolgálatot jelent, de kegyem kísérni fog nehéz útaidon. [...] Légy az Anyaság szent vágyának őrangyala és vidd diadalra a Földön akaratomat. Szállj a szeleken és a nap sugarán, merre csak embert plántáltam a Földtekén és szent anyaságszomjat a lélek mélyén. Ördöghintette magvak már szerteszét szórattak s akaratom az, hogy az mind pusztuljon és ne verjen csírárt többé az anyalélekben. Szolgálatodra áll majd munkádban tavaszragyogás és napsugár, harangzúgás és csillagfény, nyugodt éjszakáknak suhanó szellője és hangod belemélyed az anyalelekbe. Átélt kínjaidat ne feledd, és szólj majd róla az anyáknak.”¹⁸ Szigetiné boldogan teljesíti az isteni parancsot. Amerre szállt angyalszárnyakon, hirdette az anyáknak, hogy „a gyermekeket szívből imádjátok! / Isten ajándékát el ne dobjátok! / Szörnyű az égi sors, mi vár az anyára! / Jaj, ne hallgassatok az Ördög szavára!”¹⁹

Teltek-múltak az évek, és Éva csinos, bájos óvónővé érik. Egy jótékonyági koncerten találkozik gyermekkori játszópajtásával, Pistával, azaz Komáromy Istvánnal, annak a Komáromy bárónak a fiával, aki bűnös szerelemre lobbant a szerencsétlen Szigetiné iránt. A báró egymáshoz közelíti a fiatalokat, ezzel próbálván jóvátenni a múltat. Emellett, ismerve Évi sorsát, egy Vigadóban rendezett jótékonyági estélyen az anyákhoz intézi szavait, amelyeket valójában Szigetiné súg a fülébe.²⁰ Éva és István élete egybefonódik, de nem csak az övék: az Úr egyesíti Szigetiné és férje lelkét, egy új csillagot alkotva kettejükből, az Anyaszívek Csillagát.²¹ „Ragyogj Órcsillagom! Ragyogj! – szólott az Úr – Az Emberművem mindenképp felett szeretem!... Megpróbálok ugyan sokszor, de mégis magam felé vezetem!... S a csillag ragyogott tovább!... Ragyog máig!... És ragyog az idők végtelenéig. És fényében, az Ember felé, árad szünös-szüntelen, az Isten akarata szerinti intelem.”²²

18 Dr. Tornyai János: *Gyere, kicsim!... Gyere!* Bp., 1991, Lánchíd Kiadó, 113–114.

19 Uo. 114.

20 Uo. 195.

21 Uo. 234–235.

22 Uo. 254.

A két szerző művét, a közöttük levő eszmei és műfaji különbségek ellenére, érdemes kissé párhuzamosan szemlélni, mert két olyan íróról van szó, akik erősen kötődtek a Dunántúl északi részéhez: Fekete e tájon tanult, Galgóczi pedig itt született, és újságírói, majd közéleti tevékenysége is jórészt ide kötődött. A német-magyar erőterben elhelyezkedő, történelmi okból erősen katolikus hagyományú Észak- és Nyugat-Dunántúl, ahol korábban hatalmas egyházi latifundiumok terjeszkedtek, nem tartozott 1945-ben a Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt kedvenc régiói közé. Kialakult az a felfogás, hogy a Dunántúlon, főleg annak északi és nyugati régiójában kevesebb a demokratikus tradíció, mint az Alföldön. Rákosi Mátyás, a kommunista párt főtitkára egy pártértekezleten kijelentette, hogy „a magyar parasztság demokratikusabb, politikusabb zöme a Dunától keletre van”.²³ Az 1947. augusztus 31-ei választás után a parasztpárti titkárok jelentéseiben sorjáznak a negatív (vagy annak szánt) jelzők azon Győr-Moson megyei falvak nevével, ahol a pártjuk gyengén szerepelt: „a községben sok nagygazda van. Evangélikus, egykézésnek induló parasztok”, „evangélikus, egykézésnek induló község”, „sok a nagygazda. Jobboldali befolyás erős. Elmaradt, egykézésnek induló község.”²⁴

A minősítések között megjelenő „egykező” jelző szoros összefüggésben állt a Dunántúl „konzervatív” jellegével. A kommunisták és a parasztpártiak úgy látták a Dunántúlt, mint a világ és egyházi nagybirtok földjét, ahol babona terem. A paraszti születésszabályozás túlzott mértékét visszavezették a nagybirtokok szorításában élő és földszeretetőben a zsugoriságig jutó kisbirtokos parasztok anyagi önzésére. Eszerint az egyke egyik gyökerével a társadalmi makrotényezőkre, a másikkal a mikrostratégiára támaszkodik: anyagiasság és fullasztó családi élet, más szóval papi és anyósuralom.²⁵

A *Hajnal Badányban* című Fekete István-regény az egyéni érzelmek oldaláról fogja fel az egykekérdést.²⁶ Egyúttal jó példa a regény arra, miért nem érezték át a kommunisták és parasztpártiak az egykezésbe menekülők életét:

23 *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció, 1944–1948* (szerk. Horváth Julianna – Szabó Éva – Szűcs László – Zalai Katalin). Bp., 2003, Napvilág Kiadó, 657.

24 Politikatörténeti Intézet Levéltára 284/3-9. A vármegyei titkárok összefoglaló jelentései az 1947. évi országgyűlési választások eredményeiről, a helyi pártszervezetek helyzetéről.

25 A néprajzi kutatásokban érdekes adalékokat találunk az anyósok és menyek közötti viszonyra. Timaffy László geográfus, néprajzkutató írta szigetközi kutatásai alapján: egy cikolaszigeti adatközlője „már nagymama volt, amikor kiléphetett a menyecskesorból (!) és a maga ura lett, mert meghalt az utolsó pillanatig parancsoló anyósa. Ő vallotta nekem egyszer bizalmas beszélgetésünk során, hogy igen jó anyós igyekszik lenni, nehogy a menyé és vejei megtudják, mennyit túrt, szenvedett ő életében.” Dr. Timaffy László: *Szigetközi krónika*. Győr, 2016, Hazánk Kiadó, 144.

26 E regényt részletes elemzésre került korábban: Paár Ádám: *Árva, dzsentrí, cseléd és gazdatiszt* (Társadalmi nézetek Fekete István 1940-es évekbeli műveiben). *Hitel*, 2024/10, 78–91.

utóbbiakat, miként a parasztpárti jelentések tanúsítják, gyakran azonosították a jómódú paraszti rétegekkel. A főszereplő kishemesi molnár egyetlen gyermeke, Panni a mesék világában él. Amikor anyja meghal, a gyermektelen Padosék veszik magukhoz. Padosné lányaként szereti Pannit, ám túlzásba viszi a szeretetet: megpróbálja a lány házasságát elboronálni annak tudta nélkül. Fekete finom pszichológiai rezdülésekkel utal arra, hogy a gyermektelen nők gyakran menekülhetnek a gondoskodó szeretetbe egy idegen gyermek fölé, ám ez könnyen vezethet a gyermek boldogtalanságához. Hiszen Panninak van kedvese gyermekkori pajtása, Mátyás személyében. Panni kijelenti öntudatosan, hogy nem akar visszamenni a vele egyébként mindig jól bánó, kényeztető Padosékhoz, mire Padosné megsértődik.²⁷ Végül azonban hajlandó elengedni a lányt, aki összeházasodik Mátyással, és a regény végén magához öleli gyermekét.

Galgóczi életművének kibontakozása a mezőgazdaság kollektivizálása utáni időszakra tehető.²⁸ Már az 1950-es évek utáni, a szocializmus által brutálisan megváltoztatott vidéki társadalmat ábrázolta riportjaiban és novelláiban, akkor, amikor a kommunista propaganda azzal kecsegtetett, hogy gépesíti a termelést a nagyüzemben, egyszerre eleget téve a fizikai munka megkönnyítése, a munkaidő felszabadítása és az igazságos elosztás követelményének, így sem a múltból ismert sokgyermekes kiszolgáltatottság, sem a gyermekvállalástól tartózkodó fukarság nem lesz szükséges a jövő társadalmában. Galgóczi szembesítette az olvasóit azzal, hogy a termelőszövetkezetek megszervezése és működése egyáltalán nem teremtett ilyen idilli állapotokat.

A *Közel a kés* című thriller hangulatú novellában Csiszár Imre, a kollektivizálást elutasító, kulákként megbélyegzett kisbirtokos paraszt hazakiséri a kocsmából Szalánczki János téeszelnököt. Utóbbi számára az út egy lelki tortúra, mert végig azt várja, mikor veszi elő Csiszár a kését. Miközben Szalánczki rettegve megy mellette, folyamatosan figyelve útítársa mozdulatait, Csiszár elmeséli a családjá tragédiákban bővelkedő életét. Fizikai fogyatékos, vallási fanatizmus, testvérgyilkosság, kuporgatás, röviden mindaz előkerül, amelyet a népi írók és szociográfusok oly sokszor írtak a magára hagyott falu társadalmáról. A cselekmény pontos helyszíne nem ismeretes, de az utalások arra mutatnak, hogy a történet valahol a Sokoróalján játszódik.²⁹ Győr és Pannonhalom vonzáskörzetéről van szó, egy olyan tájról, amelyet az ország közvéleménye a modernizációval és iparosítással, a fejlettséggel és jóléttel azonosított, és azonosít lényegében ma is. Csakhogy ritkán gondolunk bele, hogy miként ma, egykoron is a trianoni ország Budapest után második legnagyobb iparral rendelkező városa, Győr húzta föl a régió szintjét, és azok a falvak tudtak

27 Fekete István: *Hajnal Badányban*. Bp., 1974, Móra Ferenc Könyvkiadó, 281.

28 Életét feldolgozta Berkes Erzsébet: *Galgóczi Erzsébet*. Bp., 2001, Új Mandátum Könyvkiadó.

29 Galgóczi Erzsébet: *Közel a kés*. In Galgóczi Erzsébet: *Mama öltözik*. Bp., 1999, Osiris Kiadó, 119-120.

részesülni a fejlettség áldásaiból, amelyek Győr mellett vagy a vasútvonal mentén feküdtek.³⁰

Az egykekérdés előkerül Csiszár Imre családtörténetében. Nővérét egy szigetközi gazda vette el. „A mi környékünkön nem divat az egyke”, mondta Csiszár, „a Börcsink [ti. a nővére – P. Á. megjegyzése] falujában sem, de nem akar több gyereket”. Fia megszületése után ezért az asszony elterjesztette, hogy beteg. Ámde az egyetlen gyermek meghalt agyhártyagyulladásban. „Most mi lesz a vagyonnal? Ha beteg, és mégis szül, kitudódik, hogy hazudott, és oda a renomé.”³¹ Vagyis elvileg női egyenjogúság ide vagy oda, a látszatra adni kell. Egy székesfehérvári zarándoklat az 1935-ben elhunyt, tiszteletre méltóként becsült Kaszap István jezsuita novícius sírjához segített az asszonyon, hamarosan három gyermeke született.³² A létező szocializmus maró kritikájaként is felfogható, hogy az elvben jogegyenlőségben részesített parasztasszonyok jobban bíznak a népi vallásos kultuszban, mint az állami egészségügyben. Végül Csiszár, miután elmondta életét, hazament, magára hagyva a rettegéstől ekkor már félholtta vált Szalánczkit, aki sokáig ült háza küszöbén, várva, mikor csapnak fel a lángok. Másnap tudta meg, hogy a végsőkig elkeseredett Csiszár megölte a feleségét.

Párhuzamos egykediskurzusok

Mint az eddigiekből kiderülhetett, a születésszabályozás jelensége a maga sokrétű demográfiai, szociális, pszichológiai és egyéb következményeivel intenzíven foglalkoztatta a tollforgatókat, jöjjenek azok akár paraszti, akár középosztálybeli környezetből.

Mindegyik író tisztában volt a népeségfogyás társadalompolitikai súlyával. Kodolányi az, aki a legharagosabban ír az egyke mögött meghúzódó anyagi és lelki okokról. A *Földindulásban* Kántor János személyében fölléptet egy pozitív karaktert, aki képes és kész tenni a közösségért. Kántor és Juli, valamint gyermekeik a megújulás szimbólumai. Tatay Sándor novelláiban nincs megtisztulás a válságba jutott létformától. Tornyai az egyetlen, akinél a földöntúli szféra látványosan beavatkozik az emberi sorsba. Regényében a földi és mennyei létszférák révén mintegy párhuzamos történetet alkot, és a cselekvés kihelyeződik a mennyei szférába. Fekete és Galgóczi műveiben az egykekérdés éppen csak megjelenik, és érdemben nem befolyásolja a cselekményt, ám a családi konfliktusok fontos szerepet kapnak az előzményekben, a hősök jellemfejlődésében.

30 Ld. a Győr megyei mezőgazdasági munkások és szegényparasztok életéről Bejci Németh Andor: *A naposabb oldalon*. Bp., 1937, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

31 Galgóczi: i. m. 113.

32 Uo. 114.

Az egykekérdésnek a Horthy-korszakban volt nemzetvédelmi aspektusa. A szerzők közül az egykejelenségnek ez az oldala leginkább Kodolányit izgatta, aki gyermekkorában, Pécsváradon, illetve Vajszlón közelről láthatta egy magyar–német erőterben a baranyai magyarság fogyatkozását és a helyi sváb lakosság anyagi gyarapodását.³³ Fekete István regényeiben nem találjuk a születésszabályozás és népességfogyás nemzetvédelmi szempontját. Kodolányi és Fekete látásmódja közötti különbséget magyarázhatja a két író eltérő gyermek- és ifjúkora, valamint az, hogy nem azonos módon találkoztak a német nemzetiséggel, így egészen más perspektívából látták a német–magyar együttélést. Kodolányi egy érzékeny életkorban, kisgyermekként egy olyan baranyai közigébe került, amelyben közelről tapasztalhatta a magyarság anyagi pusztulását és a svábok (relatív, a magyarsághoz képesti) jólétét.

Fekete Somogy megyében született, egy olyan törvényhatóságban, amelyet a nemzetiségi kérdés történelmi okból kevésbé érintett, és Feketének jó emléke maradt a sváb parasztlány dajkáról, Margitról.³⁴ A somogyi ifjú gazdászhallgató egy északnyugat-magyarországi kisváros, Magyaróvár akadémiáján folytatta tanulmányait, abban a Moson megyében, ahol a német nemzetiség abszolút többségben volt, ugyanakkor a német nemzetiségi agitáció lepergett a helyi németek, az ún. heidebauerek többségéről. Másként érez az, aki érzékeny, nemzetféltő attitűddel egy peremvidéken él, és más, ha egy olyan környezetben lakik, ahol a békés érintkezés mindennapos és magától értetődő. Metaforáival kifejezve, Kodolányi az ostromlott végvárérzülettel, Fekete a szigetlakó attitűdjével szemlélte a nemzetiségi együttélést. Fekete német többségű – de magyarbarát – környezetben tanult a magyaróvári akadémián, amely magyar szigetet képezett a mosoni (amúgy békés) német tengerben. Tornyai sem foglalkozik az egyke aspektusával, mert az ő számára a jelenség teljes egészében morális kérdés, amit egyetemes vallásos beszédmódba helyez. Nem mellékesen, Hódmezővásárhelyen élve, kevésbé érezhette a németiség gyarapodását.

Kodolányi összevetette a magyarok és svábok magatartását, attitűdjét a gazdálkodáshoz. A sváb gazda, Weintraub, aki alkudozik Pintér Dávid házára, szembesíti a bírót azzal, hogy a magyarok nem dolgoznak, esznek-isznak, miközben a svábok dolgoznak, és lám, sokgyermekes elégedettségben élnek, míg egyik magyar házat a másik után szögezik be.³⁵

Az egyke következménye, hogy a parasztgazdák a széltől is óvják az egyetlen gyermeket, különösen a fiúgyermeket, aki tovább viszi majd a birtokot. Jellemző, hogy Böbek Samu, az önző, rideg gazda azon aggódik, hogy unokáját elengedték a temetésre, holott szerinte gyermeknek nem jó halottat látni. Amikor Kántor János közli, hogy a kisfiú elment csúszkálni a jégre, Böbek felhorkan: „A jégre? Hátha beszakad a vízbe? Osztán megfázik, megbetegszik? Ez az egy

33 Papp István: *A magyar népi mozgalom története, 1920–1990*. Bp., 2012, Jaffa Kiadó, 77.

34 Fekete István: *Ballagó idő*. Bp., 1974, Móra Ferenc Könyvkiadó, 5.

35 Kodolányi: i. m. 178.

gyerök van, aztán erre se vigyázol?”³⁶ Kántor János szeretne még gyereket, de hirtelenharagú apósa erről hallani sem akar: „Mer ahelyett, hogy arra a kisgyerökre vigyáznál, óvnád a széltül is, azt akarnád, hogy legyen még kettő-három, vagy bár egy tucát is.”³⁷

A vallásos diskurzus csak Tornyai művében kap hangsúlyt, éppen abban a regényben, amely a paraszti sortól legtávolabb játszódik, és a szerző egy sok tekintetben köztes állapotú családot választ kiinduló helyzetül. Tornyai és Kodolányi törekednek leginkább arra, hogy a kormányzatot gyakorlati cselekvésre buzdítsák. Tatay megelégszik az élethelyzetek, sorsok szenttelen hangvételű, kissé balladás homályú bemutatásával, ám ez legalább annyira megdöbbenheti olvasóit.

Elvben mindegyik író támogatott (volna) valamilyen előremutató kormányzati társadalompolitikát, de hogy konkrétan hogyan, milyen módon, arra vonatkozóan az elképzelések divergáltak. Kodolányi például a Huszár Károlynak, a képviselőház elnökének ajánlott *A hazugság öl* című memorandumában javasolta az örökösödési törvény megváltoztatását, amit Tornyai önmagában véve nem tartott elégségesnek, és Magyar Bölcsőrend néven társadalmi mozgalom szervezésére buzdított, e cél érdekében igyekezett patrónust találni Purgly Magdolna kormányzóné személyében.³⁸ Tervezetük megvalósítására kevés idő maradt. A magyar elit a Horthy-korszakban a rászorultsági szociálpolitika elvét vallotta, amely kizárólag végszükség esetén foglalkozott a szegénység okozta problémákkal, azt lehetőleg inkább a községek, egyházak hatáskörébe utalta. A népi írók által példának tekintett skandináv modell előrébb járt: ott már a két háború között megvalósult az alanyi (állampolgári jogú) szociális gondoskodás, igaz, hosszú társadalmi harc és rosszabb természetföldrajzi, azonban hasonló demográfiai viszonyok között.³⁹

A mai embert talán zavarhatja, hogy az írók, Fekete és Galgóczi kivételével, az egykekérdést – legalábbis felületi szinten – a nők, az anyák vállára helyezik, és ritkán szólnak a leendő meg tényleges apák felelősségéről, úgy általában a férfiszerepekről. Ám ha eme állítás mögé tekintünk, ez az állítás csak Tornyai látásmódjára igaz (de ha Komáromy báró felelősségére gondolunk, még itt sem egészen), a többiekénél árnyalhatjuk a képet: Kodolányi és Tatay bírálják az anyós- és apósuralmat, a tudatlan, a vejükkel, menyükkel zsarnokoskodó szülöket, a babonás bábákat, a rest hivatalnokokat, és végső soron felelőssé teszik a szociális és egészségügyi közállapotokért a családi, lokális, régiós és országos hierarchiát. Bár az orvosok járnak a legjobban, közöttük több szimpatikusan ábrázolt, lelkiismeretesnek és humánusnak megrajzolt figura akad.

36 Uo. 183.

37 Uo. 184.

38 Kodolányi János: *A hazugság öl* (az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor). Bp., 1989, Magvető Könyvkiadó, 40.

39 Gallai: i. m. 69.

Kodolányi harcosan, Tatay visszafojtottan érzékelteti, hogy úgy, ahogy vannak, az összes létező közösségi forma és hatáság bűnös valamilyen mértékben. Közös bűnük, hogy nem támogatják az anyákat, az anyaságot, vagy szemet hunynak, vagy élősködnek a parasztság sanyarú helyzetén: így bűnösnek tekintik magát a tradicionális, após- és anyósuralom alatt nyögő családokat, a megyei hivatali szerveket, valamint az egyházi és politikai hierarchia minden szintjét, a lokalitástól az országos vezetésig. Vagyis korántsem mentik fel a vezetőket, akik a korszakban – a politikai élet akkori állapotából fakadóan – majdnem mind férfiak.

A Horthy-korszak nem tudott mit kezdeni a népi írók, lelkészek, szociográfusok által felvetett egykekérdéssel, mert előbb összeomlott a háborúban, mint ahogy bármilyen stratégiát kidolgozott volna. A Rákosi-korszakban a Ratkó Anna népjóléti, majd egészségügyi miniszter nevéhez kötődő, a nyugati *baby boom*mal párhuzamosan haladó születésszám-megugrás rövid ideig tartott, és a Kádár-rendszerben egy rövid időszakot (az 1967-es gyás bevezetését követő néhány évet) kivéve a születésszám hanyatlása állandósult.⁴⁰ A fenti írók többségében kikoptak addigra a közéletből. Ha a demográfiai tendenciákat megfordítani nem is tudták (egymagukban, könyvekkel, nem is lehetett), arra hasznosak voltak, hogy szépirodalmi eszközzel érzékenyítsék az olvasóikat, és felhívják a figyelmet bonyolult, rendkívül összetett társadalmi kérdésekre.

40 Vukovich György: A magyar népesedéspolitika néhány vonatkozása. In *Magyarország történeti demográfiája (896–1995)* (szerk. dr. Kovacsics József). Bp., 1997, KSH, 392–393, Klinger András: Magyarország népessége a népszámlálások alapján. In ua. 307.

A Magyar Szemle újraindításáról

1. Előzmények

Akadémiai kutató szakmai létem nézőpontjából a rendszerváltáshoz vezető folyamat nagyban-egészében egybeesett azzal, hogy úgyszólván kinyílt számomra a világ. Hiszen ez volt történetesen az az időszak, amikor – miután első két évtizedemben kizárólag akadémiai kiküldetések garmadájával már bőven megfordulhattam Kelet- és Nyugat-Európában – lassan immár némi nevet szerezve, a meglátogatandó intézmények személyes meghívottjaként mint vendégprofesszor immár a leginkább vágyott angol-amerikai térségbe is eljuthattam. Utolsó állomásokként így töltöttem huzamos időt Nyugat-Berlinben (Freie Universität, 1986), majd Ausztrália (Australian National University, Canberra, 1987) és Japán (Waseda University, Tokyo, 1987) következett, hogy ezután másfél évet immár az Egyesült Államokban (Yale Law School, New Haven, 1988–1989) tölthessek, amit végül még Skóciával (Institute for Advanced Studies in the Humanities, Edinburgh, 1989) megfejelhettem.

A Yale roppant méretű könyvtárában naponta olvashattam a *Népszabadság* és a *Magyar Nemzet* híreit. Ezekből kiérződtek persze a hazai kommunizmus korhadásának apróbb és nagyobb fejleményei, ám azt, hogy mindez már az elmúláshoz vezető agonizálás jegye volna, a világon még senki sem sejtette. Történetesen éppen akkoriban ért az életben legfeljebb egyszer előforduló megtiszteltetés, hogy plenáris előadást tarthassak – a jogfilozófia ezerfőnyi világkongresszusán, történetesen Skóciában. S ha már a hidegháborús falon túli szovjetvilág képviselőjeként kikiálthattam valamit a külvilágnak, annyi csak akkor megejthető pimaszságra mindazonáltal vetemedtem, hogy a jog lételméleti előfeltételeinek taglalásában éppen azt domborítsam ki, hogy amennyiben azok igazolhatónak bizonyulnak, úgy a létünk kereteit megadó ún. szocialista jog legfeljebb valami csökevény, de nem valódi jog.¹

VARGA CSABA (1941) Széchenyi-díjas jogfilozófus, az MTA doktora, professor emeritus (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogbölcseleti Tanszék), kutató professor emeritus (HUN-REN Társadalomtudományi Központ Jogtudományi Intézete).

1 Magyar változatában Varga Csaba: 'Mi kell a joghoz?'. *Valóság*, XXXII (1989), 3, 1-17 & in <https://mek.oszk.hu/14700/14759>, 25-49.

Az itthoni eseményeket illetően azonban későn érkeztem haza. A kintlétben dűskáltam, így engem egyelőre még csak a honi környezetbe visszaszokás és annak tervezgetése foglalkoztatott, hogy hazámban az elkövetkező időkben mi is lehetne a dolgom – miközben mások már közvetlenül a rendszerváltás elősegítésén munkálkodtak.

Politikáról akkoriban leginkább akadémiai szobatárs idősebb barátom, a nemzetközi jogász Herczegh Gézával tudtam beszélgetni keddi s pénteki intézeti létünk hosszú kávézgatásai során, mikor ő kedvenc diplomáciatörténeti témáiba bonyolódott, persze aktuális dolgainkat sem említés nélkül hagyva. A múltat fantasztikus feltáró erővel tudta megértetni, a jelent illetően azonban roppant óvatos volt. De várbeli létünkön túl mégiscsak zajlott az élet. És magam csakis tudományos produkcióban éreztem magamat otthon. Nem véletlen hát, ha a kommunizmustól eltávolodást eleinte ideológiai gyengítést célzó világméretű viták provokáltatásával még New Havenben kezdve, majd itthon folytatva amerikai kormányzati és alapítványi tényezőknél instanciázva² próbáltam előrelépni. Ennek kudarcát látva a nyugati jogi kultúra mérvadó, de nálunk még a tudományos elit által sem ismert politika-, állam- és jogtudományi klasszikus s jelen alpmunkák hazai közreadásával kíséreltem meg az újraindulást elősegíttetni. Persze ebben sem jártam sikerrel, még onnan ugyanilyen megfontolással visszatérő, s bár magyar gyökérrzettel, de New York presztízsét élvező liberális barátommal végső szövetkezésben sem.³

2. A Válasz gondolata

Járható, egyszersmind elengedhetetlen útválasztásként így még gondolatban sem maradt más, mint hogy valamiképpen meg lehessen teremteni a saját politikai erő saját publikációs fórumát. Hamarosan ennek mikéntjét s lehetőségeit latolgatták beszélgetéseink is Herczegh Gézával, miközben óvatossága szobánk magányán túl semmit sem engedett láttatni magából. Így habár közösen csiszoltuk

2 Még New Havenben kezdve, majd itthon folytatva ilyen címzett volt egyebek közt Lawrence Eagleburger külügyminiszter, Christopher Osakwe emberjogi külügyminiszterhelyettes, a Ford Foundation, a Tanner Foundation (amihez az angol jogi gondolkodás talán legnagyobb 20. századi képviselője, Herbert Hart oxfordi professzor segített ötletekkel s ajánlással). Mint azóta tudjuk, a szovjet vereség végső soron gazdasági gyökerű volt. Nem mintha ebből bármit is előre megérezhettem volna, de az akár végtelenített viták hatásmélységét már rég megtapasztalva magam az emberi jogok, illetve a demokrácia megléte és meg nem léte összehasonlító költség-haszon elemzését javasoltam.

3 Ezt már Mark Palmer budapesti nagykövettel és hivatásos diplomata stábja vezetőjével, Bruce Armstronggal próbáltam támogatatni. Kudarcokban a tőlem függetlenül próbálkozó George Fletcher barátom, a Columbia University ünnepelt jogászprofesszora is osztozott, ki egyébként a Szabad Demokraták Szövetsége segítésére telepedett át néhány hónapra ide, hogy az elvbarátainak hittektől illúzióvesztetten térjen majd vissza mindörökre.

gondolatainkat, társszerzősége mégsem vállalkozott; a megfogalmazott problematika felvetésével így magam próbáltam meg házalni. S természetes volt, hogy a Magyar Demokrata Fórumot kerestem meg – történetesen bő két hónappal azután, hogy Antall József lett az elnöke, s bő két hónappal azelőtt, hogy e párt kormányzó erő lett.

ELŐTERJESZTÉS AZ MDF ELNÖKSÉGÉHEZ
FOLYÓIRAT (VÁLASZ) INDÍTÁSA ÜGYÉBEN

A választások s a kormányalakítás feladatának közeledtével az MDF-ben szükségképpen a pártszerű jelleg kerül előtérbe, és sajtótevékenységében a *Hitel* erősítése mellett a figyelem nyilvánvalóan egy napilap, a *Magyar Fórum* lehetőségének latolgatása felé fordul. Mindkettő indoka magától értetődő. A rövid távú érdekek azonban nem szabad háttérbe szorítania azt, ami véleményem szerint az MDF-nek mint az ország (legalábbis a közeljövőben várhatóan) vezető politikai erejének alapvető **hosszú távú érdeke**, nevezetesen hogy **az alkotó honi értelmiség széles rétegeinek energiáját s egyúttal a fiatal értelmiség természetes érdeklődését be tudja kapcsolni a jövő formálásába**; hogy önnön legsajátabb érdekében is a hazai társadalomtudományi gondolkodásban s a humán tudás területén általában is a magyar hagyománynak, látásmódnak s problematikának, vagyis **a magyar társadalomfejlődés dilemmáiban a magyarság és európaiság nézőpontjának szellemi műhelyt s egyúttal fórumot biztosítson**; és hogy ezek által is támogatottan ne csupán alkalmi szakértői tanulmányokból összeállt programok vezessék cselekvését, de mind alapkutatósi szinten, a fogalmi megalapozás síkján, mind pedig egy széles szakmai közvélemény folyamatos munkájától is kísértén **legyen elképzelése a jövőről s a cselekvés lehetséges irányairól**. Ehhez pedig egy önálló, tudományos profilú, a humán tudás területét egészében átfogó folyóirat indítása szükségeltetik.

Ami az MDF jelenlegi sajtótevékenységét illeti, a *Hitel* nagyban-egészében betölti azt a szerepet, aminek betöltésére több mint négy évtizeddel ezelőtt a *Válasz* volt hivatott. Erre múlhatatlanul szükség is van. Úgy vélem azonban, többre vagy másra ugyanakkor nyilvánvalóan nem is vállalkozhat. A továbblépés szükségét pontosan az adja, hogy egy vezető politikai erő, amilyenek az MDF mutatkozik, hosszú távon saját lehetőségeivel sem élhet igazán és még kevésbé megnyugtatóan, ha csupán néhány vezető tisztségviselőjének szakmai tudására, néhány esetleg felkért vagy állandósított szakértőjének alkalmi megnyilatkozásaira, majdan felépülő irodai apparátusának jelzéseire, illetőleg a tagszervezeteitől beérkező információkra, többkevesebb véletlenszerűséggel felröppenő gondolatokra kell hagyatkoznia. Hiszen a jövődől való felelős cselekvés a jövőről alkotott képünk folyamatosan visszatérő felülvizsgálatát, új helyzetek tükrében történő ismételt próbáját – másképpen kifejezve: paradigmáink határainak folyamatos fe-

szegetését s egy paradigmaváltás irányainak, lehetőségeinek és esélyeinek állandó, különböző területeken megismételt újragondolását – feltételezi. Ez pedig csakis egy legkevésbé sem zárt szellemi közösségben, annak folyamatos, spontán érdeklődéstől támogatott, a legkülönfélébb szakmai szálakból szövődő s a legváltozatosabb kutatási irányokból és vállalkozásokból táplálkozó – alkalmi megbízásokkal ezért kellően aligha helyettesíthető – munkája eredményeként jöhet létre. Vagyis: **olyan folyóirat köré szerveződve, amely létével, irányával, elhivatottságával és presztízsével maga szervezné az érdeklődést s adna fórumot és megvitatási lehetőséget termékeinek.**

E feladatnak a Magyarországon meglevő folyóiratállomány nem tehet eleget. Önálló, kialakult műhelyekről lévén szó, a szerkesztőségi politika hirtelen megváltoztatása, profiljuk radikális átszabása vagy szűkítése nem várható és nem is kivitelezhető. Ugyanakkor meggondolandó:

- számos olyan, az MDF-nek a magyar jövőért való vállalkozása szempontjából alapvető fontosságú terület van, amelynek egyszerűen nincs és nem is lehet külső gazdája. Ilyen például **annak a szellemiségnek, értékrendnek, világnézetnek nem szűnő társadalomtudományi gondozása és újrafogalmazása, ami az MDF egész irányának, általános és különös programjainak alapját alkotja.** E programok előkészítése, széles körű megalapozása és megvitatása eseti szakértői feladat, ám ezek közelebbi s távolabbi fogalmi alapjainak megnyugtató mélységű társadalomtudományi tisztázását már csak egy ilyen fórum és szellemi műhely vállalhatja. Ezzel részben összecsengően ugyan, mégis önálló feladatként
- gondolnunk kell a honi írástudók által itt és most elvégzendő, helyettük senki által nem elvégezhető feladatra, nevezetesen **létünk és lehetőségeink társadalomtudományi átgondolására.** Mindannak folyamatos vállalására és beteljesítésére gondolok, amit Németh László tűzött ki célul s bizonyosan valóra is váltott volna, ha a körülmények kényszere folytán szerepvállalása közegeként nem az irodalmi formát kell választania; amit Bibó István követett volna, ha akár 1945 után, akár 1956-ban az az intézeti keret, amiről álmódott, megvalósulhatott volna. Röviden: olyan feladatokra gondolok itt, mint **a magyar valóságra e talajon született elméleti válaszok folytonos újraértékelése** s bármiféle teoretikus eredménynek, módszertani alternatívának e valóság talajáról történő szemügyre vétele; **a magyar történelemből eredő hagyományaink folytathatóságának, időszerűségének ismételt végiggondolása,** ezen belül is a magyar gondolati és gondolkodói hagyomány újragondolása; és egyáltalán és legelső sorban is: **kelet-közép-európaiságunk és magyarságunk, különállásunk és azonosságunk** (és mindezek múltja, jelene és gondolható jövője) **fogalmi előfeltevéseinek, összefüggéseinek és konkrét problematikáinak vizsgálata.**

(Csupán a példa kedvéért és egy-egy részterületet véletlenszerűen kiemelve, olyan szerteágazó, sem korábban, sem másutt el nem végzett kérdéskörökben történő vizsgálódást feltételezhet egy ilyen érdeklődés, mint a nyugati civilizációs eszme egyetemessége; a nyugati racionalitásfogalom mindeddig megkérdőjelezetlen egyeduralma; a regionális és nemzetkarakterológiák tudományos lehetősége, történetisége, összehasonlítása; a kultúra s a kulturális keveredés elmélete és így tovább – egészen az olyan világszemléletek, életeszmények, kultúrafelfogások, vallási vagy morális világtrendek, gondolkodási módok, intézményi megoldások és hagyományos intézményesülések múltjának, jelenének és jövőbeni lehetőségeinek vallatásáig, amelyek történelmünkben, népi mítosz-hagyományainkból, jogtörténetünkben stb. kihámozhatóan múltunkban gyökereznek, egy valahai kihívásra adekvát választ képezetten vagy éppen – és lehetségesen – ma is élhető, vállalható, alternatívával kecsegtető hagyományt testesítve meg.)

Amint ez a fentiekből kitetszik, **a magyar hagyomány tudatos vállalása társadalomtudományi szinten eleve történeti és összehasonlító látásmódot feltételez, vagyis a Kárpát-medence, a Dunatáj, Kelet-Közép-Európa, Közép-Európa népeinek és hagyományainak is hasonló nézőpontú, a közösségekre, hasonlóságokra s a szűkebb sajátosságokra egyaránt ügyelő vizsgálatát.** Végezetül megfontolandó az is, hogy

- míg a legkülönbébb szakterületeknek van önálló orgánuma, sőt a társadalomtudományt s a humán tudást átfogó folyóiratokban is bővelkedhetünk, mihelyt a sajátosan magyar talajon felvetődő problémákra, a magyar történelmi és gondolati hagyományra, egyáltalán létünk vállalására kérdezzünk, ez a bőség rögvest látszólagossá lesz, és kiderül, hogy kiáltó szegénységet és ugyanakkor kiábrándító érdektelenséget takar. Másképpen kifejezve: amennyire magától értetődő, hogy társadalomtudományunknak és általában humán tudásunknak mindenekelőtt saját múltunkra, a saját történelmi adottságaink közt felvetődött problémákra, saját előrelátható s gondolható jövőnk alternatíváira kell választ adnia (ami oly magától értetődő bármely egészséges kultúrában, azokban is, amelyeket világméretű hatásuk s az irántuk megnyilvánuló figyelem okán sokan hajlamosak nemzetközinek, netalán egyetemes érvényűnek tekinteni), annyira riasztó, hogy mindennek voltaképpen nincs tudományos igényű érdeklődést szervező és kielégítő orgánuma. *Társadalmi Szemle, Valóság, Kritika, Társadalomkutatás, Medvetánc, Századvég* stb. – nos, e folyóiratok nem feltétlenül futnak szembe egy ilyen érdeklődéssel, de alapvetően más szellemiségből fakadnak. Ebből is adódik elhivatottságuk, hogy helyet adjanak egy vállaltan nyugatias, társadalomtudományunkban az importált eszméknek applikációs–adaptációs terepet biztosító szemléletnek. Egyéb folyóirataink pedig – akár regionálisan, akár politikai vagy vallási csoportosulások szerint szervezettek

legyenek is – bármennyire a fenti ethosz jegyében működnek esetenként, szépirodalmi-művészeti megközelítésüktől vagy szociográfiai-esszéisztikus ihletettségüktől meghatározottan mind abba a körbe tartoznak, amilyen a *Válasz* rövid fennállása során volt, s nem abba, amilyenné az általunk célzott folyóiratnak ma kell válnia.

Aligha kikerülhető hát, hogy az MDF elébe menjen ennek az igénynek. Úgy is fogalmazhatnánk: számottevő presztízs- és esélyvesztés nélkül nem teheti meg, hogy legközvetlenebb vállalt és hangoztatott céljának hosszú távú, gondolatilag megalapozott, a humán tudásban rejlő erőket felszabadító és megszervező szolgálatában a folyóiratindítást átengedje más politikai csoportosulásoknak. Márpedig látható: a már létező, általános kitekintésű társadalomtudományi folyóiratok mögött kivétel nélkül markáns arculatú politikai irányzatok, többnyire pártszerű szerveződések állanak. Másfelől korántsem elképzelhetetlen, hogy amennyiben az MDF ez ügyben netalán nem vállalná a kezdeményezést, egy hasonló szerepkörű folyóirat – mely az MDF mindenkori tényleges hatókörétől függetlenül nyilvánvalóan a határon belüli s kívüli magyar társadalom úgyszólván egészének támogatására számíthat – egyéb nemzeti mozgalmak égisze alatt jön majd létre.

A folyóirat jellege

Akár egyetlen próbaszám után, akár egy év elteltével, akár például az idén húsvéttól történő indítástól havi rendszeres megjelenés látszik szükségesnek.

A címválasztás fontos, de mindenekelőtt jelképi jelentőségű kérdés. A szóba jöhető címek egy része foglalt (pl. *Magyar Fórum*), vagy a hagyomány megkérdőjelezettsége vagy problematikussága okából (pl. *Magyar Figyelő*, *Magyar Szemle*) nem megfelelő. Elvileg persze elgondolható új cím (mint pl. *Magyar Szellem*) is. Én mindazonáltal a *Válasz* címválasztását javasolnám. Ezzel a feladat közösségére s Németh László, Bibó István, Szabó Zoltán, Illyés Gyula és mások örökségének vállalására és továbbvitelére történnék utalás; a folyóirat jellegváltozását (nevezetesen a szépirodalmi/szociográfiai/publicisztikai megközelítés helyett a tudományos feldolgozás szükségét) egy Beköszöntő indokolná.

Az MDF alapítói és patronálói mivolta valójában alapítást és pénzügyi menedzselést jelent. **Az MDF patronálása a szerkesztői gárda személyes elkötelezettségén keresztül**, mindenekelőtt az egész vállalkozás ethosza és általános-távlati céljai s perspektívái átfogó meghatározása során **valósul meg**.

A folyóiratért szűk létszámú, öt-hat főből álló szerkesztőbizottság felelős, amelynek tagjai számottevő szakmai elismertséggel és kitekintéssel, hazai és külföldi kapcsolatokkal rendelkező társadalomtudósokból kerülnek kiválasztásra. (Alulírott saját közreműködésként szintén úgy vállalkoznék,

mint ilyen bizottsági tag.) Munkájuk koncepcionális, szakértői, ugyanakkor átfogó értelemben szervezői és szerkesztői. A szervezés és szerkesztés mindennapi munkáját, valamint a szükséges menedzselést és irodai munkát egy két-három főnyi szerkesztőség végzi.

Külsőalak, tipográfia a *Magyar Szemle* elegánsan nemes egyszerűségének (mint a számomra leginkább rokonszenves, ugyanakkor méltósággteli) lehetőségétől kezdve, többféle módon elképzelhető.

Belső tagolásának két fő egysége a (monografikus igényű) **tanulmány** és a (mindenekelőtt az érvelés/bemutatás kibontottságában, dokumentáltságában, igazoltságában különböző) **esszé** lehetne. Egyéb **szemleszerű** kisrovatok járulhatnak a két fő részhez, vitaanyagokat, válaszokat, ismertetések s bírálatokat foglalva magukba.

A kiválasztás alapvető kritériuma a számba jöhető írások mögöttes ethosza (vagy ezen ethosznak a színvonalas kritikája). Magyar szerzőkön kívül számítani kell persze hasonló szellemiséget vállaló idegen szerzőkre is, különösen a környező régiók köréből. Elvi jelentőségű kérdéseket érintően célszerű lehet majd nemzetközi felkérésen, ill. körkérdésen nyugvó tematikus összeállítások szerkesztése is.

Budapest, 1990. január 15.

(Dr. Varga Csaba)
tudományos főmunkatárs
egyetemi docens

Számomra ma is úgy tetszik, hogy e koncepcióban mindent elmondtam, amit akár akkor, akár azóta a téma kapcsán gondolhattam.

S hogy miért éppen a *Válasz* múltja és újraindításának szándéka idéződött fel, egyszerű a válasz: immár két-három évtized óta szememben a vátesz az akkor még saját köreinkben sem ismert Bibó István és Hamvas Béla volt. Olyannyira, hogy amikor az 1970-es évek közepétől harmadállásban az Országgyűlési Könyvtárban a jogi gyűjtemény helyrehozatalában segíteni kezdtem, otthonosságomat kihasználva minden művüket, legkisebb cikkeiket is kigyűjtöttem, s még xerox-technika előtti fotómásolatással egybeköttem magamnak. És mint köztudomású, Bibó nagy korszaka a koalíciós idők Sárközi Mártájának *Válasza* volt, amit e rövid időszak legkiemelkedőbb periodikájaként tiszteltem. S ebben Géza is osztozott.⁴

Beadványomra látszólag érkezett válasz, de sok köszönet nem járt érte. A Magyar Demokrata Fórumtól jelentkezett személyesen a mindenütt mindenben

4 Herczegh Géza ugyanakkor jóval később, 1992. szeptember 3-ai beszélgetésünkkor azt mesélte nekem, hogy friss alkotmánybíróként az 1990. augusztus 20-ai kormányfogadásra meghívottan röviden a miniszterelnökkel is beszélgethetett, s akkor megemlítette néki egy új *Magyar Szemle* kívánalmát.

jeleskedő, s Andrásfalvy Bertalan miniszterségét is csaknem leuraló (bár sokirányú tehetséggel és szervezőerővel valóban megáldott) ifjú Csoóri-protégé, Timkó Iván. Elbeszélgettünk többször is, lelkes is volt, ígérte is az *impasse* megmozdítását, de ennél többre még neki sem futotta.

3. Újragondolás a Miniszterelnöki

Tanácsadó Testületben: *Magyar Szemle*

A Miniszterelnöki Tanácsadó Testületbe a taxisblokádot követően kerültem be, de nyilvánvalóan nem azért, hogy e folyóiratnak vagy valami hasonlónak a kiérőszakolása legyen a feladatomban. Az országban azonban, ha kimondatlanul is, többen is érezhettek ugyanúgy, amint a fenti előterjesztésben én. Immár e Testület munkásaként lassan eljutottak hozzám ilyesféle tárgyat boncolgató anyagok is. Így dátum és szerző nélkül először egy *Javaslat konzervatív-kereszténydemokrata szellemiségű könyv- és folyóiratkiadásra* című egylapos dokumentum utalt bárminemű saját „szellemi aura” hiányára, s indulásként ezért egy cikkfordításokat és ismertetéseket közlő „szemlélő periodikát” javallt. Egy *Feljegyzés egy konzervatív folyóirat megteremtésének lehetőségéről* címet viselő másik egylapos írás – talán Perjés Gábor urológus, MDF-képviselő akkori barátom, velem egykorú valahai Antall József-tanítvány tollából vagy révén – figyelmeztetett a baloldallal szemben „a politikai jobboldalt” átható „identitászavarokra”, az amerikai republikánus s a nyugat-európai konzervatív és kereszténydemokrata eszmekincs ismeretlenségére, a „formát adni a jobboldaliságnak” jegyében saját „tradíciók” kiépítésének égető szükségességére. Harmadikként pedig az MDF-ben programvezetőként munkálkodó történész, Oláh Zsigmond 1991. március 2-ától körözte *Új Magyar Szemle* című tízlapos gondolatfutamatát. A kiválóként jellemzett *Hitellel* szemben, mely úgymond egyszerre hetilap és folyóirat, publicisztikai jellegű aktuális vitacikkek és szépirodalom elegye a népi ideológiai hagyomány köntösében, „iránymutató” fórumot javallt, mely mint a „konzervatív-liberális irány reprezentánsa [...] nem publicisztikai vitákban, hanem a tudomány és kultúra magas fokán méltó vetélytárs lehet”, s egyszerűs mind a keresztény gondolkodásnak és a kormánypolitikai szereplőknek is a megnyilatkozási közege. Mint írta, félhivatalos fórum lehetne ez „a művészet és az irodalom” kizárásával, Kosáry Domokos főszerkesztésével, „politika, társadalom, történelem, gazdaság, külföldi és belföldi figyelő” rovatokkal, havonta mintegy 300 kéziratoldalnnyi terjedelemben.

Habár ez a felvetés ugyancsak megválaszolatlan maradt, de mintha újra korabeli fényébe emelte volna a régi *Magyar Szemle* emlékét. Magam persze nemcsak a *Választ*, de ezt is nagyon jól ismertem. Akadémiai Állam- és Jogtudományi Intézetünk ti. 1967 táján elkezdte esztelenül selejtezni a valahai Teleki Pál Tudományos Intézet nálunk maradt hagyaték részét, rengeteg kéziratot archivális anyagnak túl így a *Magyar Szemle* (1927–1944) mintegy kétszáz száma

közel ötven (ráadásul miniszterelnökségi pecséttel ellátott) kötetét. Magam pedig, mint annyi további „hulladékot”, ezt is átmenekítettem az utókor számára.⁵ S amióta megismertem, ezt tartottam a század első fele (amint majd a *Valóságot* az emigrációban megjelenő *Új Látóhatárral* együtt a század második fele) magyar nyelvű periodikumai legkiválóbbjának.

4. Előkészületek

Hallgatás következett hát bő egy éven át, amikor is a Csurka Istvánhoz közelítő, a kormánytól s miniszterelnökétől egyre inkább függetlenedő Deák Ferenc Alapítvány igazgatója, az igencsak agilis szervező jogász Tallós Emil meghívott, hogy a miniszterelnöktől kapott feladatomból a megalapítás előkészítő aprómunkáját elvégzetten nemrégiben létrehozott Batthyány Lajos Alapítvány nevében is 1992. március 9-én beszéljem meg vele egy „új társadalomtudományi folyóirat beindítását”. A háttérhangulatot jól érzékelteti, hogy amikor aznap délután megemlítettem e fejleményt is egykori tanítványomként bizalmas kapcsolatban Antall György ügyvédnek, a miniszterelnök fiának,⁶ ő rögvest kifejezve e nyugtalan és intellektuálisan is túlmozgásos szervező iránti (a Miniszterelnök ízléséhez hasonló) ellenérzését („csak Tallóst ne!”), ám kormányközeli alapításra rögvest levédette a 'Magyar Szemle' márkanévet. Mindazonáltal előkészítő bizottságunk ülésének határozományaként Tallós április 3-án már postázta a szerkesztőbizottsági tagságra történő felkéréseket, amikről még ugyanaz nap a Batthyány Lajos Alapítvány elnökét, Joó Rudolfot is értesítette (TT 237/92) azzal, hogy orgánumunk kereszténydemokrata, nemzeti liberális és népi-nemzeti irányoknak kíván egyenlő súllyal teret biztosítani.

Rögtönzött feljegyzésem szerint az előkészítő bizottsági ülésen az alábbi ajánlások hangzanak el: Keresztes K. Sándor javaslata a szociológus Szesztay András; Medvigy Endréé Czakó Gábor, majd a művészettörténész Kádár Zoltán és Szabó Lilla; a műszaki egyetemi Mestyaneck Ödöné Endreffy Zoltán és Blanckenstein Miklós, valamint Nemeskürti István; a „maximális nyitottságot” javasló Debreczeni Józsefé Schlett István és Szelényi Iván; Maróti László Ferencé Benedek István és László Gyula; Tallós Emilé elnökként Szabad György, továbbá a kisebbségi szakértő Bíró Gáspár, Entz Géza, Kulín

- 5 Jelenleg számos ajándékom egyebek közt a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium évszázadokra visszanyúló régi könyvtárában található. Egyéb kéziratos archív dokumentumok személyes ismeretség okán annak idején javarészt a szolnoki Damjanich János Múzeumba kerültek.
- 6 Akivel meglehetősen sűrű kapcsolatban voltam. Beszélgetéseink nemcsak előrevivőek, de a miniszterelnök hajlandóságait is megelőlegezőek voltak. Segítségét jelentettek hát a miniszterelnöktől kapott olyan feladataim megoldásában is, mint a Batthyány Lajos Alapítvány vagy a Magyar Atlanti Társaság létrehozatalának előkészítése.

Ferenc, Rabár Ferenc; a kereszténydemokrata Desewffy Lászlóé Herczegh Géza, Jobbágyi Gábor, Kukorelly István, Máthé Gábor és az MDF-es pártigazgató turisztikai szakember Rubovszky András; Kemenczey Attilaé Für Lajos. S a továbbiakban felmerült még Andorka Rudolf, Bilecz Endre, Bogár László, a miniszterelnöki közigazda tanácsadó Diczházy Bertalan, Elek István, Molnár Gusztáv, Pokol Béla, valamint Szegedy-Maszák Mihály neve.

A vitában többen saját értelmiségünk megszólításának feladatát hangsúlyozzák. Maróti László Ferenc úgymond a magyar értelmiség szétesettségére, közös nyelv- és fogalomtár hiányára keresne gyógyírt, magam pedig a magyar gondolkodás hagyományápolása mellett a bölcsészeti és társadalomtudományi szakmaművelés elengedhetlenségére hívom fel a figyelmet.

A szokásos heti kibővített Tanácsadó testületi ülésen pedig e tárgyat illetően egyebek közt ilyesfajta felvetések hangzanak el: Joó Rudolf az önálló profil kialakulásáig leginkább folyóirati irodalomszemlézést javall; a jogtörténész Pecze Ferenc természetesen látja a három irány jelenlétét – szemben Maróth Miklóssal, aki szerint a népi-nemzeti irány mostani vállalása már káros anakronizmus lenne –, de megjegyzi, hogy mivel az olvasó mindháromat egységben látja, így kell hát tárgyalnia majdani szerzőinknek is. Oláh Zsigmond emlékeztet, hogy mindeközben az egyik legfőbb közvetlen feladat egyetemünk balos monopóliumának a megtörése. „Ne kompromittált átérőket fogadjunk be hát: kevesen inkább, de tisztán induljunk.” Valaki így fogalmazza meg eszmecserénk alapgondolatát: „Az új folyóirat ne *re-agens*, hanem *agens* legyen!”

Végezetül ekkor a Magyar Demokrata Fórumon belüli három irányról efféle vélekedések hangzanak el: nem a tagság tagozódik, mert az mindháromban osztozik (Mestyaneck Ödön és Medvigy Endre) mintegy stílusváltozatként (Salamon László), melyek közül a népi-nemzeti csak annyiban válik ki, hogy szokásosan radikálisabb (Maróti László Ferenc). Különbözésük ma már leginkább párton belüli pozícióharc ürügye (Tallós Emil). Ráadásul a 'nemzeti' egyébként sem más, mint a 'kozopolita' tagadása (Medvigy Endre), s mára ezekből a 'liberális' lett leginkább tekintélyelvű és intoleráns (Salamon László).

Munkanaplóm szerint május 5-én Tallós Emil egy profilírozott szerkesztőbizottsági javaslattal áll elő: Szabad György (történelem), Csoóri Sándor (esszé), Kádár Béla (közgazdaságtudomány), Kulin Ferenc (kultúra), Benedek István (szellemtudományok), Varga Csaba (társadalomelmélet), Joó Rudolf (katonapolitika), Herczegh Géza (nemzetközi kapcsolatok), Andorka Rudolf (szociológia), Tomka Miklós (egyházstudomány), Tallós Emil (politikatudomány). Sorrendként a *Magyar Szemlé*t az előbb létrehozandó Magyar Szemle Társasággal gondolja megalapíttatni, majd pedig ezután indítani a Magyar Szemle Könyvtár/Kincses-tár/Füzetek sorozatait. Mindezt – és amint kifejezi „az eredeti *Magyar Szemle* szellemiségének folytatásaként” – egy május 11-ei körlevél kettős aláírásunkkal

még megerősíti. Május 22-én tanácsadó testületi külön megbeszélésünkön Kodolányi Gyula és Antall György kicövekelik, hogy a folyóiratnak a Batthyány Lajos Alapítvány közelségében kell működnie, ahogyan elődje Bethlen István miniszterelnök égisze alatt működött, és hogy nemzetközi beágyazódását segítő, évente egy idegen nyelvű számot is meg kell jelentetnie. A Tanácsadó Testület május 25-ei ülésére Kodolányi Gyula immár a miniszterelnöktől érkezve, tolmácsolja a majdani Magyar Szemle Társaság nyitottságát, vagyis hogy tagságra meghívásunk egészen a szociáldemokratákig íveljen, például Vásárhelyi Miklósig.

Mindezek nyomán június 4-ére így áll össze – papíron legalább – szerkesztőbizottságunk: Andorka Rudolf, Benedek István, Csoóri Sándor, Joó Rudolf, Kádár Béla, Kulin Ferenc, Tallós Emil, Varga Csaba s az országos levéltári főigazgató és országgyűlési képviselő Varga János,⁷ amihez csatlakozásra egy ezt taglaló (453/1992. számú) külön levél címzettjeként Kodolányi Gyula államtitkár szintén felkérte.⁸

Nyáron kezdenek el a gondolatszkrák összeállani programmá. Bár június 29-én délelőtt Tanácsadó Testületünk vezetőjeként Kiss György még felveti, hogy „politikai ízű hasonlítgatásokat megelőzendő” inkább *Új Magyar Szemle* nevet válasszunk, Kodolányi Gyulával délben a már megkezdett utat folytatjuk. S amint a legfelsőbb instancia üzenetét tolmácsolja, a *Magyar Szemle* miniszterelnöki szintig felérő ügy; Horti József vezérigazgatóval és Liszky Gábor igazgatóval a Hírlapkiadó fog az indításban segídeni; Tallós Emil helye kétséges, de a könyvsorozati szerkesztés Varga Csabára hárul; a szerkesztőbizottság elnöke pedig Antall József vagy Szabad György legyen. Június 30-án Kodolányi Gyula ismét miniszterelnöki intenciókat továbbít: az Antall Györgytől bejegyeztetendő Magyar Szemle Társaság indítsa majd a folyóiratot, amely Társaság „nemzetstratégiai gondolkodás fórumaként alkalmasakból” állíttassék össze; Varga Csaba készítse elő a könyvsorozatok majdani köteteit; Tallós Emil pedig alapítványi összekötő és társadalmi propagandafelelős szerepre kéressék fel. Július 7-én a beszélgetést immár hármásban folytatva Kodolányi Gyula kifejti, hogy ő egy negyedéves és lábjegyzeteletlen folyóiratban gondolkodnék; státusokról egy a Hírlapkiadóval közös részvénytársaság gondoskodnék; Tallós Emil pedig máris kimerítő tételezésben mutatja be az indító tőkéhez általa megszervezett alapítványi mögöttest és az e célból már mozgósított kormányzati, alapítványi és a gazdasági szférából biztosított indító pénzek összetételét és értékét.

Egy hónappal későbbi, augusztus 7-én tartott ülésünk formálisan is rögzíti, hogy Kodolányi Gyula, Czako Gábor és Varga Csaba alkotják az előkészítő bizottságot, majd ismét szerkesztőbizottsági listázással folytatjuk. Nevekként felmerül még a fizikus Barna B. Péter, Csete György, Hieronymi Ottó, Hoványi

7 A felkérést eleve nem vállalta Herczegh Géza és Szabad György.

8 Érdekességként pusztá megjegyzés, hogy maga Illyés Gyula hatalmas könyvtárában *Magyar Szemle* történetesen nem volt található; ld. <http://www.iti.mta.hu/illyes-period-hung.html>.

János, tanácsadó testületi társunk Izinger Anna, Keserű Katalin vagy Marosi Ernő, M. Kiss Sándor, Oláh Zsigmond, Pethő Bertalan, Szabados György, Szakály Ferenc, Szarka László, a természettudományi múzeumi vezető Vásárhelyi Tamás. Augusztus 12-én formális megegyezésre is jutóan a Batthyány Lajos Alapítvány alelnökeként átbeszéltem az elnök Joó Rudolf-fal, hogy az Alapítvány mindebben majd ernyős szerepet vállal, sőt október 7-én a fentieket Joó Rudolf még megerősíti azzal, hogy mint Alapítvány, a Magyar Szemle Társasággal közös előadásszervezést is vállal majd, személyesen pedig szívesen gondoskodik szemlélő anyagról.

(Folytatjuk)

Hegedűs Z. László: Tól-ig, részlet, 1999

„Menni és maradni”

Fecske Csaba: *Őszi napozás*

Budapest, 2024, Magyar Napló Kiadó

Létünk szerves tartozéka, hogy örökké helyünket keressük a világban. Az otthonosságot, a biztonságot, a bizalmat, a szeretetet. Mindazt, ami széppé teszi a hétköznapokat. Eközben persze gyakran botlunk akadályokba, olykor pedig zsákutcákba is tévedünk. A küzdelem kitarthatást, elszántságot igényel. És hitet, ami segít legyőzni a csalódásokat. Ám mindaz, amit megéltünk, amit már magunk mögött hagytunk, a miénk. Azt sem eldobni, sem elfelejteni nem lehet. Mert az idő múlásával ezek az emlékek jelentik a kapaszkodót.

Fecske Csaba is gyakran fordul a múlt felé. Emlékek morzsáit rakja össze, mint ha azok egy kirakós játék darabjai lennének. Persze tisztában van azzal is, hogy „az emlékezet korrump” (*Helykereső*), de nem akar megalkuvó lenni, és nem retten vissza a kényesebb témáktól sem. Nem kívánja takargatni a kiselejtezett vagy feledésre ítélt képeket sem. Kertelés nélkül belegázol az emlékek sűrűjébe. Versei is sokféle témát érintenek. A *Záróra után* és a *Kótyagosan* című költemény például a kocsmai léthez kötődő tapasztalatokkal való groteszk szembenézés, a költő humort sem nélkülöző, őszinte vallomása. De fellelhetők itt fájó diákkori élmények (ilyen például a testi fenyítést alkalmazó orosz-tanárral való konfliktus felidézése), és olykor abszurdba hajló történeteket is fellelünk, mint például azt az esetet, amikor egy költőbarát soha el nem küldött verseit utasította vissza egy szerkesztő: „furcsább csak ez lett volna ha közli / a meg sem kapott verseket” – mutat rá a helyzet derűt teremtő fonákságára Fecske Csaba (*Gyorsaság*). A költői létállapotról is preg-

náns képet fest: „alszanak bennem a versek / ... / várom hogy / fölbredjenek és kirepüljenek / dolguk van hát magamra hagynak / nem az én madaraim többé idegeneké / a saját kiszámíthatatlan sorsukat élük / örülök hogy fészük lehettem még ha / a piszkukat bennem is hagyták” (*A műhely madarai*).

Szívbe markoló fájdalmat tükröz a Juhász Gyulától és József Attilától kölcsönzött sorok beépítésével alkotott mű, amellyel a feleségétől búcsúzik: „évek jönnek-mennek / és te elmaradtál / ... / soha még ennyire nem hiányoztál / kattognak a napok / megyek utánad / lehet hogy egyszer / meg is talállak / talán költöző madár vagy / és a hazautat nem tudja a szárnyad” (*Nincs visszaút*). Az érzelmek tébolyát veszik górcső alá az *Óvatlan évek* címet viselő ciklus darabjai. Fölbukkan itt is a diákévek, a nosztalgikus pillanatok, a beteljesületlen szerelmek, de szembesít a lelket tipró keserű csalódásokkal is: „eléltünk / egymás mellett külön-külön voltunk / boldogtalanok vagy éppen boldogok” (*Külön*). Tanúja lesz az olvasó a szerelmi hajótörésnek, a mérhetetlen fájdalmat tükröző lélekzuhanásnak – „már félúton / zátonyra futott hajónk holott sírig tartó / utazást reméltünk” (*Hajótörés*) –, csakúgy, mint a problémák gyökereit kutató önmarcangolásnak: „utólag mindegy már melyikünk volt / aki a másikban valamit összetört” (*Nem tudom*).

Fecske Csaba talán legszívszorítóbb tépelődését tükrözi a megcsalás drámai pillanatait megörökítő vers: „későn érkezél haza / kicsit zaklatottan lopott boldogság / maradék fényével szemedben / ... /

ki volt a tettes ki az áldozat nem tudom /
ülünk némán életünk romjai fölött / [...] /
nehéz ilyenkor elviselni magunkat / és
a másikat azt az idegent / mert nem az
jött haza aki elment itthonról / vagy nem
az ment el akit ismerni véltem / aki vala-
ha engem szeretett” (*Nem az jött haza*).
Mindezt tetézi a tény, hogy már nincs mit
tenni, hisz minden, ami történt, megvál-
toztathatatlan, jóvátehetetlen, mert már
az sincs, aki az erre irányuló lépést meg-
tehetné: „szívesen megbocsátanék / de
a megbocsátanivalók szavatossági / ideje
lejárt” (*Szakítás*). Több versben megidézi
a szülők, nagyszülők emlékét is. A falusi
élet világát, amibe most újra megpróbál
visszatérni, hiszen több évtizedes nagy-
városi zsongás után egy csendes kis falu-
ban próbál otthonra lelteni. Mindez azonban
korántsem egyszerű: „autók húznak el mel-
lettem falumbeliekkel / ahogy a vasútál-
lomásról botorkálok a falu felé / bár volna
hely az autójukban a szívükben már nincs
/ ... / kivert kutyának érzem magam” (*Hely-
kereső*). A múlttal való szembenézés nem
könnyű, hisz bőven akadnak kemény pil-
lanatok. Ilyen például, amikor az édes-
anyja halálos ágya mellett idegenként
hallgatja egy – már másik világban élő,
őt fel sem ismerő – beteg lélek panaszát:
„kiérdemelted a mennyet / és most vársz
hogy odamenjek / fájdalmat cserélni meg-
ölelni / szenvedtél hogy nem szeretlek / és
el is panaszkodtad nekem idegennek / mert
akkor már idegen voltam neked ahogy az
élet is” (*Vallomás*).

A kötet záróversei „öreghangon” szól-
nak. Abban a tudatban és azzal a felhang-
gal, hogy „egyszer mindenki / elutazik”
(*Vonatok*). Vagyis ideje szembenézni mind-
azzal, ami vagyunk, ami voltunk. Rendkívül
pontos leírását adja ennek az állapot-
nak az alábbi két vers is: „lelapped sörödnön
a hab valahogy így / hunyászkodik meg
az élet is az öreg testben / ... / poharad
üres a szíved is” (*Vasárnap délután*), „önma-
gam szobraként feszítek / egy látogatók
elől lezárt múzeumban [...] magára ha-
gyom az időt mi dolgom velem” (*Őszi napo-
zás*). Az emberi élet ritmusa a természet
évszakváltásaira hajaz. Az ősz, a levelüket
levedlő fák, a borús reggelek már a tél kö-
zelségét jelzik. Ezzel a kesernyés pillanat-
tal is szembenéz a költő: „próbálgatom /
elhasználódott öreg testemet / tudván elég
egy óvatlan mozdulat / és fölriad álmából
a fájdalom / ... / milyen szép is / volna itt
az élet nélkülem” (*Öreghang*).

Látszólag egy személyes mikrovilág
megidézett pillanatai ezek, de a töredéke-
ket összeillesztve mindannyiunkat érintő
és foglalkoztató kérdések sziklatömbje
domborodik elénk. Egy olyan magaslat,
ahová nekünk is fel kell kapaszkodnunk,
hogy körbenézve megérthessük a minket
körül ölelő világot. Hogy aztán magunk
is megtegyük, amit megtett a költő – aki
egy ifjúkori emlék kapcsán így fogalmaz:
„meggondolatlanul becsöngettem a múlt-
tamba” (*Pünkösdi rózsza*), s megállapítsa:
„nem lehet egyszerre / menni és maradni”
(*Gyerekkor*).

Oláh András

Vissza a lélek aranykorába

Szentmártoni János: *Eső előtt hazaérni*

Magyar Napló Kiadó Kft. – FOKUSZ Egyesület, 2024

Örömteli, hogy Szentmártoni Jánosban az intenzívebb közéleti szerepvállalás idején a költő sem hallgatott el, és tíz esztendővel a *Miféle földet* megjelenését követően új verseskötéssel jelentkezett. A Magyar Napló Kiadó és a FOKUSZ Egyesület gondozásában napvilágot látott *Eső előtt hazaérni* korpuszát a címben foglalt aktus tematizálja: a vágyott önmagunkhoz való biztonságos megérkezése, védett belső révbé jutása és a lelki-szellemi otthonosság újra felleléséé. S noha a hangsúly a célra helyeződik, az nem választható el a hozzá vezető úttól, az összegzés az áttekintéstől, így a versek együttese egyfajta teljességet kínál. Jól példázza ezt a vezérszöveggé emelt *A legkisebb királyfi*, amely úgy ábrázolja a népmesei lírahős kalandok *utáni* megtérésének létállapotát (egyben nyitja meg a szerző által ügyesen kihasznált allúziók sorát), hogy az *előtt* – tovább munkáló – negatív tapasztalatát is felmutatja. A négy koherens egység darabjai pedig más-más irányból, eltérő módokon közelítenek.

Az „Ez még nem az” nyitóciklusban a személyes múlt veszteségei felől, ahová leásni korántsem könnyű vállalás (*Tanvers az ásásról*), és a mélyben találtakkal szembeülni is csak a csend elhívásával, varázsköpenyének felöltésével lehetséges (*Borral telt*). Különben a kert, a ház, a vers marad csupán, és hiányzik belőlük a Költő (*Egy este az iszkázi kertben*), hiába jár a tovatűnt sógor, a „csillék gyermeke” egyre hűlő nyomában, ürességgel szembesül mindenütt a kereső, érintetlenül áll az asztalon megszokott helyre tett teríték. S a gyász könnyeit is az ellobbant életekért gyűjtött gyertya füstje váltja ki (*Megkésétt rekviem egy csingeri fiúért*). Másként azonban valódi

találkozás történik emlékezés helyett, erőt ad amazok múlthatlan jelenlétének megtapasztalása, amiként az álomi – ugyancsak népmesei – út folytatásához a szomszéd falu öregjeinek támogató elfogadása, akik bölcs beavatottként a nekik kijáró, kötelező fizetség lerovása után közelebb segítenek a végső titkok megismeréséhez, a megértés megvalósulásához (*Ahogy útra keltem*). Ahhoz, hogy a visszahozhatatlant (*Évek*) és az eljövendő megváltoztathatatlant (*Ez még nem az*) illetően is megtörténjen az elfogadás, a békés belenyugvás.

A „Mogsokszorozódva” ciklus az örökségül kapottakkal vet számot, hogy vajon sikerült-e azokat méltó módon megbecsülni és érdemben gyarapítani. Így az irodalomban elsősorban a mentor és atyai barát Oláh János kincses hagyatékát, akinek a hosszú éveken át formált *Hommage*-zal küld tisztelgő-emlékező lírai koszorút a szerző. Négy tétele megannyi gyertyaként világít: az első a még siratózó gyászé, a frissen megérintő *nincsé* (*Előhang*), a második válaszok, tanulság kereséséé (*Fesztivál után*), a harmadik a mindenütt-jelvalóság belátásáé („Ajándék volt nézni, / hogy belőled valaki mindig ott áll, / ahol kell, ahol szükség van, / ahol a megalázott ember újranyílik, / s még minden előtte, / mint egy terített asztal. / Mogsokszorozódva vagy most jelen, / s ez vigasztal.” – *Mintha mi sem történt volna*, 28), az egykori közös hegyi idénymunka élményét eleveníti és kölcsönöz neki örök üzenetet a negyedik (*Szüret*). Ahogyan – a példához kapcsolódva – a *Jegyzetek* (1.) a bátorítás olykor nehéz felelősségéről, erkölcsi szükségyszerűségéről. Másfajta, halkabb értékadók azok a nagymamák, akiknek a csa-

lád, unokák iránti gondviselő szeretettel végzett házi tevékenység tölti ki kései napjait, akiknek régi sorsát, legbelülre, szívbe, fiókbéli levelekbe zárt valahai örömeit és bánatait csupán akkor ismerjük meg igazán, amikor már eltávoztak, s azt is úgy teszik, olyan csendben, ahogyan élték, akik mégis maradandó nyomot hagytak maguk után. A sajátot, Nagy Erzsébetet búcsúztató, dedikációja szerint egész nemzedékük előtt is fejet hajtó *Hová mennek a klasszikus nagymamák?* voltaképpen mindannyiuk, minden „ellobbant fényű” nagymama szép mementója, amelynek, ha egyszer készül olyan, márpedig kell, hogy készüljön, kétségkívül helye lesz tematikus antológiában is. [A *Jegyzetek* (2.) soraiban mintha ugyancsak az ő megbocsátó, részvételi mosolyuk kísérné immár magukra hagyott utódaik útját.] A közvetlen örökség átvétele azonban a családi leszármazási lánc következő, közelebbi tagjaitól, a szülőktől történik. A kötet egyik legjobb darabjában jól szimbolizálja ezt a tánc, amelyet először gyermekként, apja lábfejen egyensúlyozva próbál elsajátítani a lírahős, hogy aztán felnőve, sok gyakorlás után, már leányával járja el (*Tánc az időben*). Akinek édesanyja lesz majd ama bizonyos nagymamája, akinek ő biztosítja az otthonosságot, adja az elődöktől kapottakat gyarapítva tovább. Még akkor is, ha néha meg-megkísért a belső bizonytalanság:

„Jó volna még eső előtt hazaérni.
Lassan úgy vagyok:
mindegy, hová.
Csak haza.”
(*Eső előtt hazaérni*, 41)

Az *Amikor hazaér* egység verseinek világát ezzel szemben az *után* bizonyossága határozza meg. A *Kikötő*, akárha zenei kompozíció nyitánya lenne, a révbe érészel elkövetkező *új* mellett a tovább ható *régi* (a borítófedél ábrázolásán ugyancsak jól érzékeltetett) működését, a vele való szembenézés szükségszerűségét is felmutatja.

Azt a dilemmát, amelyet az Ulisszesz-mítoszt – a vezérversbéli legkisebb királyfi meséjéhez hasonlóan – a boldog végen túlszöve éntörténetre vetítő *Amikor hazaér* hét tétele bont ki igazán. (Fontos kiemelni, hogy az allúzió itt nemcsak a többek közt emberi teljességet jelképező hetes, de a lírai korpusz születésének időtartamát a görög hős Ithakába vezető útjáéknak megfelelő tízes szám szimbolikáját is játékba hívja.) Elsőként a megérkezés, a fogadtatás mikéntjére vonatkozó kérdések tolnak fel a hazagondolóban, hogy vajon nem túl későn történik-e mindaz egyáltalán (*Prológus*), majd, immár otthon, a kertben időzve, hogy megérte-e az életkaland, érdemes volt-e felkerekedni, vállalni annyi veszélyt és megváltozva visszatérni (*A pillanat*). Két szédület erejéig: hogy miért nem jött előbb, amikor még várták, és miért gondolta, hogy amit itt hagyott, folytatható (*Első szédület*), s múltat, jövőt elengedve, miként lehetne megkapaszkodni a mában, annak árbocához kötni önmagát (*Második szédület*). A káprázat lehetősége is felmerül benne, hogy talán semmi sem volt igaz az útból, ám megnyugtat a *van* tapasztalata, a környező kisvilág megannyi csodájának átélése (*Variáció /1./*), hiszen a valóság is ünnepivé emelhető (*Variáció /2./*). Az *Epilógus* összegző igénnyel vonja le a tanulságokat:

„Az életünk végül is egy nagy ablak,
amiből valamit folyton kitakarnak,
s mire egyben látjuk végre az egészet,
hát igencsak elszívárogoz az az élet.
Több időt már nem tékozolhatok,
eleget forgattak a tegnapi,
a mába kell hogy átérjek végre,
hogy megérintsen a pillanat ujjá,
s mint akit defibrillátor csapott meg,
elkezdjek lélegezni, élni újra.”

A záró „Gombai hó” szövegei ennek az új életnek, új meggyökerezésnek szenteltek. Noha a hely csupán névazonos a heteyi-niklai poeta egykori szőlőbirtokával, a „költői lakozásra” felettébb alkalmas, és az

illetékesség elnyerése mellett az itteni otthonosság is megteremthető. Ennek megfelelően innen küld köszöntő lírai postákat a szerző az *Irodalmi Jelen* folyóirat 20., Király László, illetve Kovács István 75. születésnapjára, tiszteleg az Arany-bicentenáriumi alkalmából. Az első két, domboldalon fel-feltűnő szimbolikus alak diszkurálását idézi, akikkel valóság és képzelet egyként versbe hívható (*Két alak a dombon*), diófalevelekkel üzen Kolozsvárra az ifjabb pályatárs, és hívja a szemhez is közelebb a szívközeli mestert (*A világszelídítő*), nemcsak emlékeket, de a magyar–lengyel történelem újabb fejezeteit felvillantó levelet bíz a Salföldig futó szélre (*Elkószált levél Kovács Istvánnak*), gazdaként fogadja századokon át érkezett vendégét, aki „magából hasít ki balladákat” (*Aranyidő, meggyfábot*). A keretező írások pedig azt is megerősítik, hogy az igazi megérkezést saját történetek kiérdeklése és felmutatása feltételezi (*Jegyzetek /3./*), amelyek mindmind találkozásokhoz kapcsolódnak. A fentiek mellett, a természeti környezetből adódóan, elsősorban állatokkal: távolabb reggeli ködből kilépő szarvassal (*Idegen csönd*), útközben galambot ejtő-tépő

kányával (*Völgyben*), a háznál ablaküvegnek repülő rigókkal (*Rigógyilkosok menedéke*), elengedett, meghalni mégis a lábtörlőre tért macskával (*Vándorballada*). Ám míg ők egy-egy eredeti színnel gazdagítják csupán az itteni életet, a társ állandóságot jelent a folytonos változásban. Hálaként hozzá szállnának a hűség, az összetartozás szép szavai, amelyeket ugyanakkor szemérmesen őrzött titokként elrejt az ulisszeszi asztalfiók (*Pénélopehoz*). Nem úgy a mindent egybefogó *Gombai hó* zárlatának vallomását:

„Megfogjuk egymás kezét,
sétálunk egyet a télben.
S mint jégcsapokat házereszről,
apránként, szinte szórakozottan,
letördelek mindent,
amitől egy életen át félttem.”

Szentmártoni János *Eső előtt hazaérni* című kötete ősi emberi törekvéssel, a külvilág-béli forgolódás során régen elvesztett belső otthonosság keresésével szembesít, és kínál fel a lélek aranykorába visszavezető lírai utakat. Érdeemes a hiteles példa nyomán bejárni őket.

Szemes Péter

SZEMES PÉTER (1979) irodalomtörténész, kritikus. Utóbbi kötete: *Csillagtérkép. Válogatott recenziók, 2019–2023* (2023).

A fény, amely áttöri a sötétség bársonyát

Sturm László: *Az író Karátson Gábor*

Karátson Archívum Könyvek, VI. Budapest, 2024

Karátson Gáborral személyesen egyszer találkoztam. Még 1995-ben Budapesten a Zsidó Múzeum előtt, az Áldozatok és gyilkosok című kiállítás megnyitója után pillantottam meg. Úgy emlékszem, hogy a hűvös, február végi idő ellenére túl lazán, nem a hidegnek megfelelően öltözött, de ez nem zavarta. A tárlat Gedő Ilka és Román György rajzait mutatta be, s a rajzokról a rajzok témájáról kis körben beszélgetett a kiállítás résztvevőivel. Odacsapódtam a barátokkal, és jólesően hallgattam a fejtegetéseket. Próbáltam belehelyezkedni abba a különleges dimenzióba és lételméletbe, ami már akkor is meghatározta az ő személyiségét, művészi-írói-gondolkodói munkásságát.

Ekkor, 1995-ben már olvastam az *Ulrik úr keleti utazása, avagy a zsidó menyasszony* című regényfolyamát (sic!), s most jópofának tűnik, hogy – a számomra ismeretlen – *by Gergő* bejegyzése is megmaradt bennem egy évtizeddel ezelőttről, miszerint: „Karátson persze festő (és Tao Te King- meg Ji King-fordító), és a szövegét is inkább amolyan kiállítás-látogató szemmel érdemes talán elsősre görcső alá venni. Egy festménynek sem kell például balról jobbra szólania valamiről, nem kell minden részletének valami rögtön érthető egészet alkotnia, sőt, hát bizonyos részek épp azért vannak vagy nincsenek, hogy figyelmen kívül hagyhassuk őket, akár” ([https://grundblog.wordpress.com/2013/07/07/egy-cselekmény-nel\(kuli-regenykaratson-gabor-ulrik-ur-keleti-utazasa-avagy-a-zsido-menyasszony/\)](https://grundblog.wordpress.com/2013/07/07/egy-cselekmény-nel(kuli-regenykaratson-gabor-ulrik-ur-keleti-utazasa-avagy-a-zsido-menyasszony/))).

Nos, a Gedő-Román kiállítás idején Karátson Gábornak még nem jelent meg Ji-King kommentárja, de a Tao-te king for-

dítása már igen ismert mű volt, így ez a kötet, illetve a 666 forintba (kissé tovább gondolható összegbe) kerülő 'Ulrik úr' regény erősen foglalkoztatott. S ott kint a betonon, a cigarettázó, diskuráló művészek, filozófusok és Gedő Ilka családtagjai között állva, csak némán figyeltem. Mostanra ihletett meg ez a pillanat.

Sturm László monográfiája megkerülhetetlen és rendkívül fontos mű. Aki szeretne közelebb kerülni Karátson fiatalkori verseihez, vagy az érett gondolkodó Karátson Ji-king, vagy a háromszor is újragondolt Tao-te-king fordításához, örömmel veheti kezébe ezt a kötetet. Hiszen az írói munkásságot taglaló monográfiát megformáló kéz végig simítja az életmű selymes szövetét, illetve a teljes anyag-hosszon, ám meg-megakad a szöttes struktúrát alakító csomóin és a fonálkereszteződéseknél. Sturm könyve teljes képre törekszik, de bepillantást enged a részletekbe is.

Ezen a selymes szöveten meg-megcsillan az a fény, amely – a keleti filozófiai felfogást követve – nem szembenálló ellenpárja, hanem kiegészítője a sötétségnek. Ahogy Sturm írja Karátsont is idézve: „Az általa valószínűsített létszerkezetben nem állnak úgy szemben fény és sötét, mint a nyugati világképben, inkább kiegészítik egymást („a sötétség [...] nyugati megrágalmazása olyan katasztrófa, amelyen csak a jánosi gondolat goethei továbbgondolása segít” [uo. II., 781]).” (Sturm: 227) – A belső idézetet lásd a Ji king-kommentárok II. kötetében.

Sőt, Karátson a *ming ji* hexagram kapcsán egy helyütt azt állítja (Ji King II, 783), hogy „perszonalisztikusan kell felfogni”,

vagyis egy *személyes szinten* alapelemként kell gondolnunk a fényre: „*ming* jiben az értelem túlságosan magasra lobbant lángja, ez a földi fény, halálosan megsebezve, a Föld mélyébe visszatér – hogy új erőre kapjon, és egyszer majd, mint később látni fogjuk, a Föld eredendő jóságához is hazataláljon” (uo.). Ennek nyomán fejti ki Karátson, hogy vélekedése szerint Goethe a „fénykultusszal szemben, mintha jin-jang egyensúly mellé, sőt a jin javára való Lao-cei elhajlás mellé állna” (Ji King II, 782). Majd így folytatja: „Bizonyos újabb fizikai elméletek szerint viszont mintha a fénynek valamely ősrobbanása hozta volna létre a fizikai mindenséget; amely aztán, árnyékos természeténél fogva, a szó szoros értelmében nem tudja befogadni az őt létrehozó fényt (Jn 1,5). Lehet, hogy *ming* *ji* és János evangéliuma valóban a világ keletkezésének leírása?” (uo.).

A goethei hivatkozás így hangzik: „*Én része vagyok a résznek, mely minden volt a kezdetekben, / Része a sötétnek, mely a fényt szülte magának, / A büszke fényt, mely most az Anya-Éjtől / Régi méltóságát, a teret elvitatja*” (uo.).

Karátson Gábor mindezeket alapul véve igazából azt állítja, hogy a sötétség erősebb „eleme” a létező (vagy épp nem is létező) valóságnak, mint a fény. S állítását még tovább szubjektíválja Krisztus személynében, akinek a „Föld sírjába való” temetkezését közvetlenül viszonylatba hozza a János 1,5-tel (ld. Ji King II, 781), miszerint „A világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be azt.” De nem elhanyagolható az a tény sem, hogy Karátson itt nem Jézust, hanem Krisztust ír, vagyis a perszonális gondolat mégis inkább univerzális állítás, s akkor válik perszonálisá, mikor a Ji King 782. oldalán lezárja valamelyest ezt a gondolatot: „A fény megsebzése, amelyből egykor a mindenség létrejött, most megismétlődik az emberi történelmen belül (*k'ien* és *k'un* kezdeti katasztrófáját is átértelmezve ezzel)” (Ji King II, 782).

Karátson mint egy vidám, fel-felrebbenő madár egyik összetevőtől ugrik a másik-

hoz, és szárnyaival árnyékot vet a vizsgált elemekre, hogy árnyát felhasználva megérthessük nemcsak a gondolatait, hanem azt is, ahogyan gondolkodik. Szárnyárnyéka ahhoz kell, hogy ne a Nap teljes fénye tükröződjön vissza a szemünkbe, lehetetlenné téve a látást. Mindemellet hihetetlen sebességgel törekszik egyszerre felmutatni mindent, mintha a teljes neurális hálót láttatni szeretné. Krisztológiai fejtegetéstől rebben a környezetvédelemig, Goethétől Csuang-Céig, majd a szubjektivitást előrevetítő fénytantól egyfajta gnosztikus gondolkodásig.

Hasonló módszer ez ahhoz, ahogy hatalmas regényfolyama, az Ulrik úr is íródott. Az általam már idézett *by Gergő* így ír a „sárga” regényről: „*a lassan, néha zaklatottan hömpölygő textus eleven szövegté áll össze*”. S lassan arra is rájövök, hogy vajon miért olyan rikító sárga az Ulrik úr, amelyet szinte nincs kritikus, aki ne jegyezne meg. Nos, talán azért, amit Karátson a Ji King kommentár II. kötetében (783) is ír: „A sárga szín legközelebb áll a fényhez.” Talán ez a látható fény az egyetlen ‘valami’ az univerzumban, ami elvezetheti a gondolkodó embert a kezdetekhez, az éj sötét bársonyához.

Szinte idézetre kínálkozik a magyar költészet egyik ide illő gyöngyszeme – mintha Goethé-t hallanánk – Vörösmarty írja a *Csongor és Tündében*: „*Sötét és semmi voltak: én valék, / Kietlen, csendes, lény nem lakta Éj, / És a világot szültem gyermekül. / Mindenható sugárral a világ / Fölkelt ölemből; megrázkódtatá / A semmiségnek pusztaságait.*”

Mindehhez szép kiegészítésként olvashatjuk a Karátson Gábor válogatott verseihez Benkő Andrea által írt előszó címadó sorát, amely Karátson Gábornak egy piciny töredékes gondolata, ami később „bizonyára a *Ji King* fordításakor keletkezett, a XXX. *A fényragyogás* című hexagramba épült be.” A sor így hangzik: „Fényragyogás, sárga, a jó itt jön világra ...” (*Karátson Gábor válogatott versei*. Karátson Archivum Könyvek, V., 2024, 6.)

Karátson Gábor életművét bárhol is ütik föl, akár költeményeit, akár regényeit vagy a tudományos jellegű írásait-fordításait-kommentárjait olvassuk, villámgyorsan szembesülhetünk azzal, hogy a műfajok ijesztően gyorsan, sokszor az elválaszthatatlanságig összerosódnak. A helyzetet csak nehezítik a képzőművészeti alkotásai. Persze miért is lenne ez másképp. Hiszen ha a személyesség felől közelítünk Karátsonhoz és műveihez, be kell látnunk, az történik, hogy az élő struktúra szintén élő struktúrát kíván létrehozni, a szerző (akár lévinasi értelemben) Önmaga. Folyammá vált és az óceánig hőmpölyögve ráel a Másikra.

Sturm László legnagyobb érdeme talán az, hogy képes ebben a zajló folyamatban és végelethetetlen óceánban rendet teremteni, és felfedni, elkülöníteni az egyébként rendületlenül összefolyó részleteket, gondolati tartalmakat. Beszél a korai időkről, költészetről, a regényekről, fordításokról, kommentárokról. Mindezt inkább az életútban előre haladva, időszakokhoz kötve teszi, látva, hogy milyen szétfészülhetetlen ez a szóttes, illetve, hogy a másik metaforát használjam, mennyire szétválaszthatatlanul elkeveredtek ezek az összeömlött vizek.

Sturm László figyelni erre a mindent átjáró személyességre. A kommentárokról írott résznél idézi is a Karátson-féle Tao te king fordítás harmadik kiadásának utószavából a következő gondolatokat: „Olyan iszonyatos félelmeket kellett azonban kiállnom a vízlépcső építkezés miatt, akkoriban buddhista szövegekbe menekültem inkább: háttérbe szorult egy időre a *tao te king*. – Sorsommá vált a vízlépcső-rendszer, az életem egy ellene folytatott, véget nem érő, sziszifuszi küzdelemmé; és aztán rá kellett jönnöm, nem olvastam elég figyelmesen a *tao te kinget*, hiszen a *Víz Könyve az a Könyv*” (Sturm: 213–214).

A bős-nagymarosi vízlépcső kapcsán is megjelenő személyesség (esetenként személyes gyötrődés) lépten-nyomon felmerül Karátsonnál. Rádásul már a korai versei-

ben is fellelhető a személyesről való elgondolkodást megalapozó filozófiai ismeretanyag – sokszor a víz elem jelentőségét és az éjszaka erejét felerősítve.

Sturm László fogalmaz így a monográfia 36. oldalán, idézve Karátson *Pollúció* és a *Mióta?* című költeményeit is: „A *Pollúció* a racionalitás (és ezáltal a szűkkeblű hasznosság) világát mesterségesnek, titoktalannak és zártnak látja: „De a tenger kazettába zárva, / szóval az Óceán megmagyarázva, / ebbe a papundeklidobozba zárva!“. A racionalitásból való kitörési lehetőséget filozófiailag is megalapozza Karátson. Erről így ír Sturm: „A világhoz való új viszony a perszonalista filozófiák szellemét idézi fel a *Mióta?* című versben. A talányos mű megfejtése lehet a „te” és az „ő, az” viszony elkülönítése – utóbbi a tárgyként megragadott, előbbi a párbeszédbe, személyes kapcsolatba vont valóság: „Amióta te. / (És persze addig is, míg ő volt – de / csupán implicite.) / Napkelte után hajnal, délben, este; / az éjszaka valami más – amire / nincs szavunk. A te / épp ezért nem is látható.“ Az igazi valóság titokzatos, teljes, személyes, ezért igyekszik kizárni a hasznosíthatót, átláthatót kereső modern szellem. A leszűkítő „felvilágosodás” ellenpólusaként más versekben is megjelenik hasonló szerepben, a titok és a kozmikuság megújítójaként az éjszaka” (Sturm: 37).

Persze ez a dialogikus gondolkodás is kevereg-kavarog, sokszor úgy ölt magára – még a rímekben is érzékelhetően – kínai jelmezt, illetve stílust, hogy közben nem Buberre vagy Rosenzweigra, hanem inkább Hegelre utal (mindeközben Sturm László szavai szerint felvillan Leonardo és Goethe is): „A *Másfelől*ben Leonardo beszél, de a saját érett műveinek módszerét is felviláglantja Karátson: „Szövőszéken dolgozó asszonyhoz hasonló magamat: / innen egy szál, onnan egy szál, ebben lelem örömem. / Módszerem változatlan, / de a szálakért messzebbre nyúlok“. (A szövőszéken dolgozó asszonyhoz prózájában ugyan csak többször visszatér, Goetheig, a kínai

mitológiáig vezeti vissza.) Szintén a mód-szert kutatja az *Egy szerzőhöz*. A konkrétól eljutni a „jelek és utalások egybeszórt rendszeréig” kétesnek tűnik, hacsak nem vetkezi le az ember a modern világ félrevezető – egyoldalúvá tett – tudatosságát: „a MEGFELEDKEZETT átsaphat önmagába, azért kell a papír, akkor nem volt hiába” (Sturm: 37).

Ezen a helyen egy pillanatra érdemes megállni és emlékezni. Talán 2022-ben osztozta meg a youtube csatornán a Karátson Archívum azt a trailert (<https://www.youtube.com/watch?v=7K6XfP98iXc>), amelyen Kalmár Éva nyilatkozik Karátson Gáborról. Rendkívül visszafogott és tárgy-szerű, ámde kedves módon beszél róla. Kalmár Éva kiemeli azt a filozófiai jelentőséget, amit a víz, illetve a folyók kapnak a *Tao te king*-ben, és azt vallja, hogy ez a filozófiai szerep rokonítható a Karátson Gábor gondolkodásában felbukkanó filozófiai meglátásokkal. Lényegesnek, fontosnak, sok szempontból különlegesnek mondja Karátson *Tao te king* fordítását. Mindemellett szelíden megjegyzi, hogy a sinológusok közül sokan, főként azok, akik a nyelvtudomány felől közelítik meg Karátson fordítói és kommentátori munkáját, nem fogadják el feltétlenül a leírt gondolatait. Ám Kalmár Éva elévülhetetlennek tartja Karátson sinológiai munkásságán belül azt, ahogyan a kínai festészet, a kínai festészeti elmélet, valamint a kínai filozófia és a kínai klasszikus művek közötti párhuzamokra rámutat. Példátlannak mondja ezt az eredményt még a sinológia tudományon belül is. Persze, ahogy kedvesen megjegyzi: akadnak olyan részek, amelyekről elmondható, hogy fontos összefüggésekre hívta fel a figyelmet, és vannak olyan részek, amelyek nem hozhatók összefüggésbe egymással.

Erre a különleges érzékenységre, Karátson Gábor festői munkásságára, illetve a festészetről írt gondolataira Sturm László a monográfiában – bár igazából csak a Karátson írói munkásságáról szól a kötet – már az első fejezetekben reagál, tudván,

hogy Karátson különleges látásmódja a későbbiekben is átjárja, megalapozza az egész életművet.

Sturm írja Karátson *Miért fest az ember* műve kapcsán: „A festő a világ – kőben, virágban... mindenben adott – erővonalait tapogatja le. Ezek szerint rendezi újra a valóságot a műalkotásokban. Mert a Goethe szintánán is iskolázott Karátson számára a színek valóságok: „mindent, amit észlelünk, valóságnak kell tekintenünk, a színt, a kémiai s elektromos folyamatokat, a matematikai formulákat: mindent a maga helyén” (Miért fest, 14.) A festészet átváltoztatja a világot [...]” (Sturm: 41).

Van Karátsonnak egy festménye, egy 1960-ban készült portré, amelyen apai nagynénjét, Aliz nénit ábrázolja. Amellett, hogy nagyon kifejező a portré, elgondolkodtató az is, ahogy a felhasznált színek körbejárják a sárga színpalettát. Mintha a nap ragyogná át Aliz néni életét és bőrét, ruháját. S ez a szín később is nagyon sok festményét uralja. Talán Karátson ezzel szerte volna az időben is vizsgálhatóan átváltoztatni a világot, mintha a goethei szintanon (is) nevelkedett Karátson ezzel kívánta volna a nap, a sötétségben felragyogó fény uralma alá vonni a jelenkor történelmét és embereit. Ide tartozónak vélem a Borisz Jelcinről készült festményét, de a történelemben jócskán visszahaladva talán ide idézhető a Jézus-ábrázolása, amely a tizenkét éves gyermeket ábrázolja „a doktorok között”, sárga fénybe burkolózva, amely az őt körülállókra is kiterjed.

Ez az anyaghoz kötődő különleges viszonyulás talán Karátson gyermek-, illetve ifjúkorában keresendő. Bellák Gábor fogalmazott így *Művész és polihisztor: Karátson Gábor* című írásában: „Karátson Gábor gyermekkorától fogva érdekelte a képzőművészet. S bár nagyapja, Olgyai Viktor orientalista, festőművész és grafikus még évekkal az ő születése előtt meghalt, Olgyai emléke, valamint a nagyapa hagyatékában maradt keleti metszetek, képek

nagyon mély hatást gyakoroltak rá. Aztán az 1945-ös év minden szempontból fordulatot hozott az életében. Édesanyját a szeme láttára találta el egy lövedék az utcán, s az így félárván maradt tízéves fiút végül a háború után a svájci Brunnenben helyezték el. A svájci hónapok alatt rengeteget rajzolt, festett, s már gyermekkori vázlatfüzeteiben is feltűnik az a minden részletre odafigyelő, de ugyanakkor mégis lényegre törő komponálás, ami a későbbi rajzait is jellemzi majd. Svájcban rendszeresen vittek múzeumokba, s visszaemlékezései szerint ott döbbsen rá arra, hogy „egy képnek anyagi valósága van”. Vagyis a vonalak és színek síkbeli rendszerén túl a festett felület mélysége, plaszticitása, a fakturális hatások a kép addig nem tapasztalt új és reprodukálhatatlan dimenzióit tárják föl.

Sturm László pedig ezekről a rejtett dimenziókról, Karátson művészi látásmódjáról fogalmaz így: „Karátson szemében a festészet (és nyilván tágabban a művészet) története nem egyszerű leltározása az eredményeknek, hanem sorsalakító folyamat: „A XX. század festészete nem az esztétika magánügye, hanem összefügg az emberiség sorsának a változásaival” (A festészet, 6). Az összefüggés pedig kölcsönös. Az adott korszak természetesen kihat a kor művészetére, de a művészet szintén alakítja az emberi tudatot, azon át a történelmet” (Sturm: 40). S hogy Sturm szavai mennyire találóak, ha Karátson életútját felelevenítjük, s hogy mennyire igazak Ancsel Éva szavai is: „Nézz hosszan egy gyerekarcra, és látni fogod: ha van sors, hát nagyon korán elkezdődik”, arra akkor derül igazán fény, mikor Bellák Gábor szavait is végigolvassuk:

„Karátson Gábor a gimnáziumi éveiben költőnek és írónak készült, majd egy ideig a bölcsészkar magyar-német szakán folytatta tanulmányait, de az ötvenes évekre jellemző módon »átírányították« a jogi karra: »Folytattam költői kísérleteimet, bizonyos voltam benne, hogy jogász nem leszek. Könnyebben ment, mint hit-

tem volna. Az 1956-os forradalomban való részvételemért először három, másodfokon másfél év börtönre ítélték, az ország összes egyeteméről és főiskolájáról kizártak. Bizonyos voltam abban, hogy magyarul ezentúl csak hazudni lehet, amire nem volt semmi kedvem; szerepe lehetett ennek is abban, hogy szabadulásom után a festészet, a leonardói »néma nyelv« iránti érdeklődésem újraéledt« – írta önéletrajzában.”

A fent idézett Bellák Gábor Karátson Gáborra a polihisztor kifejezést használja, ezzel kapcsolatban talán Karátson válogatott verseinek előszava inkább az irányadó. Benkő Andrea így fogalmaz a mű 11. oldalán: „Nagy a kísértés, hogy polihisztornak nevezzük Karátson Gábort, hiszen oly sok területről van szó, ám ő a polihisztornak éppen a fordítottja. Nem sok területtel foglalkozik, hanem eggyel, amelyet több oldalról közelít meg. Míg a polihisztor több hegyet mászik meg szerteágazó tehetséggel, addig Karátson Gábor egyet és magasat, [...]”

Az olvasó láthatja, hogy visszafele haladtam a Karátson-életműben és igazából a Sturm-monográfiában is. Vissza a kezdetekhez, hogy láthatóvá legyen, honnan villan fel az első szikra, a fény, amely átöri a sötétség bársonyát.

Most egy utolsó kis vargabetűt teszek, mielőtt lezárom a fejtegetéseimet. D. T. Suzuki szép gondolataira hívom fel a figyelmet, aki Karátsonhoz hasonlóan próbálta megláttatni a keleti és nyugati ember szemléletmódja közötti különbséget. Erich Fromm és Daisetz Teitaro Suzuki *Zenbuddhizmus és pszichoanalízis* című kötete kezdődik két vers elemzésével. Az egyik egy Macuo Basho-haiku, a másik Tennysson sorai. Mindkét költemény középpontjában egy egyszerű kis virág áll. Am néhány szirmocskán keresztül megjelenítődik a keleti szemlélődő világlátás és a nyugati tevékeny, elemző ember. Így szólnak a versek:

Basho: „Jobban megnézem – / Nazuna virágzik ott / A sövény alján!” Ebben

a haikuban, ahogy Suzuki írja: a virág „szépsége vívja ki az ember őszinte csodálatát. A költő minden egyes szirmában az élet, a lét mélységes misztériumáról olvas.” Tennysson: „Virág a falrepedésben, / gyökerestül kiteplek én - / kis virág, a kezemben tartalak, / de ha meg tudnám érteni, hogy mi vagy, / gyökerestül-mindenestül, egészen: / Istent meg az embert is érteném.” Suzuki többek között ezt a következtetést vonja le ebből: „Basó hozzá sem ér a nazunához, csupán megnézi, »jobban« megnézi - ez minden, amit csinál. Basó inaktív, szemben Tennysson dinamizmusával. [...] A Kelet néma, a Nyugat ékesszóló.” Suzuki később pedig így folytatja: „A virág azonban nincs tudatában önmagának. Tudattalanságából én ébresztem föl. Tennysson nem veszi ezt észre, amikor kitepi a falhasadékból. Basó észreveszi, amikor a szemérmesen virágzó nazunára néz, amely a vadsövény alján nő. Nem tudom megmondani, hol is van ez a tudattalan. Bennem volna? Vagy a virágban? Talán miközben azt kérdezem, »Hol?«, nincs is sehol. Ha pedig így van, hadd legyenek én benne, és több szó fölösleges.”

Karátson Gábor életében a *nazuna* szemléléséhez és a virág gyökerestől való kitépésének motívumához talán a *Dunában*, a *folyamban* való gyönyörködés, a természettel való eggyé válás lehetősége és ennek kontrasztja, a katasztrófával felérő *bős-nagymarosi* egykori tervezett *vízlépcső* fogható. Karátson költészetében a tudatosság és tudattalan pillanatok megjelenését is tetten lehet érni, ahogy Suzuki elemzéséhez hasonlóan a világra magára is visszahat a tudatosságra való ébredés és a tudattalanba való elmélyülés.

Sturm László fogalmaz így Karátsonról is idézve: „Az életben a tisztánlátás és a szellemi homály időszakai váltják egymást.

A *Kék holdban* a kék és a sárga hold jelképezi a két állapotot. A rákövetkező *Majd* a halál utánra helyezi a Nap – a közvetlen fény – korszakát: „A hegygerincen túl a Nap / majd átölel és befogad, // s körülötted mint templomok / zengenek majd a csillagok.” A további versek a feladatváltást mint a kapott kegyelmek némi vizsonzását (*Eddig csak kaptál*), az isteni rendhez való emberi hozzájárulást (*Oltalmad alatt*) láttatják. A *János-napi tűz* a megkülönböztetés képességét, illetve érzéki és tudati kívánatos egységét emeli ki: „Talán sügtál is, / mit kell észrevennem, / mi fontos és mi jelentéktelen [...] Lesz-e valaha bizonyosság? / Tapintható tudat” (Sturm: 38–39).

A cikk elején azt írtam, hogy Sturm László monográfiája megkerülhetetlen és fontos mű azoknak, akik Karátson Gábor munkásságában el szeretnének mélyülni. Valójában elodázhatatlan, hogy elolvassák az irodalom, a művészet, a filozófia, a környezettudatosság iránt érdeklődők. Akik el szeretnének mélyülni '56 máig ható nemzetformáló eszméinek valódi jelentőségében, akik szembesülni akarnak azzal, hogy mit jelenthet a Föld számára a világ legnagyobb vízerőművének megépítése a Jarlung Cangpón, s hogy mitől szent egy folyó, és aki el kívánja gondolni, hogy az elmében megjelenő eszmék az univerzum(ok) határait jelölő, ám egyben meta- és kvantumfizikai értelemben ki nem mérő membránfelületek felvillanó-el-tűnő jelenségei csupán. Nos, ez talán ma 'az írástudók felelőssége': az olvasás és megértés. Az írástudóké, akiknek a jelképe a kabóca a kínai kultúrában, amik-akik nyáron reggeltől egészen naplementéig zengenek, s ahogy leszáll az est bársonya, elcsendesülnek, mert az éjszaka sötét kelmejéhez talán még ők sem tudnak semmit hozzáfűzni.

Pető Zsolt

PETŐ ZSOLT (1970) kritikus, filozófus. Debrecenben él.

Kötter Tamás

Piaci viszonyok

Hitel Kiadó, 2025. május

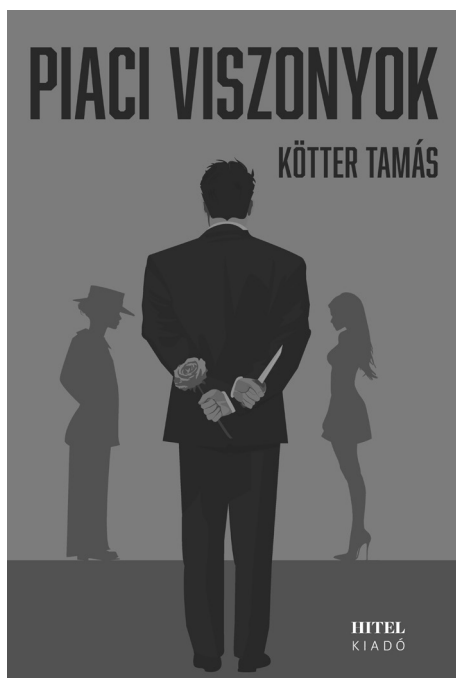
Rövid tartalom

A *Piaci viszonyok* egy ízig-vérig korunkba ágyazott, kapitalista-realista regény. A rendszerváltás nyerteseinek unokái, ahogy minden ember, a „jó életre” vágyanak. De milyen ez a jó élet egy olyan világban, ahol Isten halott, a nemzeti ünnepek „hosszú hétvégék”, a felsőközéposztály tagjai multiknál dolgozó fogaskerekék, politikai erényeik pedig a „globális civil társadalom” bágyadt mosolyú idiótái által előregyártott, lefagyasztott és kellő időben kiolvasztott üres közhelyek?

Ebben a világban mozog a Mester, Halász és Lovas család három generációja. Mindhárom család a rendszerváltás nyertese, ám az évek során ki úgy, ki úgy sáfárkodott a vagyonnal. A Halász és Lovas család rosszul, így kénytelenek a Mester klán árnyékában meghúzni magukat. Halász Zoltán és Lovas Tamás a két család legifjabb, szépreményű, harmincas éveinek elején járó tagja, és bár a felsőközéposztály kivételezett életét élik, mégsem boldogok, miközben Halász életébe a nem várt, bár vészterhes szerelem is beköszönt.

Hogy is lehetnének boldogok „száműzött hercegként”? Hiszen mint minden trónkövetelőnek, nekik is egyetlen céljuk van az életben, visszaszerezni apjuk elvesztett királyságát. Ehhez azonban, ahogy régen is, úgy most is, ölni kell.

KÖTTER TAMÁS József Attila-díjas író, 2012 óta népszerű novelláskötetek és regények (*IKEA, vasárnap; Vikingek; Élet az ember után*) szerzője.

Részlet a könyvből

Klára egy négyemeletes, klasszicista ház földszintjén kialakított, Halász irodájánál alig nagyobb, ám jóval ízlésesebben berendezett boltban kínálta Clarissa márkanév alatt a saját tervezésű női ruhákat, táskákat, öveket és egyéb apró kiegészítőket. A ravsasz megvilágítástól a helyiség jóval nagyobbtnak tűnt a tényleges méreténél, a gondosan kiválogatott acél és fa kombinációjú minimalista bútorok és a plafonra szerelt tükör pedig nemcsak a teret tágította, de egyúttal igazi nagyvárosi hangulatot is teremtett.

A fehér, ropogós férfi vászoninget, koptatott farmeranyagú trapéznadrágot és balerinacipőt, nyakában visszafogott gyöngysort viselő Klára tökéletesen illett az enteriőrbe.

- Azonnal végzek - intett a próbafülke felé, ahol az utolsó vásárló motoszkált. Aztán ha nem baj, folytatta, még át kell öltöznie, ez csak afféle munkaruha, mentegetőzött, de ne aggódjon Halász, mert nem mennek messzire, itt lakik a házban.

Mialatt Klára a hálóban készülődött, Halásznak volt ideje nézelődni a falak nélkül kialakított konyha-étkező-nappaliban. Minden végtelenül ízléses volt. A mid-century bútorok funkcionális, ugyanakkor kifinomult stílusa uralta a teret, amelyet csak egy-egy modern kiegészítő tört meg, kizárólag azért, hogy színesítse az összképet. A színekkel visszafogottan bántak, hogy a falakat díszítő modern, jobbára absztrakt festmények, színes nyomatok maradéktalanul érvényesüljenek. A szűk utca miatt a természetes fény hiányát francia módra sok álló- és asztali lámpával pótolták - néhányat Klára felkapcsolt, sárgás fényüktől rögtön otthonos hangulat lengte be a teret. Halász kevert magának egy italt, és leült az egyik úrkorszakot idéző forgószékre. Miközben lassan körbeforgott, és alaposan szemügyre vette a falon a képeket, a kevés, szemmel láthatóan gondosan kiválogatott és elhelyezett bútort és kiegészítőt, az jutott eszébe, ez a lakás pont olyan, mint amilyenről oly régóta álmodozik. Annak ellenére, hogy minden részlete árasztja magából a nagyvilági élet magabiztosságát, tud kedves, meghitt és barátságos is lenni. Egyszóval tökéletes ellentéte volt Halász otthonának, amelyet minden eleganciája és nagyvonalúságot árasztó terei ellenére is a bemutatótermek steril hangulata járta át.

- Voilà - lépett ki Klára a hálósobából, kizökkentve Halászt a merengéséből.

A látványtól elállt a lélegzete. Klára fekete, derékban szűkített, mélyen dekoltált, térdig érő, hosszú ingujjban végződő egyberuhát viselt; a szépen megmunkált art deco arany mandzsettagomb, fülbevaló és apró lapokból összeállított nyaklánc finoman ellensúlyozta a ruha letisztult vonalait. Alig használt sminket, de nem is volt rá szüksége. Úgy közeledett felé, mintha a kifutón volna, ám a modellek bemutatók alkalmára szinte már kötelezően felöltött megvető, semmibe meredő tekintete helyett az ő szeméből türelmes, anyagi szeretet áradt.

- Uram, megfelelek így? - forgott körbe kacéran.
- Nagyon is - bókolt ügyetlenül Halász. - Csodás vagy - javított.
- Köszönöm - pukedlizett Klára, majd hátat fordított.
- Segítesz felhúzni?

Halász jobbajával engedelmesen megfogta a cipzár fogóját, míg a balja önálló életre kelve, Klára derekára csúszott. Hőhullámok rohantak végig a testen, azonnal felizgult.

Más, hasonló helyzetben, gyakorlott csábító lévén egy pillanatig sem hezitált volna, főleg akkor nem, ha már a célegyenesbe fordult. Előbb egy lassú mozdulattal lehúzza a cipzárt, majd finoman lefejt a ruhát Kláráról, belecsókol a nyakába, és végül egy határozott mozdulattal maga felé fordítja, hogy a szájába csúsztassa a nyelvét. Máskor igen. Máskor minden ment volna, mint a karika-csapás. Aztán elfelejt az illetőt, vagy őt felejtik el, ahogy ez már az egyéjszakás kalandok után lenni szokott.

A folytatásról - mivel a nők mindig többet akartak - ebben a formában szó sem lehetett.

Itt volt például a marketinges (a nő neve hirtelen nem jutott eszébe), idézte fel keserű szájizzel az egyik rövidre sikerült, ám annál több tanulságot tartogató kalandjainak egyikét. „Huszonöt, bomba alakja van, és egyedül él”, foglalta össze megismerkedésük másnapján Lovasnak mindazt, amit érdemesnek tartott közölni a nőről. „Kész főnyeremény”, jegyezte meg némi gúnyjal a hangjában Lovas. „Azt hiszem, egy darabig megtartom”, tervezte a közös jövőjüket a nővel Halász, mit sem törődve Lovas gúnyolódásával.

Ámde ehhez a nőnek is volt egy-két szava.

„Az már megvolt! Csináljunk inkább a hétvégén valami közös programot”, válaszolta a marketinges még aznap délután Halász ötletére: „van egy üveg pezsgóm, megihatnánk nálad!” Na persze! Esetleg a feleségemnek ne mutassalak be?, temette el Halász magában dühöngve a szép reményeit.

Végül is mire számítottam? - tette fel magának a kérdést.

Teljesen világos, hogy az olyan fiatal és szép nők, mint a marketinges, eszkluzív kapcsolatra vágnak, a hét minden napján szükségük van a kiválasztott férfi jelenlétére. A szex, leszámítva néhány pillanatnyi, jobbára az alkohollal betudható fellángolást, helyzettől függően jutalmazó vagy büntető szerepet tölt be a párkapcsolataikban, és nem mellesleg gyakran nem is élvezik, foglalta rendszerbe mindazt a keserű tapasztalatot, amit a marketingessel folytatott rövid liezonjából és más múltbeli kalandjaiból kénytelen volt leszűrni.

És akkor az igazán céltudatosokról, akiket még alkohol sem képes könnyelműsége sarkallni, még nem is beszéltünk. Legfőképpen mintegy tisztázandó a helyzetet, húsbavágó kérdéseket tesznek fel, leggyakrabban ezt: „Házas vagy?”

Klára teljesen józan volt, és tudta, hogy házas, tehát nem voltak illúziói, ahogy Halásznak sem a folytatásról. Mégis habozott kihasználni a lehetőséget. A marketinges sebei majd gyorsan begyógyulnak. Néhány kicsapongással,

csapatépítő tréningekkel, vitorlázásokkal eltöltött év után, mialatt volt elég ideje kiélni szexuális fantáziáit, kompromisszumot köt, és megállapodik a munkájának – és valamelyik nagyvállalatnak az életről vallott sekélyes elképzelései szerinti – életet elő, nagyjából vele egykorú férfival. A párnak gyerekei születnek, sokat dolgoznak, és szép lassan araszolnak felfelé a vállalati ranglétrán, hétfvégenként otthon ülnek, és a tévé előtt pizzáznak. A nyugodtan csordogáló élet a hamar kielégülő, utazásokban, wellness hétfvégekben, márkás ruhákban, órákban és ékszerekben testet öltő középszerű álmokkal könnyen feledteti a marketinges korábbi csalódásait, ha eszébe is jutnak, az étellel együtt járó, szükségszerű tapasztalatként gondol majd rájuk.

Klára minden volt, csak nem középszerű. Elbűvölő szépsége, nagyvilági megjelenése, a párizsi évekből hozott ismeretségi köre révén a divatmodellekből, managerekből, stylistokból, fotósokból, filmesekből, influenszerekből álló, a kívülálló számára irigylésre méltó és egyben misztikus világban bárhova bejárása lehetett, bárhol fogadták. Sok más hozzá hasonló korú és státuszú nővel ellentétben mégsem élt vissza a helyzetével. A budapesti éjszakai élet hidegen hagyta; a férfiakkal nem folytatott kisszerű játszmákat, amelyek megédzhatték volna a csalódásokkal szemben.

Klárát, úgy tűnt, hogy mindez teljesen hidegen hagyja. Kedves volt, és áradt belőle a gondoskodó szeretet, Halász ezt már az első találkozásuk alkalmával felismerte, hogy aztán egyszerre bűvölje el és bénítsa meg.

Most mi a fenét csináljak? – kérdezte magától.

A vad a célkereszt középpontjában volt, ám a máskor kíméletlen vadász keze ezúttal megremegett.

Klára, mintha mindezt megérezte volna, a cipzár fogóját bénultam szorító Halász segítségére sietett:

– Most azon tanakodsz magadban, hogy fel- vagy lehúzd?